

ΞΕΡΙΖΩΜΑ

Ιερέως Κωνσταντίνου Μάθιους- Αποστολοπούλου
Πρωτοπρεσβυτέρου του Οικουμενικού Θρόνου
Αρχιεπισκοπής Αμερικής

2013-14-21
Boris A. 28x05

© 2013 Costa Mathews

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the author.

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

Το βιβλίο τούτο των Απομνημονευμάτων μου το αφιερώνω
στα πέντε εγγονάκια μου
(κατά ηλικία):

Αλεξάνδρα

Άννα

Κωνσταντίνο

Ιωάννη

Λουκά

Μάιος 2013
Stamford, Connecticut, U.S.A.

ΑΝΑΓΝΩΡΗΣΕΙΣ

Ευχαριστώ μετά πολλής ευγνωμοσύνης, την σύζυγό μου Πρεσβυτέρα Άννα, τον αδελφό μου κ. Μάνθο Μάθιους-Αποστολόπουλο, τις αδελφές μου κ. Σταυρούλα Ταγκάλου και κ. Ελένη Τσιτούρα, την κ. Πηνελόπη Βενετσάνου, τον κ. Βασίλειο Αλεξόπουλο και τον ιατρό Λουκά Κονανδρέα για την ευγενή συνεισφορά των στο παρόν πόνημα.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Ο Ιερέας Κωνσταντίνος Β. Μάθιους-Αποστολόπουλος, Πρωτοπρεσβύτερος του Οικουμενικού Θρόνου (Αρχιεπισκοπής Αμερικής) είναι πτυχιούχος της Θεολογικής Σχολής του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με Master's εις Λειτουργικές Σπουδές εκ του Πανεπιστημίου Notre Dame, South Bend, IN, Η.Π.Α.

Είναι συγγραφέας του Βιβλίου, «Eastern Orthodoxy Compared» (Η Ανατολική Ορθοδοξία, Συγκρινόμενη μετά του Ρωμαιοκαθολικισμού και των Μεγαλύτερων Προτεσταντικών Ομολογιών) Αγγλιστί και πολλαπλών άρθρων Αγγλιστί και Ελληνιστί.

Υπηρέτησε ως Ιερατικός Προϊστάμενος τον Ιερόν Ναό του Αγίου Ανδρέου εις South Bend, IN, Η.Π.Α. από 9-13-1969 έως 1-10-1978 και τον Ιερόν Ναό του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου εις Stamford, CT από 1-11-1978 έως 6-30-2011, απ' όπου και αποσύρθηκε της ενεργού υπηρεσίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	i
Γέννηση	1
Οικογενειακά Περιστατικά	2
Περιστατικά Προ του 1940	5
Με τον Πατέρα μου	8
Αναμνήσεις του Σχολείου	11
Οι Κατσίκες	14
Δύσκολες Οικογενειακές Περιστάσεις	16
Τι Κόσμο Είχε το Χωριό μας	18
Γεωργία και Κτηνοτροφία	19
Το Γουρούνι	20
Γυναικείες Δουλειές στο Χωριό	23
Πως Δημιουργήθηκε το Χωριό	29
Δισύλλαβα Ονόματα	31
Το Γένος Γκάνος	31
Άλλοι Θεωρούμενοι Αυτόχθονες	32
Άλλοι που Εγκαταστάθηκαν την Ίδια Εποχή ή	
Αργότερα	32
Οι Λιαραίοι	33
Οι Μπερτσαίοι	34
Οι Ζουκαίοι	35
Καραδημαίοι –Αδρασκελαίοι και η Περιφέρεια	
Κερασιά	35
Ιδιοκτησία Λειβαδίων Κερασιάς	37
Άλλες Πληροφορίες Περί του Χωριού	39
Οικιστές του Χωριού Κατά Μαχαλά	
(Συγγενικοί Οικισμοί).....	41
Το Έπος του 1940	42
Στο Σχολείο στο Χωριό	44
Η Γερμανική Επίθεση και η Κατοχή	45
Η Φρίκη της Πείνας	48
Ο Θάνατος του Πατέρα μου	52
Τι Πατέρα Είχα που Έχασα	54
Πως Μεγαλώναμε σαν Παιδιά	58
Εποχές στο Χωριό	61

Και Πάλι στο Σχολείο	64
Οι Γερμανοί και το Πρώτο Αντάρτικο	65
Άλλες Περιπέτειες Δικές μου	68
Στο Γυμνάσιο	78
Στο Γυμνάσιο στο Αίγιο	80
Η Νέα Ζωή του Χωριού και τα Χωρατά	82
Παραδοσιακός Γάμος με Φλάμπουρο	86
Στο Γυμνάσιο Λιδορικήου	90
Ο Αχυρώνας της Μπίλλιανας	113
Η Πρώτη Μέρα στο Γυμνάσιο Λιδορικήου – Σχολική Χρονιά 1946-1947.....	116
Το Πρώτο Αντάρτικο και η Μετάβαση στη Δεύτερη Φάση	116
Εκλογές του 1946	117
Το Δεύτερο Αντάρτικο	118
Καιρός για Σχολείο – Ξανά Λιδορική (1947-1948)	119
Η Σκλήρυνση των Ανταρτών στην Περιφέρεια	122
Τα Πρόβατα	125
Και Πάλι στο Γυμνάσιο – Ναύπακτος	128
Το Ξερίζωμα και η Προσφυγιά	130
Μόρνος – Ναύπακτος – Παλαιοπαναγιά	132
Η Λαμπέτη	136
Οι Ψάθινες Καλύβες	138
Και Πάλι στο Γυμνάσιο Ναυπάκτου	141
Η Κατάσταση στα Χωριά μας	145
Ο Επαναπατρισμός	146
Το Κτήμα Μωραϊτή	147
Η Πρόνοια Εργασία	149
Τα Τ.Ε.Α. (Τάγματα Εθνοφυλακής Αμύνης)	150
Ο Παπαθανάσης	153
Η Ζωή στο Χωριό Μετά τον Επαναπατρισμό	154
Από τα Φαιδρά και τα Βάρβαρα	159
Προσκύνημα στην Παναγία την Προυσιώτισσα	160
Έργα στο Χωριό	161
Οι Εκκλησίες του Χωριού	168
Τα Εξωκκλήσια	170

Οι Ευεργέτες του Χωριού	176
Στο Στρατό	177
Η Επιστροφή μου στο Χωριό	181
Τι Δάσκαλοι ήταν αυτοί που είχαμε εμείς;	183
Η Σκέψη της Ξενιτιάς	184
Οριστικό Ξερίζωμα	185
Το Ταξίδι	186
Νοσταλγία της Αθωότητας	188
Αντί Επιλόγου	192
Πηγές και Βοηθήματα	193

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πολλά και αξιόλογα γεγονότα μου έδωσαν την αφορμή να γράψω τα απομνημονεύματα αυτά.

Ευρισκόμενος εις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και έπειτα από πολλά χρόνια, αφού πλέον παρήλθε η αγωνία, η ταλαιπωρία και ο καιρός των περιστάσεων των χρόνων της δύσκολης εποχής που γεννήθηκα, μεγάλωσα και έζησα (1930-1955) στο ωραίο χωριό της ορεινής Δωρίδας, Φωκίδας, Κερασιά, αποφάσισα να γράψω τα όσα ενθυμούμαι, από τα όσα είχα ακούσει και είχα σημειώσει κάποτε στο παρελθόν.

Τα όσα αναφέρονται στα απομνημονεύματα αυτά είναι απολύτως η ζωή μου, και όλα έχουν σχέση με τη ζωή των συγχωριανών μου της ταρασόμενης περιόδου αυτής.

ΓΕΝΝΗΣΗ

Γεννήθηκα την 13^η Μαΐου, 1930, ημέρα Τρίτη, στο χωριό Κερασιά (Σουρούστι) Δωρίδας, στο δυτικό τμήμα του Νομού Φωκίδας, της κεντρικής Στερεάς Ελλάδας. Πατέρας μου είναι ο αείμνηστος Βασίλειος Αποστολόπουλος του Κωνσταντίνου Αντωνοπούλου (Γκάνου) από τη γενιά των Γκανοδροσαίων. Μητέρα μου είναι η Γιαννιώ (Ιωάννα), θυγατέρα του Ιωάννου Γ. Λιάρου από τη γενιά των Λιαροκωσταίων. Έχω έναν αδελφό με το όνομα Μάνθος (Ματθαίος), που είναι πέντε χρόνια μικρότερός μου, ο οποίος μετανάστευσε στην Αμερική πριν από εμένα. Επίσης, έχω δύο αδελφές, τη Σταυρούλα, δύο χρόνια μικρότερή μου και την Ελένη, ένδεκα χρόνια μικρότερή μου. Όλα τα αδέλφια μου είναι παντρεμένα με οικογένειες.

Καθώς αναφέρουν οι μεγαλύτεροί μου και η μητέρα μου, είχα ανήσυχο χαρακτήρα. Ήμουν αδύνατος και πολύ κακοφάγανος (δύσκολος στο φαγητό). Δεν έτρωγα, (ειδικά, το κρέας) και ο πατέρας μου, καθώς ενθυμούμαι, έφερνε μόνο και μόνο για μένα βιταμίνες, παξιμάδια, και ιδιαίτερα ψώνια από τα ταξίδια που πήγαινε, μήπως και μου ανοίξουν την όρεξη.

Παραθέτω την ιστορία με τη Ζιουματούρα του Μακρο-Χρήστου. Ήμουν κακοφάγανος και ιδιόρρυθμος. Μια μέρα, θα ήμουν περίπου επτά χρονών, όταν επισκέφτηκα τον γείτονά μας γέροντα Χρήστο Μακρή. Ήταν μεσημέρι και έφτιαζε φαγητό. Εγώ παρακολουθούσα επιμελώς τι έκανε. Έβαλε νερό μέσα στη τέντζερη, και έβραζε. Έρριξε μέσα λίγο αλάτι και δυο κουταλιές λάδι. Έτριψε ψωμί μπομπότα μέσα σε ένα σαγάνι χαλκωματένιο και έρριξε το καυτό νερό από πάνω. Αυτός ήξερε τις ιδιοτροπίες μου. Μου έδωσε, λοιπόν, ένα

κουτάλι και τρώγαμε από το ίδιο πιάτο την Ζιουματούρα του. Δεν άργησα να πάω στη μάνα μου χαρούμενος και να της πω πόσο ωραίο φαγητό έφαγα και της εξιστόρησα τη συνταγή. Την Ζιουματούρα μου την έφτιαξε και η μάνα μου, αλλά δεν ήταν τόσο νόστιμη όσο του μπάρμπα Χρήστου. Ίσως η μάνα μου έβαλε περισσότερο λάδι!

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

Μέχρι το 1934, απ' ό, τι ενθυμούμαι έζησα μια χαρούμενη ζωή. Περίπου τότε, άρχισαν οι προστριβές με την γιαγιά Σταυρούλα, και την αδελφή του πατέρα μου, τη θεία Ελένη Κωνσταντίνου Χάρου (Γουρνογιάννη) για τα σύνορα στα χωράφια και ειδικά στο Μωραϊτή. Όλα έγιναν μάλλον κατόπιν πιέσεως του θείου Κώστα. Αποτέλεσμα ήταν να φύγουμε από το πατρικό σπίτι, να χωρίσουμε από τη γιαγιά και να κατοικήσουμε στον κάτω μαχαλά για δύο περίπου χρόνια, στο πατρικό σπίτι της μάνας μου. Εκεί ζήσαμε μια ζωή αναδιοργάνωσης και χαράς. Εκεί γεννήθηκε ο αδελφός μου Μάνθος το 1935.

Ενθυμούμαι και μερικά σπουδαία περιστατικά. Ο πατέρας μου μού είχε φτιάξει ένα μικρό μαντολίνο από μια σανίδα και αφού άνοιξε μεγάλη τρύπα στη μέση, έβαλε χορδές και πίσω κώλυσε ένα παλαιό πιάτο για να σχηματίζει ήχο. Εκεί στον Κάτω Μαχαλά είχα και το αρκετά αστείο επεισόδιο. Εγώ και μερικά παιδιά της γειτονιάς, παίζαμε στο αλώνι του Δημητρίου Λιάρου ή Κάκου, με τον όρο του παιχνιδιού ότι ο χαμένος θα μετέφερε στην πλάτη του το νικητή σε κάποια μικρή απόσταση. Συνέπεσε να είμαι ο νικητής και χαμένη η Γιαννιώ Λιάρου (Κάκου), η οποία σύμφωνα με τα όσα όριζε το παιγνίδι με πήρε στην πλάτη της και άρχισε να βηματίζει από τη μια στην άλλη άκρη του αλωνιού. Κοντά στο αλώνι βρισκόταν η μητέρα της Γιαννιώς, ή λεγομένη

Κακό-Μήτραινα, η οποία όταν είδε την κόρη της να με κουβαλάει στην πλάτη της θύμωσε πολύ και μου επιτέθηκε με βίαιο τρόπο. Τότε εγώ για να αποφύγω τα χειρότερα το έβαλα στα πόδια χωρίς να προλάβω να πάρω το μπουζούκι μου, με αποτέλεσμα να το αρπάξει η Κακομήτραινα και να το κάνει κομμάτια, χτυπώντας το με μανία πάνω σε μια μεγάλη και σκληρή πέτρα του αλωνιού. Το παράξενο ήταν γιατί η μητέρα της Γιαννιώς θεώρησε ένα απλό παιδικό παιχνίδι μας πράξη ατιμίας ή κακοποίησης; Αλήθεια δεν καταλάβαινε ότι και οι δυο μας ήμασταν μικρά και αθώα παιδιά και είχαμε περίπου την ίδια ηλικία 4 έως 5 ετών!

Άλλο περιστατικό ήταν όταν μας έστειλε η μάνα μας, εμένα και την αδελφή μου Βούλα (Σταυρούλα) να επισκεφθούμε την θεία Γκάναινα (Βασιλική Βασ. Γκάνου) στην κορυφή του χωριού. Στο γυρισμό από της Γκάναινας το σπίτι μας είδε η γιαγιά Σταυρούλα, κατέβηκε στο δρόμο, μας κατάφερε να πάμε μέσα στο σπίτι και αφού μας έφερε το καφεκούτι μπροστά μας, μας έδωσε και ένα κουταλάκι και αρχίσαμε να τρώμε ζάχαρη κουταλιά μου και κουταλιά της με την αδελφή μου. Η μάνα μας το αντελήφθη από τον κάτω μαχαλά έτρεξε και ήλθε στο σπίτι. Εκεί μας πήρε και μαλωμένοι γυρίσαμε σπίτι στον κάτω μαχαλά. Κακό πράγμα η διχόνοια, και ειδικά μεταξύ οικογενειακών προσώπων!

Το 1936, απεβίωσε ξαφνικά η γιαγιά (δεν εξακριβώθηκε η αιτία του θανάτου της), μάλλον από συγκοπή καρδιάς και ίσως από στενοχώρια, διότι δεν κατόρθωσε να επαναφέρει την ειρήνη στην οικογένειά της. Έκτοτε επανήλθαμε στο σπίτι του πατέρα μου. Η γιαγιά μου ήταν ανδρογυναίκα και πέρασε πολλά στη ζωή της. Ήταν νέα όταν χήρευε και για την ασφάλειά της κοντά στα πρόβατα, φορούσε και πιστόλι. Ο παππούς μου είχε πεθάνει από το 1909 (30^η Ιουνίου), στην Αμερική.

Μάλιστα το 1971, επισκεφθήκαμε με την Πρεσβυτέρα μου Άννα το Μιλγουόκι και μαζί με τον θείο Χρήστο Γ. Γκάνο, βρήκαμε τον τάφο του στο νεκροταφείο εκεί. Ήταν σε καλό τμήμα του νεκροταφείου, με το πατρικό του όνομα Κωνσταντίνος Γκάνος του Αποστόλου. Πως έρχονται τα πράγματα! Έπειτα από 62 χρόνια από το θάνατό του ο έγγονός του, Ιερέυς Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος-Μάθιους, έψαλε τρισάγιο στον τάφο του! Τον άλλο χρόνο, 1972, αφού είπαμε τα νέα στον θείο Μάνθο, αδελφό του πατέρα μου, αποφασίστηκε να γίνει επιτάφια Πέτρα από γρανίτη με έξοδα του θείου Μάνθου. Ο αδελφός μου Μάνθος μετέφερε με το αυτοκίνητό του την πέτρα στο Μιλγουόκι και ο θείος Χρήστος Γ. Γκάνος την τοποθέτησε στον τάφο με το όνομα, «Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος Γκάνος». Εμείς δε, ανακαλύψαμε ότι είχαμε ρίζες στην Αμερική.

Το σπίτι του πατέρα μου είχε κτιστεί περί το 1896 και ήταν ένα από τα ωραία κτήρια της εποχής του με πελεκητά αγκωνάρια και σκαλιστές φιγούρες. Ενώ είχαν χτίσει το άλλο σπίτι στο Μωραϊτή νωρίτερα (1890), φαίνεται ανακάλυψαν οι προγονοί μου ότι ήταν μακριά από το χωριό και αποφάσισαν να χτίσουν τούτο το σπίτι στα Γκαναϊϊκα Αλώνια. Ο προπάππος μου Απόστολος, που ήταν ο ίδιος κτίστης, επιστατούσε το κτίσιμο και φοβέριζε τους μαστόρους, όπως έλεγαν, ότι θα τους πετούσε τα σφυριά. Έπρεπε λοιπόν να κάνουν καλή δουλειά!

Ο παππούς μου, Κωνσταντίνος Αποστολόπουλος, μετανάστευσε στην Αμερική το 1904 για να μαζέψει λίγα χρήματα και να γυρίσει πίσω στην οικογένειά του, όπως και πολλοί άλλοι από μας. Από ότι άκουσα, έπρεπε να στείλει πίσω στο σπίτι χρήματα να πληρώσει τα χρέη του για το καινούργιο σπίτι που έκτισε στο χωριό και κυρίως για την αγορά μεριδίων από τα τσιφλίκια περιφέρειας

Κερασιάς. Πήγε στο Μιλγουόκι, γιατί εκεί ήταν και άλλοι συγγενείς, όπως κάποιος ξάδερφός του, ονόματι Ζούκος. Σαν μαραγκός (ξυλουργός) που ήταν, δούλευε σε ένα εργοστάσιο που έφτιαχνε ξύλινα κουτιά. Κάποια μέρα το εργοστάσιο έπιασε φωτιά και όλοι οι εργάτες ειδοποιήθηκαν να εξέλθουν, οπότε αυτός πήγε μέσα να πάρει (καθώς είπαν) το σακάκι του και εκεί αποκλείστηκε και πέθανε από τους καπνούς. Η ειρωνεία ήταν ότι και ο γιος του, ο θείος Μάνθος εκεί πρωτοδούλεψε στο ίδιο εργοστάσιο, όταν πήγε στην Αμερική περίπου δυο χρόνια αργότερα από το θάνατο του παππού μου, το 1911.

Εγώ από μικρός δε γνώρισα παππού από το σόι του πατέρα μου, αλλά μόνον τη γιαγιά Σταυρούλα το γένος Βασιλείου Γκάνου. Από το σόι της μάνας μου δε γνώρισα ούτε παππού ούτε γιαγιά. Ο παππούς μου Ιωάννης Γ. Λιάρος σκοτώθηκε κάπου εκεί πίσω από τη σημερινή Πλατεία προς τα Μωραΐτια, όταν έκοβε πέτρα να χτιστεί το σπίτι του ανεψιού του Ραφτο-Κώστα, το 1902. Εκεί που ήταν σκυμμένος και δούλευε με τον κασμά και το βαρειό, ωλίσθησε από πάνω του ένα μεγάλο κομμάτι από χώματα και πέτρες και τον πλάκωσε. Προτού έλθει βοήθεια είχε πεθάνει. Αυτό έγινε τρεις μήνες πριν γεννηθεί η μάνα μου. Όσο για τη γιαγιά μου Ελένη (το γένος Δημητρίου Μπερτσιά) απεβίωσε ένα μήνα μετά την γέννηση της μάνας μου, το 1902. Τότε ήταν που είχε γεννήσει η συγγενής του παππού μου, Ζωίτσα Αντ. Καραδήμα, τον γιό της Παναγή, και η καημένη τα βύζαινε και τα δυο τα παιδιά, και έτσι μεγάλωσε η μάνα μου.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ ΠΡΟ ΤΟΥ 1940

Η κατάσταση ήταν αρκετά καλή στο χωριό εκείνο τον καιρό, 1935. Ο Ιωάννης Μεταξάς ήταν Κυβερνήτης (της Βασιλευομένης Δικτατορίας) της Ελλάδος και ήταν

χρόνια ειρήνης. Τα πανηγύρια του χωριού γίνονταν με πολλή χαρά και ευπρέπεια. Οι παραθεριστές συνέρρεαν και εμείς τα παιδιά τρίβαμε τα χέρια μας για τα δώρα που περιμέναμε από τους συγγενείς που έμειναν στις πόλεις. Εμείς, δηλαδή τα αδέρφια, αισθανόμασταν ιδιαίτερη χαρά όταν οι συγγενείς μας έφερναν το δώρο της προτίμησής μας, που ήταν ένα μπαλάκι (τόπι). Με αυτό δεν παίζαμε μόνο μεταξύ μας, αλλά στο παιγνίδι έπαιρναν μέρος και αρκετά άλλα παιδιά του χωριού που δεν είχαν την τύχη να λαμβάνουν ένα τέτοιο περιζήτητο δώρο. Έτσι παίζοντας με το τόπι μας με τα άλλα παιδιά δημιουργήσαμε μεταξύ μας στενότερες φιλικές σχέσεις, οι οποίες παραμένουν μέχρι σήμερα ζωντανές και αλησμόνητες.

Την ίδια χρονιά συνέβη ένα θλιβερό πράγμα στο χωριό. Απεβίωσε ο ιερέας και δάσκαλος του χωριού μας, ο π. Γεώργιος Αλεξόπουλος. Δεν ξέρω πως έγινε και με πήρε και μένα στην κηδεία ο πατέρας μου που ήταν συνάμα και ψάλτης. Κάτι που ενθυμούμαι πολύ ζωντανά ήταν το «Αα!» που έκανε ο κόσμος κατά την ώρα της κηδείας. Ένα περιστέρι μπήκε μέσα στον παλαιό τον Αϊ Γιώργη, τον Πολιούχο του χωριού και γύριζε γύρω μέσα στην Εκκλησία και πάνω από το φέρετρο. Όπως κατάλαβα αργότερα από συζητήσεις των γυναικών, ήταν η ψυχούλα του Παπά που ήρθε να χαιρετίσει τους χωριανούς και την εκκλησία του για τελευταία του φορά.

Εδώ κάπου ήταν που συνέβη και άλλο κακό στο χωριό μας και ειδικά στον πατέρα μου. Ο καλύτερος φίλος του, ο Βασίλης Ευαγγελόπουλος απεβίωσε εκτάκτως. Τον έκλαψαν ξένοι και γνωστοί και ειδικά οι γονείς μου. Ενθυμούμαι τη μάνα μου που έκλαιγε. Με τον πατέρα μου όταν αντάμωναν, ακόμη και στους δρόμους κατά τα ταξίδια, μιλούσαν για ώρες.

Κάπου εδώ ενθυμούμαι και άλλο περιστατικό. Είμαστε πολλά παιδιά μαζεμένα στο αλώνι της Λαϊβασύλαινας και παίζαμε. Είδα μερικά μεγαλύτερα παιδιά να σπρώχνουν άλλα παιδιά κάτω από το αλώνι και να τους κρατάνε πίσω. Πολύ επικίνδυνο παιχνίδι. Εγώ, μη γνωρίζοντας τον κίνδυνο, έσπρωξα ένα παιδί μεγαλύτερο από μένα κατά δυο-τρία χρόνια, τον Κων. Γ. Χάρο (Μανταφάρα), χωρίς να είμαι σε θέση να τον κρατήσω πίσω. Αυτός, ευτυχώς, είχε τη δυνατότητα και πήδησε κάτω στο δρόμο, περίπου 6 μέτρα ύψος. Δεν χτύπησε, αλλά έτρεξε να με πιάσει ενώ εγώ έφυγα ολοταχώς γιατί, οπωσδήποτε θα τις έτρωγα.

Το 1936, άρχισα να πηγαίνω σχολείο. Στην Πρώτη τάξη είχα δάσκαλο τον κ. Μαράζα. Έδερνε πολύ. Έστελνε τα μεγάλα παιδιά να του φέρουν βέργες από κρανιά για να έχουν πολλούς κόμπους και να πονάνε. Εκείνος που τις έφερνε έτρωγε πρώτος ξύλο, για να δοκιμάζει, δήθεν, τις βέργες. Από το πολύ το ξύλο σχίζονταν οι βέργες και το μαρτύριο δεν σταματούσε εδώ. Έβαζε τα αυτιά μέσα στην σκισμένη βέργα και την έσφιγγε μέχρι να βγάλουν αίμα. Τέτοιοι μάρτυρες μαθητές ήταν ο Κωνσταντίνος Π. Καραδήμας και ο Γεώργιος Α. Αδρασκέλας, και οι δυο τους αδύνατοι μαθητές στα γράμματα. Το 1937-39 δάσκαλο είχαμε τον κ. Χρήστο Τριανταφύλλου εκ Κροκυλείου Δωρίδας, ο οποίος ήταν κάπως πιο επιεικής, αλλά της ίδιας μεθόδου πειθαρχίας, διά της ράβδου.

Το 1938-39, καθώς ενθυμούμαι, ο Κυβερνήτης Ιωάννης Μεταξάς ίδρυσε την οργάνωση ΕΟΝ (Εθνική Οργάνωση Νεολαίας), ένας πατριωτικός οργανισμός υποχρεωτικός για όλα τα παιδιά. Εγώ και η αδελφή μου Βούλα έπρεπε να ράψουμε στολές με μπλε και άσπρο χρώμα. Εκείνοι που ήταν φτωχότεροι, έβαζαν μια λωρίδα στο μανίκι (επιμανίκια) που είχε τα τρία γράμματα, ΕΟΝ.

Εκείνο τον καιρό από μικρά παιδιά μαθαίναμε να είμαστε καλοί πατριώτες και είχαμε μεγάλη αγάπη και σεβασμό στα Ελληνικά μας ιδεώδη και στη σημαία μας.

Κάπου εδώ σ' αυτά τα χρόνια ήρθε και ο τρίτος ξάδερφος μου, Νώντας Κάντζος εκ Γαβαλούς Μεσολογγίου και έμενε στη θεία του, Θανάσω Αντωνοπούλου (Τσιγάρα) πλησίον στο σπίτι μας και πηγαίναμε μαζί στο σχολείο. Ήταν σκληρός τύπος και καβγατζής, και πολύ αδύνατος στα μαθήματα. Μου έκανε μεγάλη εντύπωση το παντελόνι του που ήταν λίγο μακρύτερο από το γόνατο. Πολλά από αυτά τα άτομα που αναφέρω και θα αναφέρω παρακάτω, ο Θεός να τα αναπαύσει, γιατί έχουν φύγει προ πολλού απ' αυτόν τον κόσμο.

Καθώς ξεστρεματούσε ο πατέρας μου το χωράφι στην Καρυά, έβγαλε μια μεγάλη πέτρα (κοτρόνα), η οποία γλίστρησε από τα χέρια του και κύλησε προς το Διασελόρεμα. Στο δρόμο της βρήκε τον αδελφό μου Μάνθο που έπαιζε πιο κάτω και τον χτύπησε στο κεφάλι, πάνω από το δεξί του μάτι. Το σημάδι του κτυπήματος φαίνεται ακόμα και σήμερα. Δεν υπήρχε τότε η Πλαστική Χειρουργική, ούτε τον είδε κάποιος γιατρός. Η θεραπεία του έγινε με πρακτικά φάρμακα (με οξυζενέ και γάζες) και με τον καιρό έγινε καλά. Ο νεαρός τότε φοιτητής φιλολογίας Αθανάσιος Β. Πλάκας ερχόταν συχνά στο σπίτι μας και του άλλαζε τις γάζες.

ΜΕ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΜΟΥ

Το 1939 μου δημιουργείται έντονη η περιέργεια του φυσικού κόσμου, του ουρανού και της γης. Έπλαθε η φαντασία μου ερωτήματα γύρω από τα φυσικά φαινόμενα, π.χ. την μετακίνηση των άστρων, τη δύναμη της

πυρίτιδος... Όταν, κάποια φορά γυρίζαμε με τον πατέρα μου από την Κερασιά (περιφέρεια αγροκτημάτων περίπου δυόμιση ώρες ποδαρόδρομο από το χωριό) και φθάσαμε στου Μαλαμάκη τη Ράχη, είδα το φεγγάρι να δύει μεγάλο και κατακόκκινο. Ερώτησα τον πατέρα μου «γιατί φαινόταν έτσι»; Μου είπε ότι το «χτυπάει ο ήλιος», που για μας είχε ήδη δύσει. Ποτέ δεν θα ξεχάσω την παρατήρηση που έκανε ο πατέρας μου εκείνη τη στιγμή: «λένε ότι κάποια μέρα θα πάει άνθρωπος στο φεγγάρι». Ποτέ δεν θα μπορούσε και ο ίδιος να φανταστεί ότι αυτό σε 30 χρόνια αργότερα θα γινόταν πραγματικότητα! Καθώς κατάλαβα και ειδικότερα αργότερα, ότι ο πατέρας μου ήταν αρκετά νοήμων και πληροφορημένος στα επίκαιρα.

Με έπαιρνε συνήθως μαζί του ο πατέρας μου να τον βοηθώ και ίσως για να έχει ένα λιγότερο από τα παιδιά η μάνα μου να περιποιηθεί. Μέναμε εκεί ολονύκτιο, όταν μας χορηγείτο το νερό (το Βελούχι) για 24 ώρες για να ποτίσουμε το χωράφι. Αυτό γινόταν κάθε 20-25 περίπου ημέρες που δικαιούμασταν να παίρνουμε το νερό. Κοιμόμασταν σε κατάλληλο υπαίθριο χώρο, όπου ο τσουχερός αέρας που κατέβαινε την νύκτα από το βουνό (Ομάλια) χτυπώντας πάνω σε προστατευτικές ράχες γινόταν ηπιότερος και πιο ακίνδυνος. Ο πατέρας μου έφερνε από νωρίτερα κούτσουρα από 350 μέτρα πάνω από τον Ελατιά, ώστε να έχουμε μπροστά μας καλή και μεγάλη φωτιά όλη τη νύκτα.

Εδώ συνέβη ένα τρομερό περιστατικό. Ο πατέρας μου ξύπνησε την νύκτα για να κατευθύνει ανάλογα το νερό, ώστε να ποτιστεί το χωράφι σε όλο το πλάτος και το μήκος. Όταν γύρισε έπειτα από αρκετή ώρα, είδε ότι ένα φίδι, μάλλον οχιά, να είναι το μισό μέσα στην κουβέρτα με μένα και το υπόλοιπο έξω να ζεσταίνεται από τη φωτιά.

Τότε ο πατέρας μου γρήγορα τράβηξε εμένα από την επάνω μεριά σιγά-σιγά έξω από τις κουβέρτες και μετά τίναξε το φίδι στη φωτιά. Εγώ δεν κατάλαβα τίποτα! Που να τον πάρει ύπνος τον πατέρα μου μετά! Στην τοποθεσία της Κερασιάς και ειδικά στα Σκλήθρα υπήρχαν όλων των ειδών τα φίδια και ειδικά πολλές οχιάς. Το απέδιδαν οι χωρικοί στο ότι μπορούσαν να θρεφτούν από τα πολλά ποντίκια που είχε η περιφέρεια, τα οποία ζούσαν πλουσιοπάροχα από τα καλλιεργήσιμα σπαρτά.

Σε μια άλλη περίπτωση καθώς πότιζε ο πατέρας μου το τριφύλλι σε μια από τις τρύπες των αρουραίων φάνηκε το κεφάλι από οχιά, πάνω από το νερό. Εγώ νόμισα πως ήταν σαύρα και φώναξα δυνατά: «Πατέρα-πατέρα, κοίτα μια γκουστέρα (σαύρα)». Και τότε αυτός μου είπε: «φύγε-φύγε από κει», και αμέσως με την ποτίστρα (τσαπάκι με μακρύ στηλιάρι) χτύπησε το κεφάλι της οχιάς και την τράβηξε έξω. Η οχιά ήταν κρύα από το κρύο νερό που ήταν μέσα στην τρύπα του αρουραίου και αυτή ήταν η καλή αιτία που δεν με δάγκωσε.

Ένα μεσημέρι του Ιουλίου ή Αυγούστου μετά το πότισμα των χωραφιών, γυρίζαμε με τον πατέρα μου από τα Σκλήθρα Κερασιάς. Φθάσαμε λοιπόν στα Ουτζιάνια. Μία τοποθεσία όνειρο! Μια λάκα μεγάλη με πολύ μεγάλα έλατα και γεμάτη με φτέρες. Το πράσινο οργίαζε και η δροσιά ήταν απίστευτη. Κάτω λοιπόν από ένα θεόρατο έλατο καθίσαμε να φάμε κάτι και να ξεκουραστούμε. Το φαγητό μας ήταν ξεροφαγιά, ψωμί και τυρί. Χρειαζόμασταν όμως και νερό. Το τι έπεται, δεν θα το ξεχάσω ποτέ! Αφού κρεμάσαμε το σακούλι μας στον έλατο με πήρε ο πατέρας μου και κατεβήκαμε στο ποτάμι (Κερασόρεμα) περί τα διακόσια μέτρα μέσα στα έλατα περπατώντας και ακολουθώντας ένα μονοπάτι που οδηγούσε προς τα άνυδρα του Αγίου Γρηγορίου. Εκεί είδα

το νερό να κατεβαίνει από το βράχο μέσα από αιώνια πράσινα μούσκλια. Το νερό ήταν πάγος! Παγώνανε τα χέρια μας! Γεμίσαμε λοιπόν το παγούρι μας και γυρίσαμε στα Ουτζιάνια. Καθήσαμε κάτω στον ίσκιο του έλατου να φάμε και να πιούμε το κρουσταλλένιο μας νερό. Φάγαμε και κοιμηθήκαμε και καμιά ώρα. Όταν ξυπνήσαμε ο πατέρας μου έκοψε ξύλα (γκρίζια) από τα έλατα, φόρτωσε το μουλάρι (την Μπόκω), με έβαλε και μένα από πάνω στη μέση στο σαμάρι και γυρίσαμε στο χωριό.

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Το σχολείο και ειδικά αυτή η εποχή μου άφησε πολλές αναμνήσεις! Ήμουν μάλλον στην Τετάρτη τάξη και επειδή είχε λίγα παιδιά (Μονοτάξιο Σχολείο), κάναμε τα ίδια δευτερεύοντα μαθήματα με την Τρίτη τάξη. Η τάξη μου είχε μόνο τρία παιδιά, τον Βασίλειο Αλεξόπουλο, την Κούλα (Κυριακούλα) Π. Χάρη και ήμουν κι' εγώ. Επειδή ο Αλεξόπουλος και εγώ ήμασταν πολύ ανήσυχα παιδιά, έβαλε ο δάσκαλος την Κούλα στη μέση (είχαμε εκείνα τα μακριά θρανία), δηλαδή μας χώρισε, έτσι ώστε να μην είμαστε ο ένας δίπλα στον άλλο. Αυτό όμως δεν μας εμπόδιζε εμάς τους δύο να επικοινωνούμε μεταξύ μας. Είχαμε τις πλάκες (φτιαγμένες από γρανίτη μέσα σε ξύλινο κάδρο) που γράφαμε πάνω με το κονδύλι, (φτιαγμένο από μαλακή πέτρα) τα μαθήματα που έγραφε ο δάσκαλος στον πίνακα και αφού τα σβήναμε με σπόγγο, ή με την παλάμη μας, ή με το μανίκι μας ξαναγράφαμε ό, τι θέλαμε. Λοιπόν ο Βασίλης κι εγώ επικοινωνούσαμε θαυμάσια. Μου έγραφε αυτός κάτι στην πλάκα, περνούσε την πλάκα κάτω από το θρανίο διά μέσου της Κούλας, το διάβαζα, το έσβηννα, έγραφα κι' εγώ κάτι και περνούσα πάλι την πλάκα στο Βασίλη. Μέχρι εδώ όλα καλά. Ο Βασίλης όμως όταν διάβαζε αυτά που του έγραφα εγώ, έβαζε τα χέρια του ανάμεσα στα σκέλη του και έκανε ένα ιδιόρρυθμο γέλιο,

χι! χι! χι! δυνατά και μας έπιανε ο δάσκαλος. Μας σήκωνε αμέσως επάνω και αφού μας τσάκιζε τις παλάμες με την κρανιά, καθόμαστε στο θρανίο. Αυτό συνεχιζόταν σχεδόν κάθε μέρα. Φαίνεται ότι εκείνα που έγραφα εγώ στο Βασίλη του φαίνονταν πολύ αστεία.

Άλλο τέτοιο περιστατικό ήταν με τον Δημήτρη Ελευθερόπουλο, ο οποίος ήταν λίγο αφελής. Ήταν και ένα χρόνο μικρότερός μου. Πήγα λοιπόν στο σπίτι του να διαβάσουμε μαζί γιατί αυτός είχε όλα τα βιβλία. Ο πατέρας του τα έστελνε από την Αθήνα. Πήγα εγώ στο σπίτι του για να διαβάσουμε, αλλά τον παρακίνησα για να παίξουμε. Αυτός μου έλεγε να διαβάσουμε και εγώ του έλεγα ότι τα ξέρω όλα αυτά. Εκείνο το απόγευμα κατά σύμπτωση με σήκωσε ο δάσκαλος να πω το μάθημα. Το μάθημα ήταν θρησκευτικά, «Ο Ζαχαρίας και η Ελισάβετ». Έβηξα ξανά έβηξα τίποτε από μάθημα. Σκεπτόμουνα πόσο ξύλο θα φάω, όταν ο φίλος μου ο Μήτσος άνοιξε το στόμα του: «Κύριε, Κύριε,» λέγει ο Μήτσος. «Τι είναι ρε Μήτρο!» του λέγει ο Κύριος Τριανταφύλλου. «Στο σπίτι του έλεγα να διαβάσουμε και αυτός μου έλεγε ότι αυτά τα παίζει στα δάχτυλα». Εξ αιτίας του Μήτσου έφαγα περισσότερες ξυλιές από τις συνηθισμένες.

Είχε και άλλη τιμωρία ο δάσκαλος, αν δεν ξέραμε το μάθημα. Μας άφηνε νηστικούς. Μέναμε όλο το μεσημέρι νηστικοί μέχρι το απογευματινό μάθημα. Μας κλείδωνε μέσα στην αίθουσα και έφενυγε για τα μαγαζάκια του χωριού. Μια φορά έμεινα και εγώ μέσα με λίγα ακόμη παιδιά μεταξύ των οποίων ήταν και ο ξάδελφός μου, Βαγγέλης Μακρής. Η αδελφή του Βαγγέλη, η Σταυρούλα, όταν έλειπε ο δάσκαλος έφερε ένα μεγάλο καρβέλι ψωμί ζεστή μομπότα και τυρί, ανοίξαμε το παράθυρο τα πήραμε μέσα και αρχίσαμε να τρώμε. Τρώγαμε επάνω στις μαρούδες μας (υφαντές ή πλεκτές τσάντες) για να

μαζέψουμε τα ψίχουλα. Όσο προσεκτικοί και αν ήμασταν μας έπιασε ο δάσκαλος, γιατί γλειφόμασταν. Εμείς όμως το είχαμε φάει το ψωμί και κανένas δεν έμεινε νηστικός. Δεν ενθυμούμαι αν είχε και επιπρόσθετη τιμωρία γι' αυτό που κάναμε.

Το παιγνίδι ήταν απαγορευμένο για όλα τα παιδιά του σχολείου κατά τα απογεύματα για τις πέντε ημέρες της εβδομάδας που είχαμε σχολείο. Οι ώρες σχολείου ήταν 8-12 και 3-5. Οι υπόλοιπες ώρες το βράδυ ήταν αφιερωμένες για διάβασμα για την επόμενη μέρα. Έπρεπε όμως να βοηθήσουμε και με τις δουλειές του σπιτιού και έτσι την κατ' οίκον σχολική προετοιμασία την κάναμε με το λυχνάρι.

Ενθυμούμαι μια φορά που μας έπιασε ο δάσκαλος (Τριανταφύλλου) που παίζαμε αμπάριζα πίσω από τα Ραφταίικα σπίτια, στα γιούρτια. Θα ήμασταν περισσότερα από 10 παιδιά. Μας έβαλε ο δάσκαλος στη γραμμή και μας πήγε στο σχολείο. Στο δρόμο που μας πήγαινε ο δάσκαλος, περνούσαμε μπροστά από το σπίτι μου. Η μάνα μου και ο πατέρας μου ήταν στο μπροστινό μπαλκόνι και μας έβλεπαν. Εγώ ντροπιάστηκα και δεν άντεξα. Το έβαλα στα κλάματα. Μας έδωσε από 6 ξυλιές με τη βέργα στα χέρια και μας έκλεισε φυλακή σε ένα μπουντρούμι που βάζαμε τα ξύλα για τη σόμπα. Ο δάσκαλος έφυγε πήγε στο μαγαζί. (Τα ξύλα αυτά τα φέρναμε εμείς κάθε πρωί από το σπίτι μας [από ένα ο καθένας], για να υπάρχει απόθεμα και για τη σόμπα της μεγάλης αίθουσας του σχολείου, αλλά και για τη χρήση του δασκάλου, που έμενε σε διπλανό δωμάτιο). Μέσα στο μπουντρούμι σχεδιάζαμε, μάλλον σχεδιάζαν τα μεγάλα παιδιά, ότι την άλλη μέρα πρωί-πρωί θα πήγαιναν στην Αρτοτίνα (τρεις ώρες με τα πόδια) να παραπονεθούν στη χωροφυλακή για την κακοποίηση που μας έκαμε ο δάσκαλος, γιατί υπήρχε νόμος να μην δέρνει ο

δάσκαλος τα παιδιά. Όταν γύρισε ο δάσκαλος αργά από τα μαγαζιά, μας άφησε και φύγαμε και κανένας δεν παραπονέθηκε έκτοτε.

Κάθε Κυριακή πρωί πηγαίναμε όλα τα παιδιά στο σχολείο. Μας έβαζε ο δάσκαλος στη γραμμή και πηγαίναμε με τάξη μέσα στην Εκκλησία σε ορισμένη θέση, πίσω από το δεξιό ψαλτήρι. Εκεί δεν κουνιόταν κανείς και εάν υπήρχε η παραμικρή αταξία, τη Δευτέρα ο επιμελητής έδινε αναφορά και το ξύλο έπεφτε αυτομάτως.

Πηγαίναμε και εκδρομές ολόκληρο το σχολείο. Μια χρονιά πήγαμε δίπλα από τον Άγιο Νικόλαο στο Βουνό, σε μια Ψηλοχωρίτικη Τούμπα (την Λαδικού). Είχαν μαζευτεί όλα τα σχολεία της περιφέρειάς των ορεινών χωριών: Κερασιάς, Κριατσίου, Ψηλού Χωριού, Αρτοτίνας, Τρισθένου, Πενταγιούς, κ.λ.π. Ήταν μια μεγάλη εμπειρία να μαζευτούν τόσα παιδιά (πάνω από 700 περίπου) στην τοποθεσία αυτή. Όλα τα παιδιά και οι δάσκαλοι ήρθαν με τα πόδια και μάλιστα, μερικά σχολεία ήταν πολλές ώρες μακριά. Ενθυμούμαι που ο δάσκαλός μας, κ. Τρανταφύλλου, έριξε μια φωτοβολίδα να δείξει ότι φτάσαμε και μετά έκρυσε το πιστόλι του στη δική μου τη μαρούδα, γιατί απαγορευόταν να χρησιμοποιήσει πιστόλι. Εγώ όμως, ήμουν υπερήφανος που διάλεξε εμένα να το κρατάω.

ΟΙ ΚΑΤΣΙΚΕΣ

Τώρα πλέον είχα μεγαλώσει αρκετά για να με εμπιστεύονται οι γονείς μου να σκαρίζω τις γίδες και να κάνω και άλλες δουλειές. Ένα-δυο χρόνια πριν, ο πατέρας μου είχε ξεστρεματίσει το παλαιό χωράφι στην Καρυά και το έσπειρε τριφύλλι. Το πρώτο τριφύλλι ήταν πολύ μικρό και δεν κοβόταν. Εκεί, περίπου 20 λεπτά από το σπίτι μας,

πήγαινα τις γίδες και τις έδενα σε παλούκι, ώστε να τρώνε αρκετό τριφύλλι, αλλά όχι και πολύ. Η φημισμένη Λιάρα (με μπαλώματα άσπρα και μαύρα) λοιπόν βρήκε τρόπο να φάει πολύ φρέσκο τριφύλλι και να πρησθεί. Ήπια και μπόλικο νερό στο Διασελόρεμα και φούσκωσε πολύ περισσότερο. Στο δρόμο γυρίζοντας βρήκα τον Δημήτριο Β. Μακρή κάπου εκεί στο Κοκκαλιόρεμα κάτω από τη μεγάλη κοτρώνα και του καυχήθηκα πόσο έφαγε η Λιάρα μου. Και αυτός μου είπε: «Τρέξε να πας στο σπίτι και να πεις στη μάνα σου, ότι είναι άρρωστη η γίδα' και θα ψοφήσει». Όταν έφτασα στο σπίτι είπα στη μάνα μου τι μου συνέβη και αμέσως εκείνη έρριξε με το βαρέλι πολύ κρύο νερό στην κοιλιά της κατσίκας και έτσι το πρήξιμό της εξαφανίστηκε.

Άλλο περιστατικό που είχα πάλι με τη Λιάρα, ήταν την ημέρα της Αγίας Παρασκευής στο ίδιο μέρος στην Καρυά, όταν δεν μπορούσα να την πιάσω να τη δέσω. Έβαλα τα κλάματα με άκουσαν εκεί πλησίον που γινόταν η Θεία Λειτουργία, το είπαν στον πατέρα μου που ήταν ψάλτης εκεί και έστειλε ένα μεγάλο παιδί τον Γιάννη Γκάνο του Δημητρέλη, τον Αρβύλα, ο οποίος κυνήγησε τη γίδα, την έπιασε τη δέσαμε μαζί με τις άλλες και τότε πήγα κι εγώ στο Εξωκκλήσι που γιόρταζε και που βρισκόταν τριακόσια περίπου μέτρα μακριά από την Καρυά. Αυτές οι κατσίκες γίνονταν μαρτύριο καμιά φορά. Οι άλλοι χόρευαν στην πλατεία του χωριού κι εγώ έπρεπε να φυλάω τις κατσίκες είκοσι λεπτά μακριά και αντίκρυ στο χωριό. Και έλεγα μέσα μου: «δεν ψοφούσαν!»

Το καλοκαίρι και τις αργίες σκαρίζαμε τις γίδες με άλλα παιδιά, όπως τα δίδυμα αδέρφια Χρήστο και Γιώργο Αδρασκέλα και τον Δημήτριο Β. Μακρή, ο οποίος ήταν πολύ μεγαλύτερός μας και μάλλον ο κακός σύμβουλός μας. Τα δύο αδέρφια κι εγώ τραγουδούσαμε πολύ ωραία, και

ειδικά ο Χρήστος. Όταν γυρίζαμε τα βράδια με τις κατσίκες τραγουδούσαμε σ' όλο το δρόμο και δυνατότερα όταν ήμασταν αγνάντια στο χωριό. Θα ξέραμε περί τα 50 τραγούδια (αρχή μέχρι τέλος) και προσθέταμε και δικές μας λέξεις και φράσεις για να τα κάνουμε προσωπικά. Δεν ξέραμε μόνο δημοτικά τραγούδια, αλλά και κλέφτικα. Ένα που το θυμάμαι ολάκερο ακόμη είναι το ακόλουθο: «Ορέ, του Κίτσιου η μάνα κάθεται στην άκρη στο ποτάμι, με το ποτά-ποτάμι μάλωνε, και το πετροβολούσε. Ποτάμιμ για, βρε για λιγότεψε, ποτάμιμ στρέψε πίσω. Ορέ, για να περά-περάσω αντίπερα πέρα στα κλεφτοχώρια, πούχουν οι κλε-οι κλέφτες σύναξη κι όλοι οι καπετάνιοι. Ορέ, πούχουν αρνιά, αρνιά και ψένουνε...»

Στο Διασελόρεμα, πάνω από το δρόμο είναι μια φυσική λεκάνη πέτρας που έπεφτε το νερό μέσα και κρατούσε αρκετό νερό. Εμείς τα αγόρια χτίζαμε μπροστά το στόμιο με πέτρες και γλίνα, (λάσπη που κολλούσε) και αφού γέμιζε με νερό κάναμε μπάνιο εκεί μέσα το καλοκαίρι πάντοτε γυμνοί και χαρούμενοι. Τώρα μου φαίνεται τόσο μικρή αυτή η γούρνα!!

ΔΥΣΚΟΛΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΙΣ

Το 1939 συνέβησαν δύο δύσκολα περιστατικά στην οικογένειά μας: η αρρώστια της μάνας μου και της αδελφής μου Βούλας. Η μάνα μου είχε αρρυθμία καρδιάς και έπρεπε να την πάει ο πατέρας μου στην Πάτρα για εξετάσεις, για φάρμακα και θεραπείες. Χρειάστηκαν πολλά χρήματα και αναγκάστηκε ο πατέρας μου να πουλήσει ένα από τα καλά χωράφια μας στα Σκλήθρα περιοχής Κερασιάς. Η αδελφή μου Βούλα προσβλήθηκε από τύφο που ήλθε σαν επιδημία στο χωριό μας. Ο πυρετός της έφθασε πολλές φορές γύρω στους 41 βαθμούς. Ο πατέρας μου έπρεπε να πάει στο βουνό «Κόρακα»

(Βαρδούσια) τον Αύγουστο για να φέρει πάγο να τον βάλουμε στο κεφάλι της Βούλας να κατέβει ο πυρετός. Εκεί ήταν μια χαράδρα πού κρατούσε χιόνι όλο το καλοκαίρι. Ο πατέρας μου έπρεπε να κατέβει με σχοινί στο βάθος της χαράδρας και με εργαλεία να βγάλει τον πάγο. Η απόσταση στα Βαρδούσια είναι περί τις έξι ώρες και η μεταφορά του με μουλάρια έπρεπε να γίνει με διπλές λινάτσες για να μη λιώσει ο πάγος. Έτσι η αδελφή μου Βούλα την πέρασε αυτή τη δοκιμασία της ζωής της χωρίς να της μείνει κανένα χρόνιο πρόβλημα υγείας. Της έπεσαν τα μαλλιά, αλλά σε σύντομο χρονικό διάστημα έφτιαξε κάτι κοτσίδες πού έφταναν μέχρι τα γόνατά της.

Άλλο περιστατικό δημιουργήθηκε με την έκτακτη πηγή νερού στο χωράφι στα Σκλήθρα Κερασιάς. Περίπου έξι μέτρα πάνω από το χωράφι μας πήγασε νερό σαν από αμπούλα στο χωράφι του θείου Ευθυμίου Παπαντωνίου. Το νερό αυτό έπεφτε στο δικό μας χωράφι και έκανε ζημιά στο κτήμα μας. Ο πατέρας μου με την άδεια του Παπαντωνίου άνοιξε υπόγειο αυλάκι και έφερε το νερό περίπου στη μέση του επάνω μέρους του χωραφιού, ώστε το νερό να χύνεται στο χαντάκι του δεξιού μέρους του χωραφιού μας. Τον επόμενο χρόνο ή τον μετέπειτα σκέφθηκε ο πατέρας μου να κάνει στέρνα (γούρνα) στη μέση στο χωράφι και να χρησιμοποιήσει το νερό αυτό για πότισμα, που αλλιώς πήγαινε χαμένο. Όμως, άρχισαν οι αντιζηλίες μεταξύ άλλων κτηματιών της περιοχής που ήθελαν να διοχετεύσουν το νερό προς την μεγάλη στέρνα της περιοχής Παππούλη Βαρκό. Την Άνοιξη του 1940, δύο κτηματίες άρχισαν δικαστήρια και έτσι είχαμε και άλλα έξοδα και ταλαιπωρίες μέχρι τελικά να κερδίσουμε την υπόθεση.

ΤΙ ΚΟΣΜΟ ΕΙΧΕ ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΑΣ

Οι περισσότεροι από τους κατοίκους του χωριού ήταν απλοϊκοί άνθρωποι. Πολλοί απ' αυτούς ήταν αθώοι, χωρίς κακία, μακριά από το θόρυβο και τον δήθεν πολιτισμό. Η επικοινωνία των κατοίκων γινόταν με αρκετή δυσκολία, δεδομένου ότι το χωριό ήταν κτισμένο σε ανηφορική πλαγιά και η απόσταση από τον κάτω μαχαλά ως την κορυφή του χωριού ήταν αρκετά μεγάλη. Παρά ταύτα το χωριό ήταν αρκετά όμορφο και ονομαστό για το πράσινο και τις πηγές του. Φαινόταν σαν να κρεμόταν από τον ουρανό και έτοιμο να κατακυλήσει προς τα ρέματα (Πλατανόρεμα, Κοκκαλιόρεμα)!

Τα δάση ήταν τόσο φυσικά και άφθονα από έλατα, κέδρα, πουρνάρια και δρύες απαραίτητα για οικοδομές, για καυσόξυλα και ιδίως για την κτηνοτροφία. Το νερό ήταν άφθονο με αμέτρητες δροσερές και κρύες βρύσες. Στις περισσότερες πηγές υπήρχαν οι στέρνες και έτσι ποτιζόνταν τα κτήματα που ήταν γύρω. Δεν πήγαινε χαμένη ούτε μια σταγόνα νερού το καλοκαίρι. Προείχε η αστείρευτη, κρύα και μεγάλη πηγή της Μπούκορης πού ποτιζόνταν μέρα και νύκτα οι κήποι του χωριού και έτσι δέσποζε το πράσινο στο χωριό. Το ίδιο συνέβαινε και με το Βελούχι της περιοχής Κερασιάς. Λίγα ήταν τα άνυδρα καλλιεργήσιμα χωράφια του χωριού. Οι κάτοικοι του χωριού καλλιεργούσαν εντατικά τα ποτιστικά χωράφια με φυτείες που είχαν να κάνουν με την πατάτα, τα φασόλια, και το καλαμπόκι. Σιτάρι, ρόβι και φακές έσπερναν συνήθως στα άνυδρα χωράφια. Όλα τα απαραίτητα κηπουρικά τα έβγαζαν οι χωριανοί από τους ποτιστικούς κήπους.

Όσο για τις πατάτες γινόταν και εξαγωγή, ή μάλλον θα έλεγα ανταλλαγή με σιτάρι ή με άλλα προϊόντα που δεν

έβγαζε αρκετά το χωριό. Τις πατάτες τις πηγαίναμε με τα μουλάρια στα χωριά του Λιδορικίου προς ανταλλαγή. Φεύγαμε πολύ πρωί, πάντοτε νύκτα από το χωριό με τα μουλάρια φορτωμένα πατάτες, ξημερώναμε στην Πενταγιού και φτάναμε στα χωριά σχεδόν μεσημέρι. Μετά την ανταλλαγή, γυρίζαμε στο χωριό μας αργά το βράδι. Η Πολυξένη Γ. Αδρασκέλα (Ζούκου) πρέπει να τα θυμάται αυτά τα ταξίδια.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΙ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ

Οι χωριανοί ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Όσοι δεν είχαν πολλά κτήματα θεωρούντο πτωχότεροι από τους άλλους, αλλά και αυτοί έβρισκαν μεροκάματο. Όσο για την κτηνοτροφία, ήταν πολύ αναπτυγμένη και προσοδοφόρα απασχόληση των κατοίκων, ειδικά με τα πρόβατα για το τυρί τους, το μαλλί τους και το αρνί τους. Σπουδαίο προϊόν ήταν και η κοπριά. Αυτό το βλέπαμε ζωντανό στα χωράφια των τσοπάνηδων, όπου τα σπαρτά τους ήταν πιο πράσινα και πιο θρεπτικά από τα άλλα. Ο πατέρας μου υποχρεωνόταν στον φίλο του τον Κώστα Λώλο, μεγάλο τσέλιγκα από το Γρηγόρι να φέρνει τα πρόβατά του να κοιμηθούν ορισμένες νύχτες στο δικό μας το χωράφι στα Σκλήθρα, το φθινόπωρο, για να επωφεληθεί από ό, τι άφηναν τα πρόβατα.

Οι τσοπάνηδες ήταν περήφανοι για τα κοπάδια τους και τα θεωρούσαν μεγάλη ευλογία. Κάθε χρόνο, της Αναλήψεως, καλούσαν το ιερέα του χωριού να πάει να ψάλλει αγιασμό στη στάνη. Ο θεός μου, ο Παπαχαράλαμπος Λιάρος, με έπαιρνε και μένα επάνω στα καπούλια στο μουλάρι του και πηγαίναμε από στάνη σε στάνη. Μπορούσα να λέγω «Κύριε Ελέησον». Μας περίμεναν οι τσοπάνηδες με χαρά και μας φίλευαν φρέσκο τυρί, γιαούρτι, μυζήθρα, τυρόπιττες και ψητό κρέας. Μην

ξεχνάτε ότι ήμουν ένα από τα καλύτερα παιδιά του Ιερού. Ήξερα πότε χρειάζεται ο ιερέας το ζέον και πότε να το δώσω στον ιερέα. Επίσης, μπορούσα να κόψω το αντίδωρο με τον κοφτερό σουγιά. Ήξερα πότε ο ιερέας χρειάζεται το θυμιατό και το είχα πάντοτε έτοιμο. Όλη την εβδομάδα πριν την Κυριακή ξεχώριζα μεγάλα κάρβουνα από τη φωτιά στο σπίτι μου, τα έσβηνα και ήταν έτοιμα για το θυμιατό.

Το χειμώνα τα κοπάδια έπρεπε να κατεβούν στα χειμαδιά και να επανέλθουν την άνοιξη. Παλιότερα τα πήγαιναν στην Γαυρολίμη, αργότερα στα χωριά του Μόρνου. Δεν θα ξεχάσω ποτέ την επάνοδο των γίδοκοπαδιών της Κουζίτσας που τα επέστρεφαν την Άνοιξη από την περιφέρεια Θηβών για την Παλιόσαρα. Περνούσαν κατά εκατοντάδες στον κάτω μαχαλά. Εκείνο που μου άρεσε πολύ ήταν τα κυπρέλλια (καμπανάκια) και τα κουδούνια που έβαζαν οι τσοπάνηδες στα γκεσέμια με τόση τέχνη και αρμονία. Όλες οι οικογένειες και ειδικά εκείνες που έμειναν στο χωριό το χειμώνα είχαν δύο-τρεις κατσίκες (τα λεγόμενα μαρτίνια) για να μην τους λείπει το γάλα, το τυρί και το κασίκι του Πάσχα. Το χορτάρι ήταν αρκετό για όλους.

ΤΟ ΓΟΥΡΟΥΝΙ

Εκείνο που γινόταν με παλαιό έθιμο στο χωριό μας, ήταν να τρέφουμε γουρούνι. Ενθυμούμαι ότι αγοράσαμε το μικρό γουρουνάκι στο τέλος του καλοκαιριού από τον Αθανάσιο Γ. Πλάκα πού τα έφερνε σε αγέλη και επιλέγαμε ένα. Το μεγαλώναμε με πολύ φαγητό και με ζήλο, ώστε το δικό μας να γίνει μεγαλύτερο από τα άλλα των γειτόνων μας. Το χωριό μας έβγαζε πολλές πατάτες και αφού τις βράζαμε σε μεγάλο ειδικό καζάνι με πίτουρα, κολοκύθια και μπόλικο μπομποτάλευρο, γινόταν χυλός με πολλές

ουσίες για να παχύνει το γουρούνι. Ήταν μια καθημερινή απασχόληση, αλλά και καθημερινή συνήθεια.

Το γουρούνι το κρατούσαμε σε ειδική μεριά στο κατώγι, ξεχωριστή από τα άλλα ζώα, ή σε εξωτερικό κiosk και το σφάζαμε παραμονές Χριστουγέννων με κάποια ιεροτελεστία. Αυτός που το έσφαζε έπρεπε να είναι ειδικός να μην το τυραννήσει. Μόλις το έσφαζε, έβαζε μισό λεμόνι στο στόμα του. Δεν γνωρίζω τη σημασία του λεμονιού! Εμείς τα παιδιά περιμέναμε να ανοίξουν οι ειδικοί την κοιλιά του γουρουνιού για να μας δώσουν την φούσκα, που δεν ήταν άλλη παρά η ουροκύστη του γουρουνιού. Αφού την άδειαζαν και την έπλυναν μας την έδιναν να τη φουσκώσουμε και να παίζουμε μ' αυτή. Να! από πού βγήκαν τα σημερινά μπαλούνς!

Το γουρούνι ήταν το αποκούμπι για κάθε νοικοκυριό για πολλούς μήνες. Το ψύχος ήταν δριμύ το χειμώνα στο χωριό και το νωπό κρέας μπορούσαμε να το διατηρήσουμε για αρκετό καιρό μέχρι τελικά να το μεταποιήσουμε και να το φυλάξουμε συσκευασμένο. Ούτε καν να σκεφθούμε για τα σημερινά ψυγεία! Κρεμάγαμε κρέας σε σακούλες στο μπαλκόνι και πάγωνε σε μια βραδιά.

Μόλις άνοιγαν την κοιλιά του γουρουνιού έβγαζαν τα εντόσθια, έντερα, συκώτι, πνευμόνι και λοιπά των οποίων άρχιζε αμέσως η συσκευασία. Τα έντερα αδειάζονταν, πλύνονταν, αντιστρέφονταν με το αδράχτι και ξανά- πλύνονταν. Μετά γεμίζονταν με τα ζεματισμένα ή μισοβρασμένα εντόσθια, κρέας κιμά και αρκετά μπαχαρικά και γινόντουσαν τα φημισμένα και νοστιμότητα λουκάνικα. Τα λουκάνικα τα κρεμάγαμε γύρω στο τζάκι για να στεγνώσουν και να καπνιστούν λίγο, και έτσι διατηρούνταν για πολύ καιρό. Από αυτά τρώγαμε τηγανητά ή ψητά,

αλλά επίσης δίναμε, ή στέλναμε στους προσφιλείς συγγενείς μας και φίλους στις πόλεις, το εκλεκτότερο δώρο μας.

Επίσης νοστιμότατος μεζές ήταν και οι ματιές. Ήταν το τυφλό έντερο που γεμιζόταν με ψιλοκομμένα εντόσθια, ρύζι, μυριστικά λαχανικά και πολλά μπαχαρικά και ψηνόταν στη γάστρα.

Στο γδάρσιμο του γουρουνιού με τροχισμένα μαχαίρια λάμβαναν μέρος τα μεγαλύτερα μέλη της οικογένειας. Το εξωτερικό, που ήταν όλο λίπος, κοβόταν σε χονδρές λουρίδες, οι οποίες τεμαχίζονταν σε μεγάλα κομμάτια, (10X10X10 σχεδόν πόντους), τα οποία βράζονταν σε μεγάλο καζάνι μέχρι να λιώσει σχεδόν όλο το λίπος. Το λίπος το βάζαμε σε μεγάλους τενεκέδες και το χρησιμοποιούσαμε για πολλούς μήνες αντί για λάδι ή βούτυρο. Τα απομεινάρια από το βρασμένο κρέας και ότι λίπος είχε μείνει επάνω του ήταν οι λεγόμενες «τσιγαρίθρες». Τηγανιτές με αυγά ήταν θαύμα! Σε ειδικό τενεκέ βάζαμε το λεγόμενο «σύγλινο», το οποίο ήταν μισοβρασμένο κρέας με μπαχαρικά μέσα στο λίπος από το οποίο βγάλαμε από καιρό σε καιρό και τηγανίζαμε. Από τα πόδια και το κεφάλι γινόταν ο λεγόμενος «πατσάς» η πηχτή. Ψιλοκομμένο και καλό-βρασμένο ήταν θαυμάσια τροφή. Ακόμη και το δέρμα του γουρουνιού το χρησιμοποιούσαμε για ελαφρά τσαρούχια. Τα γουρνοτσάρουχα κόβονταν στο μέγεθος του ποδιού και πλέκονταν γύρω-γύρω με λουρί από το ίδιο το δέρμα. Σε πολλά από αυτά έμπαινε μέσα και ειδικά πλεγμένο καλτσάκι και γινότουσαν ωραία πασουμάκια. Με αυτόν τον τρόπο χρήσεως δεν έμεινε τίποτε αχρησιμοποίητο από το χοιρινό.

Εκείνο που δεν είχαμε στο χωριό το Χειμώνα για να φάμε με το χοιρινό ήταν τα χόρτα. Το χιόνι μερικές φορές έφτανε και δύο μέτρα και πάγωνε. Λοιπόν, ανοίγαμε ένα λάκκο στη μέση στον κήπο που ξέραμε που ήταν τα λάχανα και τα βρίσκαμε. Από κάτω ήταν μαλακότερο το χιόνι και μπορούσαμε να επεκταθούμε στα πλάγια του λάκκου και για πολύ καιρό είχαμε φρέσκα καμπρολάχανα, (κλειστά) που μόνον τα εξώφυλλα ήταν παγωμένα, ενώ τα φύλλα από μέσα ήταν τρυφερά και εξαίρετα για ντολμάδες με χοιρινό.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΕΣ ΔΟΥΛΕΙΕΣ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ

Οι περισσότερες γυναίκες στο χωριό δούλευαν πολύ σκληρά. Έπαιρναν τα μωρά τους φορτωμένες στην ράχη των και δούλευαν στα χωράφια. Έπρεπε να τα θηλάσουν και να τα βάλουν να κοιμηθούν. Ενθυμούμαι τη μητέρα μου που γύριζε το σαμάρι του μουλαριού ανάποδα (για μπισίκι) και έβαζε ένα από τα μικρά μου αδέρφια να κοιμηθεί εκεί, περισσότερο για ασφάλεια. Το βράδυ πάλι, τα φορτώνονταν και γύριζαν στο σπίτι, όπου τις περίμεναν του κόσμου οι δουλειές. (Οι άνδρες ήταν απαραίτητο να περάσουν από τα μαγαζάκια του χωριού το βράδι να μάθουν τα νέα). Ναι, οι γυναίκες έπρεπε να ετοιμάσουν φαγητό για να ταΐσουν και να ποτίσουν συνήθως πολλά στόματα. Να ετοιμάσουν φαγητό για το χωράφι της επόμενης ημέρας. Να ζυμώσουν και να ψήσουν το ψωμί, μάλλον στη γάστρα. Αυτές οι δουλειές δεν ήταν μόνον για τις μάνες, αλλά και για όλες τις κοπέλες. Τα πρωτότοκα κορίτσια της οικογένειας συνήθως έκαναν τις πολλές και σκληρότερες δουλειές μέσα και έξω στο σπίτι. Τα κορίτσια δούλευαν και στα χωράφια. Με την αδελφή μου Βούλα όταν σπέρναμε ρόβι, συνήθως στα άνυδρα χωράφια, πηγαίναμε χέρι-χέρι με το τσαπί. Τα κορίτσια βοηθούσαν σε όλες τις δουλειές, και μάθαιναν από μικρές να

μαγειρεύουν, να ζυμώνουν, να πλένουν, να πλέκουν, να υφαίνουν, να φέρνουν νερό με τη βαρέλα από τη βρύση, ακόμη και να περιποιούνται τα ζώα. Ενθυμούμαι την αδελφή μου, τη Βούλα που η νεροβάρελα γεμάτη ήταν βαρύτερη απ' αυτή. Πολλές φορές πήγαινα και την έφερνα εγώ τη βαρέλα γεμάτη στον ώμο από τη βρύση. Ούτε καν είχαμε σκεφθεί ποτέ για τρεχούμενο νερό στα σπίτια μας και πολύ περισσότερο για αποχέτευση απορριμμάτων. Τέτοιοι χώροι ήταν έξω από το σπίτι και ασφαλώς το θέμα υγιεινής ήταν πολύ σοβαρό. Δυστυχώς, τέτοιοι χώροι υπήρχαν και πλησίον στους δρόμους, όπως στα Μακραίικα πηγαίνοντας για τον Κάτω Μαχαλά, ντυμένο με ελατόσκουπες και η οσμή ήταν αισθητή από μακριά. Δεν θα ξεχάσω το εξής περιστατικό: Ένα μεγάλο (άτακτο) παιδί έβαλε φωτιά στις ξερές ελατόσκουπες, και δεν έφτανε αυτό, αλλά έτρεξε στο σχολείο χτύπησε την καμπάνα του χωριού και φώναξε δυνατά να τ' ακούσει όλο το χωριό: «τρέξτε χωριανοί το [καφενείο] δηλαδή η τουαλέτα των Μακραίων έπιασε φωτιά». Ενθυμούμαι τις μεγάλες φλόγες και τους καπνούς του «καφενείου» και ασφαλώς ο κίνδυνος της πυρκαγιάς ήταν πολύ αληθινός.

Το μαλλί είχε πολύ εργασία να ετοιμαστεί για τον αργαλειό. Να πλύνουν τα μαλλιά, να τα ξάνουν στα λανάρια, να τα γνέσουν με τη ρόκα, να τα μαζέψουν κουβάρια στην ανέμη, να τα βάψουν, και μετά να τα τυλίξουν για τον αργαλειό. Ειδικά τα ανύπανδρα κορίτσια ήταν συνεχώς στον αργαλειό. Από εδώ βγήκε και το ωραίο τραγουδάκι: «το κέντημα είναι γλέντημα, η ρόκα είναι σιργιάνι, κι' αυτός ο δόλιος αργαλειός είναι σκλαβιά μεγάλη». Τα υφαντά έπρεπε να τα πάνε στις ντριστήλες (νεροτριβές) στην Τέρνοβα πλησίον στην Παλιόσαρα να φουσκώσουν και να γίνουν ωραία και ζεστά σκεπάσματα, οι λεγόμενες «βελέντζες» και «φλοκάτες». Έπρεπε να γίνει ο γίκος (γιούκος). Να στοιβαχτούν όλες οι κουβέρτες, όλα

τα υφαντά, να φαίνεται όμορφος ο γίκος μέχρι το ταβάνι. Πολλά από τα χρώματα γινόντουσαν από ντόπια υλικά, όπως από φρέσκα καρυδότσουφλα. Ιδιαίτερα στολίδια τέχνης ήταν οι καραμελωτές με φανταχτερά χρώματα και σχέδια τέχνης. Δεν παραλείπονταν και οι κουρελούδες από παλαιά βαμβακερά. Δεν πήγαινε τίποτα χαμένο. Τα κορίτσια σκέπαζαν το γιούκο με ένα σεντόνι για να προφυλάσσονται τα θαυμάσια χρώματα από το πολύ φως και μόνο όταν έρχονταν επισκέπτες τότε τον ξεσκέπαζαν, ώστε να φαίνονται τα ωραία υφαντά. Ενθυμούμαι την αδελφή μου, τη Βούλα, που καθόταν στο κατώγι στον αργαλειό για πολλές ώρες και μέρες, ειδικά το χειμώνα με το κρύο και τα χιόνια με ένα μικρό μαγκαλάκι με αναμμένα κάρβουνα να ζεσταίνονται τα πόδια της. Τα κορίτσια και όλες οι γυναίκες έπλεκαν επίσης κάλτσες, φανέλλες, γάντια, μαρούδες, κλπ, και το κέντημα ήταν κάτι παραπάνω.

Τα κορίτσια, την ημέρα του Αϊ Γιαννιού του Ρηγανά με τον εορτασμό της Γέννησης του Προδρόμου (24^η Ιουνίου) σύμφωνα με το πατροπαράδοτο έθιμο, άπλωναν τα υφαντά προικιά τους στα μπαλκόνια και στα παράθυρα να πάρουν αέρα και να μην τα φάει ο σκόρος. Εμείς τα αγόρια, την παραμονή της εορτής συγκεντρωνόμασταν σε ανοικτούς χώρους, ανάβαμε φωτιές και με σειρά ο καθένας μας τις πηδούσαμε.

Τα κορίτσια έπρεπε να φτιάξουν τα προικιά τους. Τα προικιά τους ήταν απαραίτητα. Πώς θα άνοιγαν καινούργιο σπίτι χωρίς προικιά ή χωρίς προίκα; Η οικογένεια στερείτο, ώστε τα κορίτσια τους να καλόπαντρευτούν. Η προίκα δεν συνίστατο μόνον σε ρουχισμό, αλλά και σε πολλά άλλα πράγματα που ξεχωρίζονταν από το πατρικό σπίτι για να αρχίσει το νέο σπιτικό. Τις περισσότερες φορές η κύρια προίκα ήταν γιδοπρόβατα

(μπορεί και στάνες ολόκληρες), λιγιστά κτήματα και άλλες φορές χρήματα και λίρες. Ενθυμούμαι τον Αθανάσιο Β. Μακρή, ο οποίος μέτρησε προ του γάμου επάνω στο τραπεζάκι του γάμου μέσα στην Εκκλησία 40.000 δραχμές, την προίκα της αδελφής τους, Λάμπρος. Δεν παραλείπονταν και τα γεωργικά εργαλεία, είδη οικοκυρικής και μαγειρικής, χαλκώματα, βαρέλες, ακόμη και μαχαιρο-κουταλο-πήρουνα. Δεν έλειπαν και τα γραπτά προικοσύμφωνα, αλλά και οι προφορικές συμφωνίες με τους προξενητάδες, όπου ο λόγος των γονέων ήταν καλλίτερος και από συμβόλαιο.

Οι πλουσιότεροι βοηθούσαν τους πτωχότερους και τους γεροντότερους. Ενθυμούμαι τη μακαρίτισσα τη μητέρα μου που συνήθως στις γιορτές με έστελνε στις γερόντισσες θείες του πατέρα μου με ένα πιάτο με καρέ κόκκινη πετσέτα γεμάτο τηγανίτες ή άλλα γλυκά. Ήθελαν να με φιλέψουν κάτι, αλλά εγώ είχα εντολή από το σπίτι να μην πάρω τίποτα και τους έλεγα «δεν θα πάρω τίποτα». Οι μακαρίτισσες με δυσκολία μου έβαζαν λίγα καρύδια στις τσέπες μου και έφευγα τόσο χαρούμενος! «Θεός συγχωρές τες!» Ήταν αγνές και άγιες ψυχές!

Σκληρή εργασία ήταν και ο θέρος το Ιούνιο (το Θεριστή), καθώς και το αλώνισμα και το λίχνισμα τον Ιούλιο (τον Αλωνάρη). Το Φθινόπωρο είχαμε τα ξεφλουδίσματα του καλαμποκιού. Τις περισσότερες φορές μαζευόμασταν πολλοί συγγενείς και φίλοι τα βράδια, όπου με συζητήσεις και πολλές φορές με τραγούδια και εάν η οικοκυρά διέθετε και καμιά πίττα γινόταν η δουλειά. Τα κοτσάνια έπρεπε να λιαστούν, να στουμπιστούν με τα λιοράδια και μετά ο καθαρός καρπός να μπει στα αμπάρια (κασόνια).

Οι χωριανοί (άνδρες και γυναίκες) δούλευαν σκληρά και επίμονα στα χωράφια ή στις στάνες για να εξοικονομούν τα απαραίτητα προϊόντα για τις οικογένειές τους. Όλοι είχαν αρκετά και κανένας δεν πεινούσε. Το απαραίτητο προϊόν του κάθε σπιτιού ήταν το ψωμί, είτε λιγυστό σιταρίσιο, είτε μπόλικο καλαμποκίσιο, η συνηθισμένη μπομπότα. (Η μπομπότα παρασκευαζόταν από καλαμποκίσιο αλεύρι κατά δύο τρόπους: με ζύμη ή αναβατό το οποίο και διατηρήταν περισσότερο και χωρίς ζύμη, το «λειψό» καθώς το έλεγαν, προχειρότερο και σε έκτακτες περιστάσεις). Το ψωμί ήταν αγιασμένο και ποτέ δεν το πετούσαμε ούτε το πατούσαμε. Αν μας έπεφτε κανένα κομματάκι, το μαζεύαμε και το ασπαζόμασταν. Όλα έβγαιναν από τη σκληρή εργασία, γιατί όλοι δούλευαν πολύ σκληρά με τη βροχή και με το χιόνι.

Το χειμώνα που το χιόνι ήταν πολύ-πολύ, οι χωριανοί έβρισκαν δουλειές εσωτερικώς και εξωτερικώς του σπιτιού να κάνουν. Τα μαρτίνια έπρεπε να τα σκαρίσουν χαμηλά στις λογγές, να τα ποτίσουν, να τα ταΐσουν (το γουρούνι, τις κότες, το μουλάρι, κ.λ.π.). Να φέρουν ελατόσκουπες για τις γίδες που τις έτρωγαν όταν έμεναν μέσα το χειμώνα. Επίσης με την αδελφή μου τη Βούλα, πηγαίναμε με τα χιόνια μακριά και ανεβαίναμε σε ψηλά έλατα να κατεβάσουμε μελά (ένα πράσινο παράσιτο του έλατου), θαυμάσια τροφή για τις κατσίκες. Τη βάζαμε σε τσουβάλια και φορτωμένοι μέσα στα χιόνια τη φέρναμε στο σπίτι.

Όλοι οι νέοι ήταν υποτακτικοί στους μεγαλύτερους, και ειδικά στους γεροντότερους. Οι γέροι ήταν πάντοτε οι σοφότεροι του χωριού. Μας έλεγαν ιστορίες του χωριού, αλλά και ιστορίες που άκουσαν αυτοί οι ίδιοι από παλαιότερες γενεές. Μιλούσαν για τους πολέμους πριν, και καθώς γνωρίζουμε το δικό μας το γένος είχε πολλούς

απ' αυτούς. Μας έλεγαν για αφάνταστες σκληραγωγίες και απίστευτες παλικαριές που έφταναν μέχρι το 1821. Είχαμε μεγάλο σεβασμό στους μεγαλύτερους και έπρεπε όταν τους συναντούσαμε στους δρόμους να τους χαιρετούμε κανονικά: «καλημέρα μπάριμπα, καλημέρα θειά», κ.λ.π., ανεξαιρέτως αν ήταν συγγενείς ή όχι.

Δεν θα παραλείψουμε και τις ιστορίες που μας έλεγαν οι μεγαλύτεροι για τα στοιχειά του χωριού μας. Μας έλεγαν πως μάλωναν με τα στοιχειά των άλλων χωριών προστατεύοντας το δικό μας το χωριό. Αυτές οι προστριβές συνέβαιναν πολλές φορές και μεταξύ των κατοίκων των δύο χωριών. Μας έλεγαν και για τις δαιμονικές συνεργίες, για τους καλικαντζάρους, για τις νεράιδες, τα ξόρκια και το βάσκαμα. Το βάσκαμα ήταν πραγματική ασθένεια. Η Εκκλησία μας έχει ειδική ευχή για τη βασκανία. Οι ξορκίστρες, και αυτές χρησιμοποιούσαν λόγια του Ευαγγελίου. Έλεγε η μητέρα μου μια ιστορία που συνέβη στη γιαγιά μου Σταυρούλα για τη βασκανία. Έπλυνε στη γούρνα στο Μωραΐτη και χτυπούσε τα ρούχα με τον κόπανο πάνω στην μεγάλη πέτρα, όταν πέρασε ο θείος της στο δρόμο και τις είπε: «ωραία είσαι και συ Σταυρούλα, αλλά και η πέτρα σου καλύτερη ακόμη.» Εκείνη τη στιγμή η πέτρα έγινε σαράντα κομμάτια (που ήταν απόφιος βράχος) μπροστά στα μάτια όλων. Λοιπόν η βασκανία είναι αληθινή.

Εκείνο που μας φόβιζε πολύ ήταν οι ιστορίες των παλαιών για τους βρικόλακες. Μία από αυτές τις ιστορίες που με τρομάζει και τώρα όταν την σκέπτομαι ήταν που δύο νέοι έβαλαν στοίχημα ότι θα πήγαινε ο ένας τα μεσάνυχτα να καρφώσει το μαχαίρι του στον τάφο κάποιου που έλεγαν ότι βρικόλακισε. Πήγε ο τολμηρός εγωιστής στο μνήμα γονάτισε και κάρφωσε το μαχαίρι και χωρίς να το καταλάβει κάρφωσε και τη φουστανέλλα του.

Όταν πήγε να σηκωθεί δεν μπορούσε και μάλλον νόμισε ότι τον κρατάει ο πεθαμένος και από το φόβο του πέθανε πάνω στον τάφο. Όλες αυτές οι τραγικές ιστορίες μας επηρέαζαν και μας σαν παιδιά. Και από την άλλη πλευρά τα παραμύθια, αυτά ήταν και διδακτικά, ώστε να συγκρατούμαστε από άσκοπες παλικαριές.

ΠΩΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΘΗΚΕ ΤΟ ΧΩΡΙΟ

Από ότι μας λένουν οι ιστορικοί το χωριό μας κατά το 1800 είχε 20 μόνον οικογένειες, το πολύ 100-120 ψυχές. Ποιοι ήταν αυτοί οι παλαιοί οικιστές; Τι έγιναν αυτοί οι αυτόχθονες; Πόσες φορές ερημώθηκε το χωριό μας; Από ότι γνωρίζουμε τα χωριά της ορεινής Δωρίδας καταστράφηκαν πολλές φορές. Απ' όπου πέρασε ο Κιουταχής με τα στρατεύματά του άφησε πίσω του «χαλασμό» κυριολεκτική καταστροφή. Το ίδιο έκαναν και οι Αρβανιτάδες του Αλή Πασά.

Κάθε ραχούλα, κάθε διάσελο, κάθε βρυσούλα της περιφέρειας του χωριού, και κάθε εκκλησάκι θα είχε να πει και τη δική του ιστορία, από τα χρόνια τα παλιά μέχρι και τις ημέρες μας. Υπήρχε ιστορία και κρίμα που δεν γράφτηκε κάπου κάποτε κάτι χειροπιαστό για την πραγματική ζωή των αυτοχθόνων χωριανών μας. Πολλά που ακούγαμε από τους γέροντες για την κατάσταση του χωριού κατά την περίοδο Τουρκοκρατίας και τον αγώνα του 1821, ήταν σαν μύθοι. Ο «Μελόκεδρος» του Θανάση Ζούκου και « η καρδιά της Ζαχαρίνας» είναι ένα παραμύθι που δεν μας λέγει την αληθινή ιστορία. Ένα είναι το απολύτως σωστό ότι ελευθερωθήκαμε.

Η ιστορία του Χωριού μας είναι ένα μεγάλο αίνιγμα στο οποίο λείπουν πολλά κομμάτια. Θα προσπαθήσω να βάλω λίγα πετράδια στα κενά του Πώζαλ ή Πάζλ. Και εάν

κάποιος μπορέσει να προσθέσει, ή να διορθώσει ένα ή και περισσότερα κομμάτια θα ήταν ευχής έργο.

Πολλά άγνωστα σημεία και γεγονότα τού χωριού με προκαλούσαν να προσπαθήσω να βρω πετράδια αυτού του αινίγματος. Τα απομνημονεύματα του ιατρού Αλέξη Κρίκα μας δίνουν λίγο φως, όμως είναι πολλά ακόμη πετράδια που λείπουν.

Θα προσπαθήσω να εκθέσω πληροφορίες και ιστορίες που άκουσα από γέροντες του χωριού κατά τα χρόνια που έζησα στο χωριό, από το έτος της γεννήσεώς μου, 1930 έως το έτος 1955. Το χωριό είχε στις ημέρες μου περί τα 120 σπίτια και τις αντίστοιχες πολυμελείς οικογένειες.

Το όνομα Σουρούστι ή Σουρούστιον κατά ομολογίες γερόντων προήλθε εκ παραφθοράς του «σворύς-σворύς τα κάστανα, σворύς-σворύς τα μήλα». Και τούτο, επειδή, ένεκα των πολλών (αναρίθμητων) πηγών της περιοχής του χωριού, υπήρχε ευφορία των καρπών και των οπωροφόρων. Άλλοι λέγουν ότι το όνομα είναι Σλαβικό. Εάν είναι Σλαβικό αναζητούμε την ετυμολογία. Το όνομα Κερασιά ή Κερασιές το πήρε μετά το 1900 και προήλθε από την όμορφη τοποθεσία Κερασιά για την οποία θα μιλήσουμε αργότερα. Το χωριό μετονομάσθηκε επισήμως «Κερασιά» το 1928, βάσει Β.Δ. 11-9 και Ν 193.

Μας έλεγαν, λοιπόν, οι γέροντες πώς δημιουργήθηκε το χωριό, ποιοί ήταν οι αυτόχθονες και ποιοί ήρθαν περί το 1780 με 1800 μετά από την εξέγερση και την καταστροφή του επαναστατικού κινήματος του Ορλώφ και ασφαλώς πριν τον Αλή Πασά. Μετά το πνίξιμο του κινήματος από τους Αρβανιτάδες, ερημώθηκε ο

Μωριάς και ειδικά το χωριό, Δημητσάνα, (πατρίς του μακαριστού Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε΄) που κατασφάχτηκε. Ο τότε πασάς στη Βόρειο Ήπειρο, υποχρέωσε τους Χριστιανούς (Ελληνες) να γίνουν μουσουλμάνοι, ή αλλιώς τα κεφάλια τους θα ακόνιζαν τα γιαταγάνια των Τούρκων. Πιέζονταν οι Γραικοί από τους Τούρκους αγάδες να γίνουν Μουσουλμάνοι. Τότε έγιναν οι Αλβανοί από Ρωμιοί φανατικοί μουσουλμάνοι χωρίς να το θέλουν. Αλλαξοπίστησαν κάτω από το γιαταγάνι των Τούρκων, όπως έγιναν και σε πολλά άλλα μέρη του Ιλλυρικού, της Νότιο-Ανατολικής Ευρώπης και της Μικράς Ασίας.

ΔΙΣΥΛΛΑΒΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Μας έλεγε ο γέροντας, Μπαρμπα-Κώστας Καλόγερος, ότι επτά ονόματα ήρθαν στο χωριό αυτήν την περίοδο. Τα ονόματα αυτά ήταν δισύλλαβα, Ηπειρώτικα: Γκάνος, Χάρος, Ζούκος, Βρέττας, Ράπτης, Σκούτης και Σκούταρης και αυτά τα ονόματα δημιούργησαν τις μετέπειτα πολυμελείς οικογένειες.

ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΓΚΑΝΟΣ

Ο Γκάνος, το δικό μου το γένος, κατάγεται από το χωριό Κατούνα Αργυρόκαστρου, Βορείου Ηπείρου, κατά τον Ελληνορθόδοξο Αλβανό κ. Κωνσταντίνο Λέκα, τον οποίον συνάντησα στο Στάμφορντ, Κοννεκτικούτς, Ήν. Πολ. Αμερικής το 1997, και ο οποίος μου έλεγε για την καταγωγή των Γκαναίων. Λέγει λοιπόν η παράδοση του χωριού, ότι ο Δρόσος Γκάνος με τα αδέρφια του έφυγε ολονυκτίς με τα υπάρχοντά του και τα ζωντανά του από την περιφέρεια του Αργυρόκαστρου για να μην αλλαξοπιστήσουν. Εγκαταστάθηκαν μακριά από τον αιμοβόρο πασά της Ηπείρου στο χωριό Κερασιά, που

ονομαζόταν τότε Σουρούστι στη μέση της Στερεάς Ελλάδος, όπου γύρω ήταν βουνά, ώστε να μην φαίνεται ούτε η φωτιά τους. Από τον Δρόσο Γκάνο και τα αδέρφια του σε κάπου 10 γενεές δημιουργήθηκαν οι εξής οικογένειες: Γκάνος, Κρίκος, Σκουρής, Κουτσογιάννης, Αντωνόπουλος, Παπαντωνίου, Αποστολόπουλος και Μάθιους. Ονομαστοί από το σόι μου ήταν οι αγωνιστές του 1821, Γιωργάκης Γκανόπουλος και Αντώνης Γάνος.

Από τα άλλα έξη δισύλλαβα ονόματα προέκυψαν οι ακόλουθες οικογένειες:

ΒΡΕΤΤΑΣ: Βρέττας και Ράμμος
ΣΚΟΥΤΑΡΗΣ (Τσέλιγας): Χαμοχούγιας,
Καραμπάρμπας
ΡΑΠΤΗΣ: Ράπτης, Ευαγγελόπουλος,
Ζαχαρόπουλος
ΣΚΟΥΤΑΙΟΙ: Πλάκας, Καλόγερος
ΖΟΥΚΟΣ ή ΔΗΜΑΣ: Ζούκος, Πρέζας, Ασημάκης,
Υφαντής.
ΧΑΡΟΣ: Χάρος, Χαρόγιαννης, Μακρής, Θεοχάρης,
Χάρης.

ΑΛΛΟΙ ΘΕΩΡΟΥΜΕΝΟΙ ΩΣ ΑΥΤΟΧΘΟΝΕΣ:

Χαλκιάς ή Ζαφείρης: Χαλκιάς, Μιχαλόπουλος,
Αλεξόπουλος,
Διακαίοι: Ασημακογιώργης, Κωστακάκης
Μπερτσαίοι: Μπερτσαιάς, Μπερτσογιάννης,
Μπερτσοθωμάς
Πανουργαίοι: Κωνσταντίνος, Αλέξιος, Γεώργιος
(εκ Βλαχοβουνίου)

ΑΛΛΟΙ ΠΟΥ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΑΝ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΕΠΟΧΗ
ή ΑΡΓΟΤΕΡΑ:

Λιαραίοι
Μπερτσαίοι
Αδρασκειαίοι
Καραδημαίοι

ΟΙ ΛΙΑΡΑΙΟΙ

Όσον αφορά το γένος της Μητέρας μου, έχει ως εξής: Οι Λιαραίοι ήλθαν περί το 1780 εκ της περιφέρειας Καλαβρύτων και εγκαταστάθηκαν στην τοποθεσία, «Βλαχοβούνι» παρά το Βλαχονόρεμα.

Φαίνεται ότι κατά την εξέγερση του Ορλώφ (1770-1780), έλαβαν μέρος και οι Λιαραίοι εις αυτήν, τότε κάτοικοι του χωριού «Κοπετός ή Σωπετός» Καλαβρύτων. Μετά την κατάπνιξη της εξεγέρσεως διασκορπίσθηκαν. Άλλοι έφυγαν στη Μεσσηνία, Κορινθία, Ζάκυνθο και άλλοι πέρασαν στη Δωρίδα, Στερεά Ελλάδα, «οι ημέτεροι πρόγονοι», όπως έλεγε ο αείμνηστος θεός μου, Ιερέυς Χαράλαμπος Λιάρος. Από τη Λαογραφία του Ιερέως Π. Παπαδοπούλου μαθαίνουμε ότι υπάρχει διαθήκη στη Λευκάδα από τη χήρα Παπαλιάραϊνα, η οποία προκειμένου να γίνει μοναχή, άφησε κτήμα του άνδρα της στο χωριό Σωπετός. Και γεννάται το ερώτημα, γιατί; Κατά τον ιερέα Χαράλαμπο Λιάρο «φαίνεται ότι διαλύθηκε η οικογένειά της».

Επιπροσθέτως, εις το Βλαχοβούνι υπάρχει κήπος, ο οποίος δόθηκε ως προίκα στη μητέρα μου, Γιαννιό Ιωάννου Λιάρου. Το μεγαλύτερο μέρος του κήπου περιτριγυρίζεται από ερείπια θεμελίων κτίσματος και θεωρείται ότι αυτό ήταν το πρώτο σπίτι των εκεί εγκαταστημένων Λιαραίων. Αγωνιστής του 1821 ήταν και ο Αντώνιος Λιάρος.

Στην περιφέρεια Βλαχοβούνι, πρωτοκατοίκησαν και οι Πανουργαίοι: Κωνσταντίνος, Αλέξιος και Γεώργιος, μάλλον και αυτοί εκ της περιφέρειας Καλαβρύτων. Κατοίκησαν επίσης και οι Δημήτριος Μπερτσιας και Μπερτσοκόστας. Είναι ανακριβής η πληροφορία ότι συγγενεύουν με τους Μπερτσαίους εκ Σκιαδά, Ναυπακτίας.

ΟΙ ΜΠΕΡΤΣΑΙΟΙ

Πάνω από το Κερασόρεμα και απέναντι από το Καταφύδι, τοποθεσία μεταξύ των χωριών, Ελατόβρυσης (πρώην Βοϊτσάς) και του χωριού Γρηγορίου, υπήρχε οικισμός, μικρό χωριό με το όνομα «Σκιαδάς Ναυπακτίας». Εκεί εγκαταστάθηκαν πρώτα οι Μπερτσαίοι. Ενθυμούμαι την περιφέρεια αυτή, όπως φαίνεται από το χωριό μας και ειδικά από το μπαλκόνι του σπιτιού μου να έχει πολύ πρασινάδα. Η περιφέρεια αυτή καλλιεργείτο μέχρι το 1947-48, οπότε έγινε ο εκπατρισμός των χωριών της ορεινής Δωρίδας και Ναυπακτίας, ένεκα του Συμμοριτοπόλεμου. Μπερτσαίοι υπάρχουν και στα γειτονικά χωριά: Ελατόβρυση και Γρηγόρι. Κατά πληροφορία του αιμνήστου Γεωργίου Δ. Γκάνου (Λαϊγιώργου), ο οποίος χρημάτισε για πολλά χρόνια αγροφύλακας του χωριού, οι Μπερτσαίοι ήλθαν εις Σκιαδά από το χωριό Πόδος Ναυπακτίας. Θεωρείται, όμως ότι και οι Μπερτσαίοι είναι πρόσφυγες εκ Βορείου Ηπείρου. Για τη φυγή μερικών εκ των παραπάνω οικογενειών από τη Βόρειο Ήπειρο, πιθανώς να συντέλεσαν και οι θηριωδίες του Αλή Πασά.(1790-1822). Λέγεται ότι ο Αλή Πασάς περί το 1790, είχε συμφωνία με μέλη της Φιλικής Εταιρείας να μην πιέζει τους Χριστιανούς, διότι είχε μεγάλο σεβασμό σε κάποιον Πατρο-Κοσμά (μάλλον τον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό!), αλλά ποιος μπορούσε να

εμπιστευθεί τον δόλιο Αλή, του οποίου οι ωμότητες δεν άργησαν να φανερωθούν;

ΟΙ ΖΟΥΚΑΙΟΙ

Εξ όσων γνωρίζουμε, οι Ζουκαίοι συγγενεύουν με τον αγωνιστή της Επανάστασης του 1821, Ιωάννη Γούναρη ή Ζούκο, ο οποίος με κίνδυνο της ζωής του ειδοποίησε τους Έλληνες για την σχεδιασμένη έφοδο των Τούρκων, ξημερώματα Χριστουγέννων (1822), κατά του Μεσολογγίου. Οι Έλληνες ύστερα από όσα πληροφορήθηκαν από το Γούναρη, οργάνωσαν καλλίτερα τις οχυρωματικές τους θέσεις και με τη βοήθεια και άλλων στρατιωτικών τμημάτων που κατέφθασαν εκεί καταδίωξαν τους Τούρκους και τους ανάγκασαν να λύσουν την πολιορκία της πόλης. Το Μεσολόγγι σώθηκε, αλλά ο πασάς της Άρτας μένεα πνέων εναντίον του Γούναρη δε δίστασε να κατασφάξει τη σύζυγός του και τα δύο αγόρια του που κρατούσε ομήρους. Αργότερα, οι ποιητές τον βρίσκουν καλόγερο στο μοναστήρι της Αγίας Ελεούσας στην Κλεισούρα να κλαίει την άμοιρη τύχη της φαμελιάς του. Εκεί κάπου στα Θεοχαραιϊκά ήταν και ο «Μελόκεδρος» κάτω από τον οποίον εγκαταστάθηκε ο Αθασάσιος Ζούκος ή Γούναρης (μάλλον αδελφός του Γιάννη Γούναρη-Ζούκου) όταν πρωτοήλθε στο χωριό. Η οικογένεια Ζουκαίων έχει περισσότερες πληροφορίες για το όνομα Δημοθανάσης και Γούναρης.

ΚΑΡΑΔΗΜΑΙΟΙ - ΑΔΡΑΣΚΕΛΑΙΟΙ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΡΑΣΙΑ

Οι Καραδημαίοι και Αδρασκελαίοι προέρχονται από την Κερασιά Ναυπακτίας κτηματική περιφέρεια μακριά από το χωριό Σουρούστι. Ήταν ιδιόκτητη περιφέρεια κάτω από τα βουνά Ομάλια και Χαρατσί,

καθώς και τα ως άνω βουνά. Η περιοχή ανήκε σε τρεις τσιφλικούχους: Φαρμάκη, Παπακώστα και Φασίτσα (άγνωστο πώς έγιναν τσιφλικούχοι). Ειδικά η περιφέρεια Γιούρτια, όπου και τα ερείπια της Εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, ανήκε στον οπλαρχηγό Επαναστάσεως του 1821, Ιωάννη Φαρμάκη ή Φουσεκή. Ο Φαρμάκης καταγόταν από το Λιδορίκι και η γιαγιά του από την Αρτοτίνα, και μάλλον εκεί έζησε τα παιδικά του χρόνια. Από μικρός κατατάχτηκε στις ομάδες του οπλαρχηγού Ανδρίτσου Σαφάκα από την Αρτοτίνα και κείνος του έδωσε το παρατσούκλι «Φαρμάκης», για το φαρμακερό σημάδι του με το ντουφέκι. Το τσιφλίκι μάλλον είχε δοθεί στην οικογένειά του από Τούρκους πασάδες χρόνια πριν για κάποια υπηρεσία που τους πρόσφερε κάποιος πρόγονός του. Στα Γιούρτια υπάρχουν χαλάσματα του σπιτιού του με τον διασωθέντα από τότε πύργο, τον οποίον και εγώ ενθυμούμαι, την φημισμένη «Κούλια του Φαρμάκη».

Ο Φαρμάκης κατά το έτος 1831, απήγαγε και νυμφεύθηκε την Δέσπω, μεγαλύτερη από τις τρεις θυγατέρες του οπλαρχηγού Γεωργίου Λογοθέτη ή Κανναβού εκ Κραββάρων (Άνω Χώρας) Ναυπακτίας, ο οποίος χρημάτισε αρχηγός των επαναστατικών δυνάμεων της περιοχής Ναυπακτίας. Η απαγωγή της Δέσπως έγινε λαϊκό τραγούδι στη Ρούμελη για τον ατρόμητο Φαρμάκη.

Λέγεται, ότι ο περιβόητος Φαρμάκης έλαβε μέρος σε 107 μάχες κατά των Τούρκων και λοιπόν, αυθόρμητος καθώς ήταν, διέθεσε όλο του το είναι και την περιουσία του για τον αγώνα και τελευταία, όπως και οι περισσότεροι οπλαρχηγοί χρεοκόπησε. Η Κερασιά μετέπειτα διανεμήθηκε σε μερίδια και πουλήθηκε στους κατοίκους των πλησιέστερων χωριών: Σουρούστι, Ελατού και Γρηγόρι.

Οι Καραδημαίοι και οι Αδρασκειαίοι κατά συνέπεια, φαίνεται να ήταν παλληκάρια ή δουλεφτάδες του οπλαρχηγού Φαρμάκη, καθ' ό, τι, από όσα γνωρίζουμε, ο Αντώνιος Καραδήμας, ή Παπαρούνας, πατέρας των αιμνήστων Νικολάου και Παναγιώτη Καραδήμα, χρημάτισε μάγειρας του οίκου Φαρμάκη. Εξ ου και το, «φκιάξ' γω φρικασέ και ψάρια μαρνάτα γλείφς δαχτλάς», το οποίο κατ' επανάληψιν άκουσα από ντόπιους, όταν χαριεντίζονταν γύρω από την τέχνη της μαγειρικής του Αντώνη Καραδήμα.

Τον καημένο τον Αντώνη Καραδήμα τον έχουν φορτώσει και με άλλες ιστορίες για την αθωότητά του. Λέγουν ότι ψόφησε ο γαϊδαρός του και ασφαλώς, εκείνο τον καιρό, ήταν μεγάλη συμφορά να μείνει μια πτωχή οικογένεια χωρίς υποζύγιο στο χωριό. Ο γαϊδαρός ήταν η ζωή τους. Έκλαιγε λοιπόν η Αντώναινα για το χαμό του γαϊδάρου και ο Αντώνης παρηγορούσε τη σύζυγό του λέγοντας: «Μην κλαις γριά, Ντώνης γμαρ ψόφσε, Ντώνς γμαρ ναν καλά , κι άλλο γμαρ Ντώνς». Στην προκειμένη περίπτωση ο καημένος ο Αντώνης χωρίς να το καταλαβαίνει έκανε και τον εαυτό του γαϊδαρο, καθ' ό, τι γομάρι ή γμαρ αντιστοιχεί με το μάλλον Τούρκικο, που σημαίνει φορτίο ή υποζύγιο.

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΛΕΙΒΑΔΙΩΝ ΚΕΡΑΣΙΑΣ

Η περιοχή Κερασιά συνίστατο από τρία τσιφλίκια: Παπακώστα, Φασίτσα και Φαρμάκη. Περί το 1882-87, αυτά άρχισαν να τεμαχίζονται και να πωλούνται, όπως είπαμε, στους παροίκους των τριών χωριών: Σουρουστίου, Γρηγορίου και Ελατούς. Έχω το συμβόλαιο αγοράς του μεριδίου Κερασιάς του παππού μου, Κωνσταντίνου Αποστόλου Αντωνοπούλου με ημερομηνία, 19^η Σεπτεμβρίου 1892. Τα τσιφλίκια αυτά περιείχαν ολόκληρη

την περιφέρεια των δυο βουνών, ήτοι Ομάλια και Χαρατσι με σύνορο τη Ράχη Αγίου Γρηγορίου, όπως πέφτουν τα νερά κάτω προς το Κερασόρεμα. Ήταν ο βοσκότοπος στο οροπέδιο Ομάλια ψηλά, 1752 υψόμετρο, τα δάση πάνω και γύρω από την καλλιεργήσιμη γη και τα καλλιεργήσιμα κτήματα από τις δυο πλευρές του ρέματος. Η καλλιεργήσιμη γη κατανεμήθηκε σε μερίδια και πουλήθηκε. Ενενήντα πέντε (95) ήταν τα μερίδια που αγοράστηκαν αντί του συνόλου 75.000 δραχμών. Αυτοί λοιπόν, που αγόρασαν μερίδια, δικαιούνται και τον «αέρα», δηλαδή ήταν δικαιούχοι του βοσκότοπου και των δασών. Είχαν απολαβή τα ενοίκια του βοσκότοπου από τους τσοπάνηδες και από την ξύλευση του δάσους που έγινε αργότερα. Υλοτομίες έγιναν το 1890, μέσω του ποταμού Φείδαρη, το 1937, με μουλάρια στη Ρέρεση και το 1965, δι' αυτοκινήτου. Σημειώτεον ότι τα νερά της περιφερείας Κερασιάς και του χωριού γενικά, αποτελούν τις πηγές του ποταμού Εύηνου (Φείδαρη).

Από το 1937, δηλώθηκε ιδιοκτησία και το 1950, είχε εκδηλωθεί ένα ζεστό ενδιαφέρον των μεριδιούχων κατοχυρώσεως του ιδιοκτήτου δικαιώματος, καθότι κυκλοφορούσαν διαδόσεις ότι η κυβέρνηση ήθελε δημεύσει όλα τα δάση. Το 1956, ιδρύθηκε ο Αναγκαστικός Συνεταιρισμός Διαχειρίσεως Συνιδιοκτήτου Εξ Αδιαρέτου Δάσους Κερασιάς Δωρίδας, όπως εγκρίθηκε από το Υπουργείο Γεωργίας με την υπ' αριθ. 40596/ 20-03-1956.

Το 1952 έγινε κατάλογος Οριστικής Διανομής Λειβαδιών, Παπακώστα, Φασίτσα και Φαρμάκη. Εγώ έφτιαξα τους καταλόγους αυτούς στους οποίους καταγράφονται λεπτομερώς οι δικαιούχοι και όλοι οι κληρονόμοι αυτών και το ποσόν του μεριδίου που τους ανήκει (έχω τα χειρόγραφα, αντίτυπα των πρωτοτύπων που δόθηκαν στις αρχές). Βάσει αυτών των καταλόγων έγινε

και εγκρίθηκε ο Κτηματολογικός Πίνακας όλων των μελών του Συνεταιρισμού την 17^η Σεπτεμβρίου 1960.

Επίσης, το 1952 έγιναν και Δημοτολόγια του χωριού μας. Καθώς γνωρίζουμε, δεν υπήρχαν ή δεν ευρέθησαν Ληξιαρχικές Πράξεις Γεννήσεως ή Βαπτίσεως πριν το 1950. Ο Παπαθανάσης Ελευθερόπουλος άρχισε κανονικά αυτά τα βιβλία. Μέχρι τότε εκδίδονταν Πιστοποιητικά βάσει πληροφοριών ή εικασιών. Ήταν πολύ δύσκολο να συλλέξουμε τις απαιτούμενες πληροφορίες, να βρούμε έστω και το έτος γεννήσεως πολλών χωριανών και περισσότερο εκείνων που είχαν φύγει από το χωριό και ήθελαν πιστοποιητικά. Σε μένα πάλι έπεσε ο κλήρος να φτιάξω αυτά τα Δημοτολόγια. Άρχισα να ρωτάω συγγενείς και συμμαθητές των χωριανών, και για πολλούς, τη μητέρα μου, ώστε να ευρεθεί τουλάχιστο το έτος γεννήσεως. Καθώς μου έλεγαν οι υπεύθυνοι αργότερα, αυτές οι χειρόγραφες καταστάσεις δόθηκαν στη Νομαρχία Φωκίδος και αφού τυπογραφηθήκαν εγκρίθηκαν.

ΑΛΛΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Κατά ομολογίες γερόντων και από όσα άκουσα όταν ήμουν μικρό παιδί από την αιωνόβιο Δημητράκαινα (Τσιγαροκαλλιόπη), Καλλιόπη Δ. Αντωνοπούλου, και από όσα της έλεγε η μάνα της, κατά τις επιδρομές των Τούρκων στο χωριό, οι χωριανοί, και συνηθέστερα οι νέοι και οι νέες, κρύβονταν στη θέση «Κρυφοκάλυβα», στο κάτω μέρος της Αγίας Κυριακής, όπου υπάρχουν σπηλιές. Κρύβονταν επίσης και στη θέση «Καταφύδι-Καταφύγιο» σε επιδρομές Τούρκων.

Η αιωνόβια Δημητράκαινα (καθώς το έφερε ο λόγος) ήταν θύμα μιας περιστάσεως που επικρατούσε στα χωριά μας και σ' όλη την απελευθερωμένη Ελλάδα, για

100 περίπου χρόνια, ήτοι, από το 1830 έως το 1930, ήταν η κλεψιά. Μια κακή συνήθεια της Τουρκοκρατίας που πολλοί Έλληνες τότε το θεωρούσαν υπερηφάνεια και παλικαριά να κλέψουν ζώα, πράγματα, ακόμη και κοπέλες για νύφες. Ενθυμούμαι μία ιστορία που άκουσα πολλές φορές από μεγαλύτερους. Στο μεγάλο τραπέζι του γάμου έλεγαν οι συμπεθέροι της νύφης στους συμπεθέρους του γαμπρού: «φάτε καλά σαν να είναι από τα δικά σας», και ήταν! Ο άνδρας της, λοιπόν, ο Δημήτριος Αντωνόπουλος, φυγοδικούσε για κάποιο μηδαμινό παράπτωμα και τα αποσπάσματα χωροφυλακής και τάξεως τον τουφέκισαν μέσα στο σπίτι του και τον φόνευσαν. Η καημένη Δημητράκαινα, έμεινε χήρα από τα νεανικά της χρόνια. Το ίδιο συνέβη και στον Νικόλαο Γκάνο (Ζγαντζονικόλα) και για άλλους που δεν γνωρίζουμε περισσότερα. Μετά την απελευθέρωση δημιουργήθηκαν πολλές ληστοσυμμορίες συνήθως από παραπονούμενους έναντι της κυβερνήσεως και αντιζηλιών για θέσεις αγωνιστών στην τοπική ή εθνική κυβέρνηση. Τέτοια περιστατικά και καταστάσεις ανάγκασαν τους χωρικούς να δημιουργήσουν τις αδελφικές συγγένειες (αδελφοποιτούς ή σταυραδέλφια) δεσμούς δι' όρκου και αίματος, ακόμη και με άλλα χωριά, ώστε να προφυλάσσονται από ληστοσυμμορίες, και να έχουν αδελφική φιλία μαζί τους και κατάλυμα στα σπίτια μεταξύ των. Τέτοιον αδελφοποιτό είχε ο πατέρας μου στην Πενταγιού τον Γεώργιο Παπαγεωργίου ή Ψωμά, του οποίου η φιλία διήρκεσε και μετά τον θάνατο του πατέρα μου.

Υπάρχουν μνήματα σε πολλές ράχες της περιφέρειας του χωριού: στου Μαλαμάκη τη Ράχη, στο Βλαχοβούνι (Καραδήμα Ράχη), στα Παλιοχώρια (πάνω από την Μπετσάλα, στην Ψηλή Ράχη, στη Γλαβόραχη και ίσως κάπου αλλού. Τα μνήματα αυτά έχουν μεγάλες και χονδρές λίθινες πλάκες στις τέσσερες πλευρές και

θεωρείται ότι τα μνήματα αυτά ανήκουν στην αρχαία ή την πρώτη μ.Χ. εποχή. Τα μνήματα αυτά σε στρατηγικά διάσελα ανήκουν μάλλον σε ηγεμόνες της εποχής των. Ανεξερευνήτα όπως τα βρήκαμε τα μνημεία αυτά, μπορεί να είναι και από τους αρχαίους προγόνους μας, τους Δωριείς. Από τους Δωριείς πρέπει να κληρονομήσαμε ήθη και έθιμα, τραγούδια, παραμύθια, παροιμίες, ακόμη και λαϊκή τέχνη. Πέρασαν κατακτητές στα ορεινά χωριά της Δωρίδας: Τούρκοι, Αρβανιτάδες του Αλή Πασά και Σλάβοι, αλλά μόνον για πλιάτσικο, διότι δεν έμειναν, δεν μπορούσαν να ζήσουν στα άγονα και δύσβατα χωριά. Για πολλές περιόδους τα χωριά αυτά έμειναν αδούλωτα. Γι' αυτό τα Ορθόδοξα Χριστιανικά και Ελληνικά τους ήθη και έθιμα παρέμειναν ανέθευτα, και ιδιαίτερα η Ελληνική τους γλώσσα.. Τα μνήματα, λοιπόν αυτά οπωσδήποτε αποδεικνύουν ότι στις περιφέρειες αυτές υπήρχαν παλαιοί (αρχαίοι) οικισμοί.

ΟΙΚΙΣΤΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΧΑΛΑ (Συγγενικοί Οικισμοί)

Στο κεντρικό Ανατολικό μέρος του χωριού, στη ράχη, εγκαταστάθηκαν οι Γκαναίοι, όπου και τα Γκαναίικα Αλώνια.

Στο Δυτικό κεντρικό, οι Ραπταίοι

Στον Νότιο και λεγόμενο Κάτω Μαχαλά, οι Λιαραίοι

Στον Νότιο-Δυτικό Κάτω Μαχαλά, οι Σκουτεραίοι και οι Μακραίοι

Στον Πέρα Μαχαλά, οι Χαραίοι, οι Σκουταίοι και οι Ζουκαίοι

Στον Επάνω Μαχαλά, οι Μπερτσαίοι και οι Καραμπαρπαίοι

Στον Κείθε Μαχαλά, οι Βρετταίοι, και οι Χαλκαίοι.

ΤΟ ΕΤΟΣ ΤΟΥ 1940

Το έτος 1940, ήταν πολύ ανύσχηχο. Από όλες τις ενδείξεις φαινόταν ότι κάτι μεγάλο και σπουδαίο θα γίνει. Η Γερμανία κλιμάκωνε τις κατακτήσεις της. Από τον Σεπτέμβριο του 1939, ο Αδόλφος Χίτλερ (Φύρερ) κήρυξε τον πόλεμο κατά της Πολωνίας. Η Γαλλία και η Αγγλία προσπάθησαν να βοηθήσουν την Πολωνία και έτσι ξέσπασε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-1945). Η Ελλάδα, καίτοι θέλησε να μείνει ουδέτερη, ο Μπενίτο Μουσσολίνι, δικτάτορας της Ιταλίας, είχε άλλα στο νου του. Φαίνεται, ζήτησε τον Χίτλερ και θέλησε κι' αυτός να ζήσει νίκες για μια μεγάλη Ιταλική ή Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, ή ονειρευόταν τους Σταυροφόρους και έτσι, άνοιξε εχθροπραξίες εναντίον της Ελλάδος. Συμμάχησε με τη Γερμανία και τον Απρίλιο του 1939, κυρίεψε την Αλβανία. Στις 15 Αυγούστου 1940 (εορτή της Παναγίας), Ιταλικό υποβρύχιο τορπίλισε και βύθισε το πολεμικό μας «Έλλη» στο λιμάνι της νήσου Τήνου. Από νωρίτερα έγιναν παραβιάσεις στα Ελληνικά σύνορα και η Ελλάδα αποφάσισε να κάνει επιστράτευση από 11-30 Αυγούστου.

Ενθυμούμαι στο πανηγύρι του χωριού μας, τις 29 Αυγούστου (η Αποκεφάλιση του Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου) που χόρευαν μπροστά λεβέντες του χωριού μου και έφευγαν για να παρουσιαστούν στις μονάδες τους και όλος ο κόσμος έκλαιγε! Τη νύκτα 28 Οκτωβρίου, ήλθε το μοιραίο. Ο Μουσσολίνι ζήτησε από την Ελλάδα να επιτραπεί στα Ιταλικά στρατεύματα να καταλάβουν στρατηγικά μέρη της Ελλάδας. Λίγο ή πολύ, παραδοθείτε! Η Ελλάδα αρνήθηκε με το ιστορικό ΟΧΙ. Πριν ακόμη λάβει την απάντηση ο Μουσσολίνι, μας κήρυξε τον πόλεμο στα σύνορα της Αλβανίας. Το χειρότερο ήταν οι βομβαρδισμοί των μεγάλων πόλεων, όπως η Πάτρα. Αυτή την αγωνία τη ζήσαμε και στο σπίτι μας, γιατί η θεία

Μύλωνο-Θανάσινα έστειλε τον πατέρα μου να φέρει από την Πάτρα την κόρη της, Πολυξένη Αθ. Χαλκιά (ο άνδρας της ήταν στην Αμερική) με τα τρία παιδιά της: το Κώστα, το Τζίμη και το Νίκο (ο Νίκος ήταν της ίδιας ηλικίας με μένα). Το τι πέρασε ο πατέρας μου στην Πάτρα με τους βομβαρδισμούς και εμείς που περιμέναμε με αγωνία μέχρι να γυρίσουν στο χωριό, δεν λέγεται!

Επίσης, όλα τα μουλάρια του χωριού τα είχε επιτάξει το κράτος και τα πήγαν στον πόλεμο. Μας πήραν και τη Μπόκω μας. Για σκεφθείτε μια οικογένεια χωρίς ζώο στο χωριό! Είναι χαμένη! Ο πατέρας μου πήγε σε ένα χωριό πλησίον στην Άμφισσα (Σιρνικάκι) και αγόρασε ένα μικρό μουλαραάκι που έπρεπε να μεγαλώσει μαζί με μας. Το ονομάσαμε Μάρκο. Ο πρώτος που καβαλίκεψε το Μάρκο ήταν ο Νίκος Χαλκιάς που μόλις τα είχε φέρει τα παιδιά αυτά ο πατέρας μου από την Πάτρα. Χωρίς να τον προσέξει κανείς ανέβηκε επάνω ο Νίκος. Δεν ήταν ακόμη έτοιμο το μουλαραάκι αυτό για να κάνει τις δουλειές της οικογένειας: χωράφι, φόρτωμα, ταξίδια και άλλα. Αργότερα, όταν έγινε η οπισθοχώρηση από τον πόλεμο, ο πατέρας μου αγόρασε ένα μουλάρι από στρατιώτη που γύριζε από τον πόλεμο. Δεν ήταν καθόλου καλό μουλάρι. Εάν ήσουν καβάλα σταματούσε απότομα και σε έριχνε κάτω. Το είχε κάνει πολλές φορές σε μένα αυτό το κόλπο.

Μιλάμε, και θα μιλάμε για μουλάρια και όχι άλογα. Δεν αντέχουν άλογα στα ορεινά χωριά, αλλά μουλάρια και γαϊδούρια. Τα μουλάρια είναι πιο επιτήδεια να πατούν προσεκτικά στα στενά μονοπάτια και στους τραχείς δρόμους. Επίσης, αντέχουν στο κρύο και τα χιόνια. Είναι πιο δυνατά από τα γαϊδούρια στο όργωμα, στο φόρτωμα και πιο γρήγορα.

Εκείνο που δεν περίμενε ο Μουσσολίνι ήταν η ήττα. Η πανοπλία του Μουσσολίνι δεν μπόρεσε να πάρει τη νίκη. Μέσα σε λίγες μέρες αντιστραφήκαν τα πράγματα. Οι νίκες του στρατού μας έρχονταν η μία κατόπιν της άλλης. Έπεσε η Κορυτσά, έπεσε το Τεπελένι και πήραμε την Κλεισούρα! Τι θαύμα ήταν αυτό! Οι καμπάνες των χωριών χτυπούσαν συνεχώς και ο κόσμος βγήκε στους δρόμους για να γιορτάσει τα υπέρλαμπρα μετέωρα δόξης. Ενθυμούμαι και εγώ που ήμωνα μικρός και δεν έφτανα το σκοινί της καμπάνας. Ο ξάδερφος μου, Νίκος Β. Γκάνος, με ανέβασε στους ώμους του και έτσι και εγώ χτύπησα την καμπάνα της νίκης. Ενθυμούμαι επίσης τούς γέροντες που μαζεύτηκαν στο μαγαζί του Βασ. Ζούκου και αγγάρευσαν τον Νίκο Ζούκο να τους διαβάσει την φρέσκια εφημερίδα δυνατά και καθαρά για να ακούνε όλοι τα νέα της νίκης.

ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ

Όλοι οι δάσκαλοι είχαν πάει στον πόλεμο. Έστειλε, λοιπόν, το Υπουργείο Παιδείας μικρές και άπειρες δασκάλες από την Ακαδημία να μας διδάξουν, αλλά αυτές δεν είχαν την πείρα για να διδάξουν παιδιά μεγαλύτερα στο μπόι από αυτές. Ήμουν δέκα χρονών παιδί και όλο αταξίες. Ήμουν παιδί ενός από τους αρχή-νοικοκύρηδες του χωριού. Πρέπει να ήμουν στην 5^η τάξη. Δεν άκουγα τη δασκάλα και δεν της έδινα σημασία. Αυτή ήξερε να βάζει μηδενικά. Τη μια ημέρα την άλλη, τίποτα εγώ και οι άλλοι μαθητές, ώσπου την τέταρτη μέρα μου είπε ότι θέλει να μιλήσει στον πατέρα μου. Τότε με κάψανε τα κρεμμύδια! Ο πατέρας μου δεν με είχε δειρει ποτέ, αλλά δεν ξέρω αν τις γλύτωσα αυτή τη φορά. Από εκεί και μετά ήμουν το καλύτερο παιδί στο σχολείο. Μάλιστα, την κάλεσε τη δασκάλα ο πατέρας μου στο σπίτι για φαγητό και μετά τη σεβόμουνα πολύ.

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΚΑΤΟΧΗ

Πριν περάσουν έξη μήνες από την ημέρα του ΟΧΙ ο Χίτλερ αποφάσισε να κυριεύσει την Ελλάδα. Είχε και αυτός όνειρα, ότι σε μια εβδομάδα θα έπινε καφέ στο Σύνταγμα. Αλλά δεν θα γινόταν! Οι Έλληνες τον πολέμησαν και αυτόν και τον καθυστέρησαν περισσότερο από ένα μήνα. Θεωρείται δε, ότι με αυτή την καθυστέρηση και μετά, με την αντίσταση της Κρήτης, έχασε τον πόλεμο ο Άξονας. Οι Ιταλοί με συμμάχους τους Γερμανούς, βρήκαν την ευκαιρία που πολεμούσανε τους Γερμανούς και με την οπισθοχώρηση των Ελλήνων μπήκαν και αυτοί στην Ελλάδα, δήθεν νικητές. Για λίγους μήνες είχαν στην κυριαρχία τους ορισμένες περιφέρειες, όσο τους άφηναν οι Γερμανοί. Και οι Ιταλοί λεηλάτησαν και κατάκλεψαν με τη σειρά τους τη πτωχή και υπόδουλη πατρίδα μας. Τέτοιες λεηλασίες, αρπαγές και σκοτωμούς έκαναν και οι βάρβαροι Βούλγαροι στη Μακεδονία και Θράκη με την άδεια και τη συνεργασία των Γερμανών. Μετά την 28^η Απριλίου 1941, η Ελλάδα ήταν υπό την κυριαρχική κατοχή των Γερμανών μέχρι την 12^η Σεπτεμβρίου 1944. Οι Γερμανοί, κατά τον αδελφό μου Μάνθο, ήλθαν μόνο μια φορά στο χωριό μου. Οι Ιταλοί ήλθαν και αυτοί μόνο μια φορά. Ήλθαν ζητώντας κάποιον Άγγλο που έκρυβε το χωριό μας. Βλέπετε, από το Ελληνικό γένος δεν λείπουν ποτέ οι προδοτές! Το δικαιολόγησαν το θέμα αυτό με τους Ιταλούς, ότι ο Άγγλος που ζητούσαν ήταν ο θείος μου Βασίλειος Ν. Γκάνος που ήλθε προσφάτως από την Αμερική. Τον Εγγλέζο τον ενθυμούμαι. Στην πραγματικότητα, ο Άγγλος είχε πέσει με αλεξίπτωτο στη Στήλια, ή κάπου αλλού, και ασφαλώς ήταν Εγγλέζος Κομάντος.

Όπως λέγεται, αυτός ο Εγγλέζος ή άλλος με τις ίδιες εμπειρίες, ξαναγύρισε με τη γυναίκα του έπειτα από

πολλά χρόνια μετά τον ανταρτοπόλεμο για να δει τον τόπο αυτό και τους χωριανούς που τον περιέθαλψαν. Τον ρώτησαν λοιπόν οι χωριανοί, αν βλέπει διαφορά από τότε που ήταν αυτός στο χωριό! Ναι, λέγει ο Εγγλέζος, βλέπω κάτι και διαλογίζομαι γιατί; Όταν ήμουν εδώ έβλεπα να πηγαίνει καβάλα ο άνδρας στο χωράφι και πίσω η γυναίκα να περπατάει φορτωμένη τη σαρμανίτσα, ή ξύλα, ενώ τώρα η γυναίκα πηγαίνει μπροστά και φορτωμένη. Αυτό μπορούμε να το εξηγήσουμε λένε οι χωριανοί. Τώρα πηγαίνει η γυναίκα μπροστά για να προσέχει, γιατί είναι πολλές νάρκες στους δρόμους μετά τον εμφύλιο πόλεμο! Χα! Χα! Χα!

Η Άνω Στήλια ήταν περιφέρεια των συνόρων του χωριού μας και του χωριού Πενταγιού, κάπως επίπεδος χωρίς μεγάλα δένδρα και έλατα στους πρόποδες του Ξεροβουνιού, απέχουσα από το χωριό μου περίπου μια και μισή ώρα με τα πόδια. Εκεί έρχονταν τα αεροπλάνα, συνήθως την νύκτα, και έκαναν ρίψεις με κιβώτια που έφεραν οπλισμό, ρούχα, χρυσές λίρες και άλλα είδη πρώτης ανάγκης για τα νεοσυσταθέντα τμήματα των ανταρτών, τη λεγομένη: «Αντίσταση». Τα αλεξίπτωτα γίνονταν από ένα μεταξωτό ύφασμα που ήταν θαυμάσιο για θερινά πουκάμισα. Όποιος είχε μέσον λάμβανε και κομμάτι από αυτό!

Η κατοχή έφερε πολλά κακά στην Ελλάδα. Ένα απ' αυτά ήταν η πτώχευση του κράτους μετά τον αποκλεισμό των δυνάμεων. Ο πληθωρισμός ήταν κάτι απίστευτο. Τα χρήματα δεν είχαν καμιά αξία. Κόβονταν κάθε ημέρα καινούργια χαρτονομίσματα χωρίς αντάλλαγμα. Δεν μιλάμε για χιλιάδες και εκατοντάδες χιλιάδες δραχμές, αλλά για δισεκατομμύρια που δεν μπορούσες να αγοράσεις ένα καρβέλι ψωμί. Κάποιος μου δώρισε μια αναμνηστική σειρά απ' αυτά και τα έχω. Οι

Γερμανοί άδειασαν τις τράπεζες και τα ταμεία της Ελλάδος από χρυσό, ασήμι, και άλλα τιμαλφή, καθώς και όλα τα αποθέματα του κράτους, τα οποία ήταν δημιουργήματα της χρηστής διοίκησης του κράτους από τον άξιο κυβερνήτη Ιωάννη Μεταξά. Τα πήραν δήθεν σαν δανεικά κι αγύρευτα! Πήραν ακόμη και έργα τέχνης. Οι Γερμανοί ήταν πολύ σκληροί στην Ελλάδα. Για να κατακτήσουν την Ελλάδα ήταν δύσκολο, αλλά για να κατακτήσουν τις καρδιές των Ελλήνων ήταν αδύνατο. Οι Έλληνες πιστεύουν σε ιδανικά. Οι προστριβές άρχισαν νωρίς. Ενθυμούμαι όταν ο πατέρας μου ήταν βαριά άρρωστος από περιπνευμονία και πριν πεθάνει ήλθε ο καθηγητής Αθανάσιος Β. Πλάκας στο σπίτι μας να τον ιδεί. Του είπε επί λέξει: «κουράγιο Βασίλη, ο αγώνας άρχισε, απελευθερωτικά αντάρτικα οργανώθηκαν στα βουνά μας». Ένας απ' αυτούς που στάλθηκε πίσω στα Γερμανικά στρατόπεδα και στα καμίνια ήταν ο συγχωριανός μου Χρήστος Ι. Καραδήμας, νέος άνδρας ο οποίος κάποτε απελευθερώθηκε και ξαναγύρισε στην Ελλάδα και πέθανε στο χωριό από φυματίωση, μήνες αργότερα.

Οι Γερμανοί έστειλαν πολλούς Έλληνες με τα τραίνα του θανάτου πίσω στα καμίνια του σαπουνιού. Κρέμασαν και σκότωσαν πολλούς σε ομαδικές εκτελέσεις, όπως στο Δίστομο, στη Σπάρτη και αλλαχού. Τα Καλάβρυτα κλαίει και βογκούν ακόμη από την απάνθρωπη γενοκτονία. Έκαψαν τόσα χωριά και κωμοπόλεις, όπως και στην επαρχία μας: τις Καρούτες και το Λιδορίκι. Πολλά από τα χωριά που έκαψαν, ειδικά από το καλοκαίρι 1943, μέχρι το καλοκαίρι 1944, δηλαδή πριν φύγουν, τα έκαψαν δήθεν για αντίποινα επιθέσεων ανταρτών που όλο και περισσότερο γίνονταν σοβαρός εχθρός των Γερμανών.

Είναι αδύνατο να αριθμηθούν όλα τα απάνθρωπα εγκλήματά τους. Άφηναν για πολλές μέρες κρεμασμένους

ανθρώπους στα δένδρα, δήτην για να παραδειγματίζονται οι άλλοι. Τα δένδρα είναι ακόμη εκεί δίπλα στον καρόδρομο, λίγο πιο πέρα από τη Ρέρεση και κάτω από το χωριό Τείχιο. Κάθε φορά που περνώ από εκεί μου θυμίζει τα δύο άμοιρα νέα παιδιά που ήταν κρεμασμένα από τους Γερμανούς για πολλές μέρες. Βλέπετε, το ολοκαύτωμα των Εβραίων έγινε πολύ γνωστό, όμως στο ολοκαύτωμα των Ελλήνων ποτέ δεν δόθηκε η πρέπουσα τιμή! Οι θυσίες των Ελλήνων ήταν πάμπολλες, ειδικά στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά ξεχάστηκαν πολύ γρήγορα, ακόμη και από τους συμμάχους μας.

Έγινε μεγάλος αποκλεισμός, καθώς γνωρίζουμε, από τις μεγάλες δυνάμεις και αυτά τα λίγα τρόφιμα που έβγαζε η Ελλάδα, δεν έφταναν για το Γερμανικό στρατό που τα έπαιρναν για τον εαυτό τους. Να, γιατί η πείνα ήρθε τόσο βαριά στην Ελλάδα! Οι Γερμανοί λεηλάτησαν τα πάντα και τα έπαιρναν όλα! Ο κυβερνήτης και δικτάτορας Ι. Μεταξάς, προ-είπε τη δυστυχία που θα έλθει στον Ελληνικό λαό και συμβούλευε τους Έλληνες να φυτέψουν πατάτες ακόμη και στις γλάστρες.

Η ΦΡΙΚΗ ΤΗΣ ΠΕΙΝΑΣ

Φοβερό πράγμα η δυστυχία, το να μην έχεις ένα κομμάτι ψωμί, και να μην μπορείς να δώσεις φαγητό στα παιδιά σου! Πάρα πολλοί ήταν οι Έλληνες που πέθαναν από την ασιτία και μάλιστα πάρα-πολλά παιδιά. Ανέρχονται σε πολλές χιλιάδες εκείνοι που πέθαναν από την πείνα, αλλά και κείνοι που πέθαναν από τις δυστυχίες της πείνας. Ένα περιστατικό που συνέβη στο σπίτι μας ήταν, όταν ήρθε ένα νέο παιδί από το γειτονικό χωριό την Πενταγιού, δυόμιση ώρες με τα πόδια, και έφερε στον πατέρα μου ένα μπουκαλάκι με λίγο πετρέλαιο για αντάλλαγμα με ψωμί. Ο πατέρας μου γνώριζε τον πατέρα

του παιδιού που ήταν βιολιτζής. Έπαιζαν μαζί στα πανηγύρια. Του γέμισε το σακούλι του με τρόφιμα και το έστειλε πίσω στο σπίτι του. Στο σπίτι μας, όσο ζούσε ο πατέρας μου, δεν πεινάσαμε. Στις μεγάλες πόλεις η κατάσταση ήταν δραματική. Πέθαιναν άνθρωποι στους δρόμους αναζητώντας κάτι να φάνε. Ειδικά στην Αθήνα τους σήκωναν με τα κάρα του δήμου και γέμισαν οι Εκκλησίες και τα νεκροταφεία από φέρετρα και δεν υπήρχαν αρκετά και από αυτά.

Δεν δυστυχούσαν μόνο οι πολύ πτωχοί, αλλά και εκείνοι που είχαν κτήματα ακόμη και οι τσοπάνηδες του χωριού. Ένα περιστατικό που διηγείτο ο Κωνσταντίνος Π. Χάρος, αργότερα ανάπηρος του Αντάρτο-πολέμου, που τσοπάνευε τα λίγα γίδια του πατέρα του κάπου εκεί στα Ζηρέλλια, μας λέγει μια τρομερή αλήθεια. Ο φίλος του ο Σταύρος Γ. Χαρονικολάου, λοιπόν, εκεί στην ταράτσα του στα Ζηρέλλια, που και αυτός φύλαγε τα πρόβατα του πατέρα του, μόλις είχε αρμέξει τις λίγες προβατίνες που είχαν ακόμη λίγο γάλα τον Αύγουστο. Έβαλε και λίγο νερό για να το κάνει περισσότερο, έτριψε και το λίγο ψωμί μπομπότα που είχε μέσα στο μικρό βεδούρι, και ήταν έτοιμος και πεινασμένος να αρχίσει να τρώγει. Να σου και φτάνει και ο φίλος του ο Κώστας. Το φιλότιμο της φιλοξενίας φαίνεται ζωντανά εδώ: «Καλώς τον Κώστα, έλα Κώστα να φάμε». Και ο καημένος ο Κώστας που, ποιος ξέρει πόσο θα πεινούσε, χωρίς δεύτερη κουβέντα, κάθισε και με το ίδιο ξύλινο κουτάλι τρώγανε μαζί κουταλιά σου και κουταλιά μου μέχρι το τέλος. Όταν τελείωσε η τριψιάνα, ο Κώστας είπε στο Σταύρο: «Αϊ Σταύρο, σ' τόφαγα το γάλα». Και τότε αυθόρμητα ο καημένος ο Σταύρος είπε: «ας μην μ' ότρωγες!». Βλέπετε, δεν ήταν αρκετό και για τους δύο!

Πολλοί χωριανοί αυτόν τον καιρό εφεύραν τρόπους να χρησιμοποιήσουν τα προϊόντα που έβγαζαν για ψωμί τουλάχιστο. Πατάτες είχαμε πολλές. Λοιπόν, τις ξεφλούδιζαν, τις έβραζαν και τις ανακάτευαν με αλεύρι και γίνονταν θαυμάσιο ψωμί. Οι πατάτες γίνονταν και μαγειρεύονταν επίσης σε πολλά είδη φαγητών. Άλλη τέχνη ήταν να επεξεργαστούν βελανίδια από το λόγγο, να φύγει η πικράδα, και αφού αλεστούν στο μύλο και ζυμωθούν με αλεύρι και να γίνουν ψωμί. Ενθυμούμαι που πολλές φορές όταν σκαρίζαμε τις κατσίκες αντί για κάστανα ψέναμε βελανίδια και δεν ήταν και τόσο πικρά! Επίσης αν δεν είχαμε προσφάγι (τυρί, ελιές) ετοιμάζαμε στουμπισμένο κρεμμύδι. Η μέθοδος ήταν να στουμπίσουμε το κρεμμύδι αποβραδής να το γεμίσουμε με αλάτι και το πρωί ήταν αρκετά τρυφερό, δεν έκαιγε πολύ και τρωγόταν.

Ο πολύς κόσμος έφυγε από την Αθήνα και τις μεγάλες πόλεις. Γύρισαν πίσω στα χωριά τους και άρχισαν εντατική καλλιέργεια των κτημάτων. Αυτό έσωσε πολύ κόσμο, αλλά άλλαξε και η ποιότητα των κατοίκων του χωριού. Έφευγαν ειδικά νέοι άνθρωποι από τις πόλεις, οι περισσότεροι από την Αθήνα για να μην πεινάσουν και επέστρεφαν στο χωριό, στο πατρικό σπίτι. Ήρθαν και μορφωμένοι άνθρωποι και πολιτισμένοι και έβαλαν μπροστά το αλέτρι και το τσαπί. Δούλευαν πολύ σκληρά, ξεστρεμάτισαν καινούργιους χώρους των χωραφιών για να βγάλουν τις πέτρες και τα βούρλα να αναθάλλουν καινούργιο και παχύ χώμα στην επιφάνεια για καλλιέργεια.

Άρχισε μια σχετική ευημερία μετά το καλοκαίρι του 1942 και αρχές του 1943, ειδικά στα χωριά. Καλλιεργούσαν τα χωράφια απ' άκρη σ' άκρη και το καλοκαίρι πολλοί απ' αυτούς έμειναν εκεί στα κτήματα να τα σκαλίσουν, να τα ποτίσουν και να τα περιποιούνται.

Ενθυμούμαι τα παιδιά του Αλέξη Μακρή, ειδικά το Γιάννη που έμεινε για εβδομάδες στη λογγά στο Κερασόρεμα, κάτω από τα Γιούρτια σε μια ταράτσα. Ταράτσα ήταν ένα αυτοσχέδιο μικρό καλύβι από πάνω σκεπασμένο με πέταυρα (σανίδια σκισμένα με το τσεκούρι από κορμό έλατου), πάνω από τα πέταυρα λάσπη με χώμα που το πατούσαν πολύ να σκληράνει (να ταρατσώσει) και γύρω-γύρω πλεγμένο με ελατόσκουπες και φτέρες, για να μετριάζεται το κρύο την νύκτα. Σε πολλές ταράτσες άφηναν πόρτα και παραθυράκι. Στη μέση του καλυβιού ανάβανε φωτιά για να ζεσταίνονται, να ψένουν καλαμπόκια και να μαγειρεύουν πατάτες, κολοκυθάκια, φασολάκια και ο, τι άλλο έβγαζε η νέα εσοδεία.

Η κατοχή έφερε και άλλα κακά. Η έλλειψη φαρμακευτικών ειδών ήταν φανερή. Το μόνο φάρμακο το οποίο ήταν κάπως προσιτό στον κόσμο ήταν το κινίνο. Ασφαλώς έπρεπε να οικονομήσεις και τα απαραίτητα χρήματα για να το αγοράσεις! Η χρήση του κινίνου ήταν αναγκαία για την καταπολέμηση της ελονοσίας που μάστιζε τον Ελλαδικό πληθυσμό τότε.

Πολλοί Έλληνες και συγγενείς από το εξωτερικό προσπάθησαν να βοηθήσουν, αλλά με τον αποκλεισμό, δεν περνούσε τίποτα μέσα στην Ελλάδα. Οι εξ Αμερικής Έλληνες είχαν κάνει ένα σύλλογο, μια οργάνωση το "Greek Relief Fund", μέσω της οργανώσεως ΑΧΕΠΑ, όπου πουλούσαν Bonds και με τα χρήματα που μαζεύτηκαν, όταν άνοιξαν οι δρόμοι, εστάλησαν τρόφιμα και άλλα κουτιά με ρούχα και φάρμακα και μοιράζονταν στους άπορους. Ένα από τα στελέχη της οργανώσεως αυτής, της περιφέρειάς του Middletown, Ohio, ήταν και ο θείος μου, αδελφός του πατέρα μου, ο Μάνθος Αποστολόπουλος, ή Μάθιους για τον οποίον εμείς, η οικογένεια του, είμαστε πολύ υπερήφανοι.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ ΜΟΥ

Το 1942, ήταν πολύ βαριά χρονιά για την οικογένειά μας. Για το σπίτι μας αυτή η κατάσταση ήταν ανάθεμα στους πολέμους και στους κατακτητές Γερμανούς. Ο πατέρας μου αρρώστησε, στην αρχή από κρυολόγημα και ελονοσία, η οποία όμως εξελίχθηκε σε περιπνευμονία. Σε δώδεκα μέρες απεβίωσε. Για να μην πεινάσουμε εμείς, η οικογένειά του, ο πατέρας μου πέρασε πολλές κακουχίες και δεν άντεξε στον θανατηφόρο πυρετό και την εξάντληση των δώδεκα ημερών. Δύο γιατροί (ο Αλέξανδρος Αλεξόπουλος από τα Κουτλίστια και ο Ιωάννης Ζούκος από το χωριό μας), δεν μπόρεσαν να τον σώσουν. Δεν είχαν και τα απαραίτητα φάρμακα. Μόλις προ μηνών είχε ανακαλυφθεί η πενικιλίνη, αλλά δεν υπήρχε στο χωριό, ούτε στα περιφερειακά φαρμακεία. Με μια μόνον ένεση πενικιλίνης, θα μπορούσε να γλυτώσει ο πατέρας μου.

Ενθυμούμαι που έκαιγαν ένα κεραμίδι στο τζάκι, το τύλιγαν με κουρέλια και το έβαζαν στο στήθος του. Ακόμη δεν μπορώ να καταλάβω πως συμβιβάζονται υψηλός πυρετός και ζεστό κεραμίδι! Ήταν και πολύ εξαντλημένος από τα μακρινά ταξίδια για ανταλλαγή προϊόντων, όπως στο Μεσολόγγι και άλλα. Ενθυμούμαι μερικά πράγματα γύρω στην αρρώστια του. Είχε αφήσει πριν πεθάνει ρύζι που το είχε φέρει από το Μεσολόγγι σε προηγούμενο ταξίδι ακόμη με τον πορφυρό φλοιό το οποίο τρίβαμε και το μαγειρεύαμε. Λέγεται, ότι ο πατέρας μου έπιασε το κρυολόγημα, όταν λίγες μέρες πριν αρρωστήσει, είχε πάει εκεί κάπου στα χωριά του Μόρνου να πουλήσει ξύλινες σκάφες που τις έφτιαχνε ο ίδιος. Στο δρόμο έβρεξε και βράχηκε. Πήγαινε σε συγγενείς στην Ναύπακτο όταν τον σταμάτησαν οι Γερμανοί εκεί στο ποτάμι (Γεφύρι) του

Μόρνου και αναγκάστηκε να κοιμηθεί το βράδυ έτσι βρεγμένος κάτω από μια σκάφη.

Κάπνιζε πολύ ο πατέρας μου και τα φλέματά του ήταν κατάμαυρα. Στην αρχή της αρρώστιας του, μια μέρα κατέβηκε στο αλώνι μας και με έστειλε στον Μακρο-Χρήστο, κάτω από το δικό μας σπίτι να του φέρω τσιγάρο. Μόλις τράβηξε την πρώτη ρουφηξιά, άρχισε δυνατός βήχας και το πέταξε αμέσως, αλλά ήταν πλέον πολύ αργά.

Ενθυμούμαι λεπτομέρειες από εκείνη τη βραδιά που πέθανε. Όλα τα παιδιά κοιμόμασταν στο μέσα μεγάλο δωμάτιο του σπιτιού και εγώ μάλλον δεν θα κοιμήθηκα καθόλου. Ρωτούσα τις θείες και τις μεγάλες ξαδέλφες μου, που βοηθούσαν και έρχονταν συνέχεια στο δωμάτιο, «τι κάνει ο πατέρας μου»; Αυτές δεν ήθελαν να μου απαντήσουν, αλλά εγώ καταλάβαινα ότι έπαχναν στα μπαούλα για ρούχα να τον ντύσουν. Την 17^η Νοεμβρίου 1942 μείναμε τέσσερα μικρά παιδιά ορφανά και η μάνα μας φιλάσθενη. Ο πατέρας μου πέθανε πολύ νέος, μόλις 45 χρονών.

Άρχισαν μέρες δυστυχίας. Ήμουν μόνο δώδεκα χρόνων παιδί και ο μεγαλύτερος από τα άλλα τρία. Με λίγα λόγια έγινα προστάτης οικογένειας αυτομάτως από πολύ μικρός. Έπρεπε να εργάζομαι σκληρά και να αναλαβαίνω σοβαρές ευθύνες. Ενθυμούμαι που τα βράδια βαρυγκωμούσα και έκλαιγα κάτω από τις κουβέρτες για να μην με δουν τα αδέρφια μου και έλεγα μέσα μου: «γιατί Θεέ μου, γιατί μου πήρες τον πατέρα μου»;

Εκείνο που δεν θα ξεχάσω ποτέ ήταν η κηδεία του Πατέρα μου! Μαζεύτηκαν όλες οι ανιψιές του και ξαδέλφες μου μέσα στην Εκκλησία και άρχισαν το μοιρολόι! Ήταν κάτι που σου έσκιζε την καρδιά. Πως το

άντεξα κι εγώ αλλά και η φιλάσθενη μάνα μου, δεν ξέρω!
Και αυτή η καμπάνα του χωριού όταν χτυπάει πένθιμα σε
συγκλονίζει και σου ραγίζει την καρδιά και είναι πολύ
βαρύνς ο πόνος όταν χτυπάει για τον πατέρα σου.

ΤΙ ΠΑΤΕΡΑ ΕΙΧΑ ΠΟΥ ΕΧΑΣΑ

Ο πατέρας μου γεννήθηκε το 1897, στο καινούργιο σπίτι στο χωριό Σουρούστι. Ήταν ένας αγαπητός άνδρας και φιλόνηρωπος και χρήσιμος στην κοινωνία του χωριού. Ενθυμούμαι τις θείες του γύρω στη γειτονιά μας, οι περισσότερες χήρες: η αιωνόβια θεία Δημητράκαινα, η θεία Μυλωνο-Θανάσαινα, και η ξαδέλφη του, Θανάσω. Όλες αυτές περίμεναν να βρουν κάποια ευκαιρία να ζητήσουν μια χάρη. Να τους φέρει κάτι από τα μαγαζιά των μεγαλύτερων χωριών, όταν πήγαινε με το μουλάρι, ή να τους φτιάξει το παράθυρο που δεν έκλεινε καλά από τη βροχή και τα κρύα, ή να επιδιορθώσει το αλέτρι, ή να τους καλιγώσει το μουλάρι, ή να τους γράψει ένα γράμμα, (δεδομένου, ότι καμία από αυτές δεν ήξερε γράμματα), ή να του πούνε τον πόνο τους. Η θεία Θανάσαινα έφερνε τα γράμματα που λάβαινε από την κόρη της από την Αμερική, ή από την Πάτρα και έπρεπε να της τα διαβάσει και να γράψει καινούργια. Αυτήν την υπηρεσία ανέλαβα εγώ μετά τον θάνατο του πατέρα μου.

Αλλά δεν ήταν μόνο οι συγγενείς. Πολλοί χωριανοί έρχονταν στο σπίτι μας, για κάποια χάρη. Να ζητήσουν κάποια συμβουλή, ή να μεσολαβήσει για κάποιες εκκρεμείς υποθέσεις που είχαν. Ο λόγος του ήταν σεβαστός! Έρχονταν οι χωριανοί να τους βγάλει το χαλασμένο δόντι που πονούσε ανυπόφορα. Υπήρχαν μέχρι τελευταία γύφτικες δοντάγρες (τανάλιες), που τις είχε σχεδιάσει ο ίδιος, οι οποίες οπωσδήποτε θα σκούριασαν και τις πέταξαν οι αδελφές μου. Τις έκανε κάποιος σιδηρουργός

στο διπλανό χωριό, Κριάτσι. Είχαν ειδικά δοντάκια για να πιάσουν ολόκληρο το δόντι, όταν το τραβούσε με δύναμη για να μη σπάσει. Ήμουν παρών σε πολλά τέτοια περιστατικά. Σκέπτομαι τους κινδύνους που ίσως να δημιουργούνται μετά από αιμορραγίες, λοιμώξεις, και λοιπά. Όμως, τα μέσα δεν υπήρχαν προς διάσωση δοντιού και αποφυγή κινδύνων. Ευχαριστούμε το Θεό που ποτέ δεν έγινε κάτι κακό. Ο πατέρας μου είχε πάει πολλές φορές στην Αθήνα και ζήτησε από τον ξαδελφό του, Ευθύμιο Παπαντωνίου, καθηγητή πανεπιστημίου οδοντιατρικής να του δώσει τις παλαιές δοντάρες, αλλά αυτός τον επέπληξε να σταματήσει να κάνει τον οδοντογιατρό, γιατί κάποια μέρα θα έβρισκε τον μπελά του.

Ο πατέρας μου έκανε και ενέσεις σε αρρώστους χωριανούς. Αυτήν την υπηρεσία ανέλαβα εγώ μετά τον θάνατο του πατέρα μου. Έβραζα τη σύριγγα και τη βελόνα για την πρέπουσα απολύμανση και μετά γέμιζα τη σύριγγα με το φάρμακο. Ενθυμούμαι μια φορά που με ζήτησε η Φλωρο-Μαρία να τις κάνω ενέσεις. Το πρόβλημα που είχα, ήταν ότι δεν έμπαινε η βελόνα στο χέρι της. Ή η βελόνα μου είχε παλιώσει, ή το δέρμα της ήταν πολύ σκληρό. Πάντως τα κατάφερα αισίως! Ήθελε να με πληρώσει, αλλά εγώ δεν έπαιρνα χρήματα. Δεν δεχόμουνα πληρωμή. Επέμενε, και στο τέλος της θεραπείας, μου έδωσε αρκετά χερόβολα τριφύλλι για το μουλάρι μου.

Ο πατέρας μου ήταν πρόσχαρος να βοηθήσει παντού και πάντοτε. Ήταν ένας από τους καλύτερους νοικοκύρηδες του χωριού. Ήταν σύμβουλος και ταμίας του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου. Είχε και πολλές ικανότητες. Ήταν καλός ξυλουργός (μαραγκός) και πολλές φορές συνεργαζόταν με άλλους δυο μαραγκούς του χωριού, τον Λιαρομήτρο και τον Αλέξη Χαλκιά. Επίσης, έφτιαχνε και

επιδιόρθωνε γεωργικά εργαλεία, γνώριζε και έπαιζε μουσικά όργανα, όπως βιολί και λαούτο. Ήταν καλός κυνηγός και καλός γεωργός και το σπίτι μας ήταν πάντοτε γεμάτο από όλα.

Από τον Νοέμβριο του 1942, που πέθανε ο πατέρας μου, άρχισα αμέσως να αισθάνομαι το βάρος της ορφάνιας και της δυστυχίας. Δεν ήταν το σχολείο μόνον. Έπρεπε να αναλάβω εγώ τις εργασίες για να συνεχιστεί η καλλιέργεια. Έπρεπε να μάθω να χρησιμοποιώ τα εργαλεία του μαραγκού και τα γεωργικά, που μου άφησε ο πατέρας μου. Ίσως και ασυναίσθητα από ό, τι έβλεπα να κάνει νωρίτερα προσπαθούσα να κάνω και εγώ και σιγά-σιγά έμαθα.

Ο πατέρας μου υπηρέτησε 7 χρόνια στρατιώτης. Από το 1917 έως το 1924. Έφτασε εκεί ψηλά στο Δούναβη ποταμό και στην Ουκρανία. Γιατί πήγε εκεί δεν γνωρίζω! Εάν πήγε ο Ελληνικός στρατός εκεί εναντίων των Ρώσων, άλλο ένα λάθος της Ελληνικής πολιτικής. Έλαβε μέρος στη Μικρά Ασία όταν έγινε η προέλαση του Ελληνικού στρατού και προχωρούσε προς την Άγκυρα την 1^η Αυγούστου 1921. Η «Μεγάλη Ιδέα». Βλέπετε, εμείς οι Έλληνες έχουμε μεγάλες ιδέες! Η μάχη στο Eski Sehir, Δορύλαιον τους έδωσε φτερά και ελπίδες. Έφθασαν έξω από την Άγκυρα στις 30 Αυγούστου, όταν βρήκαν μεγάλη αντίσταση. Προχωρούσαν πολύ γρήγορα και δεν μπορούσαν να εφοδιαστούν. Κατά τους ιστορικούς, έπρεπε οι Έλληνες να προσπαθήσουν να κρατήσουν ό τι κατέλαβαν και να μην πάνε για την Άγκυρα.

Μου έλεγε ο θεός μου, π. Δημήτριος Παπαντωνίου, πως σε κάποια σύντομη συνάντησή του με τον πατέρα μου στον πόλεμο εκεί στη Μικρά Ασία (ήταν και αυτός της ίδιας κλήρωσης), το μεγαλύτερο παράπονο του πατέρα μου δεν ήταν που υπηρετούσε τόσα χρόνια, αλλά η αγανάκτησή

του που δεν είχαν ανεφοδιασμούς σε όπλα και τρόφιμα. Πείνασαν, δίψασαν και είχαν και την ψείρα από πάνω. Ο πατέρας μου έλεγε για το κακό που τους βρήκε, ειδικά στην οπισθοχώρηση, από 1^η μέχρι 20^η Σεπτεμβρίου, ότι έπιναν νερό μέσα από πατημασιές αλόγων μεμιγμένο με αίμα.

Ο πατέρας μου έτυχε να είναι στο σώμα του Συνταγματάρχη Πλαστήρα, το μόνο σώμα στρατού που είχε τακτική οπισθοχώρηση και κράτησε άμυνα, ώστε να σωθούν χιλιάδες Έλληνες. Σε αυτή την οπισθοχώρηση χάθηκαν πολλοί χωριανοί μας που είχαν την άμοιρη τύχη να συλληφθούν αιχμάλωτοι και να σφαχτούν επί τόπου, κατά τα δεδομένα. Τρεις που ενθυμούμαι ήταν, ο Δημήτριος Κουτσογιάννης, ο Χαρονικολάου και ο Βασ. Γ. Γκάνος. Είχαμε πολλά παράσημα του πατέρα μου σε μια κασέλα πριν φύγω για την Αμερική. Δεν γνωρίζω τι έγιναν έκτοτε.

Προτού πεθάνει ο πατέρας μου άρχισαν να μιλάνε, ο πατέρας μου με την αδελφή του, τη θεία μου Ελένη. Όταν πέθανε ο πατέρας μου, ενδιαφέρθηκε πολύ και ερχόταν τακτικά στο σπίτι μας. Όπως λένε: «το αίμα νερό δεν γίνεται!»! Με τη θεία μου Ελένη πήγα στο Γρηγόρι με πρόσφορο για να κάνουμε τα 40 (μνημόσυνο) του πατέρα μου, γιατί εμείς στο χωριό μας δεν είχαμε ιερέα αυτή την περίοδο. Μάλιστα ήθελε και ενθυμούμαι που ζήτησε από τη μάνα μου να υιοθετήσει την μικρότερη αδελφή μου, τη Νίτσα. Αυτή δεν είχε κορίτσι και έτσι νόμιζε ότι θα βοηθήσει την οικογένειά μας να επιζήσει την ορφάνια και τη δυστυχία των τότε ημερών, αλλά και την δική της απόγνωση με τον ιδιότροπο άνδρα της. Όμως η μάνα μου και εγώ όταν το άκουσα, αντισταθήκαμε σε κάθε περαιτέρω συζήτηση γύρω από το θέμα αυτό. Η μάνα μου αντιστάθηκε από την πρώτη στιγμή και σε λίγες μέρες της

είπε: «είναι αδύνατο να κάνω τέτοιο πράγμα, και όπως θα μεγαλώσω και τα υπόλοιπα παιδιά μου θα μεγαλώσω και τη μικρή μας Νίτσα (Ελένη)».

Η Θεία μου Ελένη περνούσε πολύ άσχημα με τη συμπεριφορά του άνδρα της Κώστα Χάρο. Φαίνεται ότι είχε έρθει σε απόγνωση και ειδικά μετά τον θάνατο του πατέρα μου. Η Θεία Ελένη ήταν πολύ καλή γυναίκα, καλή νοικοκυρά, όμορφη και αγαπητή κυρία.

ΠΩΣ ΜΕΓΑΛΩΝΑΜΕ ΣΑΝ ΠΑΙΔΙΑ

Πολύ μεγάλη σχέση έχει η ανατροφή, το πως μεγαλώνει ένα παιδί και τα παιδιά μιας οικογένειας.

Η γέννηση και η ανατροφή μέσα στον αγώνα της ζωής, ακόμη και το περιβάλλον που ζούσαμε, μας προστάτευε εκείνο τον καιρό. Οποιοσδήποτε μεγαλύτερός μας να μας άκουγε να λέγαμε ή να κάναμε κάτι απρεπές, θα μας επέπληττε αυτομάτως. Ο θεός, η θεία, ο κάθε μεγαλύτερος, μας ενέπνεαν σεβασμό. Ποτέ μέχρι τα 12 περίπου χρόνια μου που ζούσε ο πατέρας μου, ποτέ μου δεν άκουσα τους γονείς μου να φιλονικούν ή να μαλώνουν για κάτι. Από τον πατέρα μου ποτέ δεν ενθυμούμαι να έφαγα ξύλο, αλλά τον φοβόμουνα και τον σεβόμουνα και δεν ήθελα ποτέ να τον ντροπιάσω. Η μητέρα μου ήταν εκείνη που έδινε τις πολλές συμβουλές, μας μάλωνε και καμιά φορά μας έδινε και καμιά στον πισινό, ειδικά εμένα που ήμουν ο μεγαλύτερος. Το τζάκι ήταν ο χώρος συναντήσεως όλης της οικογένειας. Ειδικά το χειμώνα μαζευόμασταν να ζεσταθούμε πλησίον στη μεγάλη φωτιά με τα κούτσουρα και να καθίσουμε στη γωνιά να φάμε στο στρωμένο σοφρά (χαμηλό τραπεζάκι) με σκαμνιά γύρω του. Είχαμε δυο λυχνάρια πετρελαίου για την κουζίνα και μια λάμπα συνήθως με οινόπνευμα (ήταν καθαρότερο από

το πετρέλαιο) να την κρατάμε για να βλέπουμε στα άλλα δωμάτια. Ο ηλεκτρισμός και ζεστό νερό στο σπίτι ήταν έξω από τη σκέψη μας εκείνο τον καιρό.

Ο καλύτερος προστάτης της οικογένειάς μας, μετά τον θάνατο του πατέρα μου, ήταν ο θείος Μήτρος Αθ. Λιάρος ή Λιαρομήτρος. Το ακόλουθο περιστατικό μου άφησε καρπούς συμπεριφοράς στην καρδιά μου. Κάθε χρόνο, την Πρωτοχρονιά το βράδυ, μαζευόντουσαν πολλοί άνδρες στα δύο μαγαζάκια του χωριού και παίζανε 31, αλλά και μεγάλα παιδιά σε ιδιαίτερο τραπέζι έπαιζαν και αυτά με ψιλολεπτά. Δεν ξέρω πως έγινε, και μου έδωσε και μένα η μάνα μου μερικές πεντάρες και με άφησε να πάω σε ένα από τα μαγαζιά. Ήρθε η ώρα 12 μεσάνυκτα, σβήσαμε τα φώτα, είπαμε τον Αϊ Βασίλη και μετά αρχίσαμε το παιγνίδι ξανά για καμιά ώρα ακόμη. Τότε ήρθε ο αείμνηστος θείος Μήτρος και μου λέγει, «πάμε εμείς Κωστάκη». Σηκώθηκα αμέσως και φύγαμε. Δεν μου άρεσε και τόσο, γιατί κέρδιζα και κάτι και ήθελα να μείνω ακόμη. Αργότερα και τώρα το σκέπτομαι και λέγω πόσο λογικός θείος ήταν! Τι περισσότερο ήθελα εγώ, ένα παιδί χωρίς πατέρα να μείνω στο μαγαζί μετά τις 12; Άλλωστε, το έθιμο είχε γίνει!

Ενθυμούμαι και μια καλή χειρονομία κάποιου άλλου θείου. Ο Λαϊόγιαννος (Ιωάννης Δ. Γκάνος), ο οποίος μια φορά, όταν γύρισε από ταξίδι στο Λιδορίκι μου έφερε ένα τετράδιο και δυο μολύβια δώρο. Είχε τόση μεγάλη οικογένεια και με σκέφτηκε και μένα ένα ορφανό ενός πρώην φίλου του. Αυτό θα πει ανθρωπιά!

Κάθε Κυριακή και Γιορτή πλενόμασταν μέσα στη σκάφη με ζεστό νερό και σαπούνι. Στη συνέχεια φορούσαμε ολοκάθαρα ρούχα και πρωί-πρωί συγκεντρωνόμασταν στο σχολικό προαύλιο και με την

επίβλεψη του δασκάλου μας συντασσόμασταν κατά τάξη και πηγαίναμε στην Εκκλησία. Εκεί παρακολουθούσαμε με κατάνυξη τη Θεία Λειτουργία και στο τέλος παίρναμε αντίδωρο φιλώντας το χέρι του ιερέα μας. Εδώ θα πρέπει να σημειώσω ότι τόσο τις Κυριακές και τις Γιορτές, όσο και κατά τις ιδιαιτέρως μεγάλες γιορτές που ακολουθούσαν τις περιόδους των νηστειών το πρωί και πριν ξεκινήσουμε για την Εκκλησία απαγορευόταν να λάβουμε οποιαδήποτε τροφή και ακόμη δεν πίνουμε ούτε νερό. Κατά τις μεγάλες γιορτές νηστείας εκτός από αντίδωρο λαμβάναμε και τη Θεία Κοινωνία. Έτσι μεγαλώνουμε και εκτελούσαμε τα όσα πρόσταζε η Εκκλησία και η θρησκεία μας. Ακόμη θα πρέπει να πω ότι πολλές φορές ανέβαινα στο ψαλτήρι στο οποίο ήταν ψάλτης ο πατέρας μου. Εκεί οι ψάλτες μου ανέθεται κάπου και που να ψάλω με τη ψιλή μου φωνή κάποιο μικρό τροπάριο. Τότε ένιωθα μεγάλη χαρά και όπου έκανα και κάποιο φάλτσο το διόρθωνα αμέσως ύστερα από κατωχεριά που έπεφτε στο κεφάλι μου.

Πολλά παιδιά του χωριού αρχίσαμε να καπνίζουμε από μικροί. Ήταν η εποχή εκείνη της μόδας! Θα ήμουν 12-13 χρονών, που πρόσφατα είχε πεθάνει ο πατέρας μου. Μια μέρα εγώ και ο Κώστας Π. Καραδήμας σκαρίσαμε τις γίδες στις Λούζες, μισή ώρα από το χωριό. Από το σπίτι πήραμε κρυφά καπνό, αυτός από εκείνον που πουλούσε ο πατέρας του, βαρύ καπνό από τη Λαμία και εγώ ελαφρότερο καπνό από αυτόν που έφερε ο πατέρας μου από το Αγρίνιο για να μεταπουλήσει ή να ανταλλάξει. Στρίβαμε τα τσιγάρα σε λεπτό καλαμποκόφυλλο και καπνίζαμε όλη την ημέρα. Στο τέλος της ημέρας είπαμε, δεν ενθυμούμαι ποιανού ήταν η ιδέα, να το ρουφήξουμε κάτω και το κάναμε. Ε, λοιπόν δεν καταλάβαμε τι έγινε! Φαίνεται μεθύσαμε και μείναμε ξεροί και οι δυο επάνω σε μια μεγάλη πέτρα (πλάκα) στον Ζαχαρέλλου τη Λάκα. Οι κατσίκες, όταν ήρθε ο καιρός για να πάνε σπίτι έφυγαν

χωρίς εμάς. Οι δικοί μας ήρθαν να δούνε τι πάθαμε! Μας βρήκαν μόλις που είχαμε ξυπνήσει. Δεν το είπαμε σε κανέναν, αλλά από τότε ούτε ο Κώστας ούτε εγώ ξανά-καπνίσαμε. Τον ίδιο καιρό, σε ένα από το δυο-τρία μαγαζάκια του χωριού υπήρχαν μεγαλύτερα παιδιά, τα οποία κάπνιζαν μπροστά σε μεγάλους. Κάπνιζε ο Γεώργιος Αθ. Πλάκας και έτυχε να είμαι πλησίον του. Με πείραζε πολύ ο καπνός και είπα ότι έπρεπε να φύγω από κοντά του. Τότε αυτός, μπροστά σε όλους μικρούς και μεγάλους μου είπε: «προ ήμερών που καπνίζαμε μαζί στο Καταφύδι δεν σε πείραζε, τώρα σε πειράζει!»! Δεδομένου ότι, τα τσιγάρα που καπνίζαμε στο Καταφύδι τα είχε φέρει ο Δημήτρης Ζούκος από το μαγαζί τους. Μια κι' έγινε λόγος για τον Γιώργο Πλάκα, ενθυμούμαι πόσο δυνατό παιδί ήταν. Στο Σχολείο πάλευαν με το Κώστα Αδρασκέλα και τελικά δε νικούσε κανένας.

ΕΠΟΧΕΣ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ

Οι εποχές ξεχωρίζουν και διαφοροποιούνται στα υψηλά Δωρικά χωριά.

Το ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ γίνεται η συγκομιδή της οικογενειακής προμήθειας, ειδικά για τον επερχόμενο Χειμώνα. Συλλέγονται και αποθηκεύονται οι τροφές για τους ανθρώπους, ρουχισμός και υποδήματα, σοδειές για τα οικιακά ζώα, σπόροι για την αρχή της Άνοιξης, επισκευές και επιδιορθώσεις του σπιτιού, αχυρώνα και λοιπά. Οι προμήθειες καυσόξυλων ήταν από τις πιο σπουδαιότερες. Τα κούτσουρα έπρεπε να είναι πολλά, να στοιβαχτούν στο κατώγι, ώστε να μην φοβούμαστε μη μείνουμε χωρίς ξύλα τον Μάρτη.

Ο ΧΕΙΜΩΝΑΣ είναι βαρύς στο χωριό. Το χιόνι φτάνει και τα δύο μέτρα. Το κρύο είναι τσουχτερό και ο

βοριάς από την Παλιόσαρα ξεφλουδίζει το πρόσωπο και μπαίνει μέχρι το κόκαλο. Όμως, και ο Χειμώνας είχε τις χαρές του. Οι μεγάλες γιορτές των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς και των Φώτων ήταν οι καλλίτερες. Τα κάλαντα, οι βίζιτες, το χοιρινό και αυτό το Χριστόψωμο της μάνας μου δεν το ξεχνώ. Γύρω σε ένα μεγάλο πρόσφορο έβαζε τόσα τεμάχια μικτότερα, όσα ήταν τα μέλη της οικογένειας και ανάμεσα σ' αυτά τοποθετούσε πολύ μικρότερα που στη μέση τους έβαζε μία σκελίδα καρύδι. Αυτά τα τελευταία η μάνα μου τα ονόμαζε «αρνάκια». Ήταν η εποχή που γεννιόνταν τα αρνάκια. Το Χριστόψωμο ψηνόταν στην μεγάλη σιδερένια γάστρα και εμείς τα παιδιά πολύ θέλαμε να μας έπεφτε ένα αρνάκι με το καρύδι στη μέση. Ο καιρός μας καλούσε και μας μάζευε στο ζεστό παραγώνι.

Το ΣΠΙΤΙ, για μας τους Δωριείς, είναι χώρος ιερός και το αντιλαμβανόμασταν περισσότερο το Χειμώνα. Είναι το καταφύγιο του μόχθου και της σκληρής εργασίας. Είναι το λίκνο της οικογενειακής θαλπωρής: ο πατέρας η μητέρα τα παιδιά, αλλά δεν ξεχνιούνται και οι γέροι. Ο παππούς και η γιαγιά συνήθως διαμορφώνουν τον χαρακτήρα των παιδιών. Η αγάπη εκδηλώνεται ζωντανή. (Κρίμα που εγώ, αλλά ίσως και πολλοί άλλοι, δε ζήσαμε αυτές τις ιερές στιγμές με γιαγιά και με παπού!) Δεν υπήρχαν γηροκομεία στα χωριά, ούτε τα σημερινά νοσηλευτικά ιδρύματα για τους γέρους. Κατά την παράδοση, το τελευταίο παιδί της οικογένειας παντρευόταν και έμεινε στο πατρικό σπίτι με τους γέροντες. Από το σπίτι ξεκινούσε εκείνο τον καιρό η φροντίδα για το αγόρι να μάθει κάποια τέχνη, ή να σπουδάσει και το κορίτσι να κρατηθεί σε ηθικό ύψος και να καλοπαντρευτεί. Τα πολλά σπίτια εκείνο τον καιρό ήταν αδελφομοίρια, το πατρικό χωρισμένο στα δύο. Ένας λεπτός τοίχος τα χώριζε και το σπίτι ολόκληρο ήταν ένα δωμάτιο με τζάκι και όλα τα

υπάρχοντα. Πολλές φορές ακουγόταν τι γινόταν δίπλα στην άλλη οικογένεια. Όμως η πειθαρχία και το θρησκευτικό αίσθημα ήταν πολύ ζωντανά στο σπίτι και στην οικογένεια. Οι γιορτές κρατούνταν χωρίς εργασία τότε και ο εκκλησιασμός ήταν απαραίτητος. Καθαροί και ντυμένοι με τα γιορτινά μας περπατούσαμε στην Εκκλησία με χιόνια, με βροχές, με κρύα και με ζέστες και έπρεπε να είμαστε εκεί πριν χτυπήσει η τρίτη καμπάνα. Είχαμε μια παραθύρα εκεί ψηλά στον Ανατολικό τοίχο του σπιτιού μου που ήταν οι εικόνες, που έκαιγε καντήλι τις γιορτές και γινόταν θυμίαση.

Η ΑΝΟΙΞΗ ήταν καλή εποχή στο χωριό. Βγαίναμε σαν από νάρκωση από το Χειμώνα να ετοιμαστούμε για χίλιες-δύο φροντίδες. Ο καιρός μας καλούσε έξω. Να ετοιμαστούμε για όργωμα, για σπορά και για φύτευμα. Τα εργαλεία μας να πάνε στο σιδηρουργό (γύφτο), η κολιγιά μας και το αλέτρι μας να είναι όλα έτοιμα. Δεν μπορώ να ξεχάσω την ορισμένη ημέρα των χωριανών για προσωπική εργασία. Τουλάχιστον ένας ή μία από κάθε σπίτι σε κλιμάκια, με επικεφαλής τον πιο επιτήδειο αναλάμβαναν τους δρόμους. Έπρεπε, μετά από τις πλημμύρες και τα χιόνια του Χειμώνα, να καθαριστούν και να ισοπεδωθούν οι δρόμοι που οδηγούσαν σε άλλα χωριά και στις κτηματικές περιφέρειες. Η διαπλάτυνση των δρόμων ήταν απαραίτητη για να περνούν άνετα τα ζώα φορτωμένα δεμάτια σιτάρι, τριφύλλια και καλαμποκιές.

Το ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ήταν η καλή εποχή. Ο καθαρός ουρανός της ορεινής Δωρίδας του καλοκαιριού και η νυχτερινή ειδυλλιακή αστροφεγγιά μαγνητίζουν τον εσωτερικό κόσμο του κάθε ανθρώπου να αισθάνεται θαυμασμό για το Δημιουργό και ευτυχής για ό' τι έχει. Το Καλοκαίρι που οι παραθεριστές και κόσμος συνέρρει στο χωριό η ζωή άλλαζε καταπληκτικά. Οι γιορτές και τα

πανηγύρια έφερναν το κλήμα της διασκέδασης. Ο ξάστερος ουρανός και ο δροσερός καιρός, ειδικά της ορεινής Δωρίδας, έκανε τους ανθρώπους οραματιστές έτοιμους για χαρές και για τραγούδια. Οι αυλές ήταν γεμάτες με λουλούδια και τα μπαλκόνια κατάμεστα από γλάστρες με βασιλικά και μαντζουράνες. Όλα μαζί αυτά μας έδιναν μεγάλη χαρά και μας έκαναν ευτυχισμένους.

ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Εκείνο το Φθινόπωρο που πέθανε ο πατέρας μου είχα ήδη αρχίσει σχολείο. Δάσκαλο είχαμε τον κ. Χ. Λαβίδα από το Υψηλό χωριό που απείχε μια ώρα από το χωριό μας. Ήταν πολύ καλός δάσκαλος και μάθαμε πολλά πράγματα αυτόν τον χρόνο. Ήμουν στη έκτη τάξη. Ενθυμούμαι που πολλές φορές έφερνε τις αδελφές του στην τάξη, όμορφες κοπέλες και εμείς ντρεπόμασταν. Δεν έδερνε όπως οι προηγούμενοι δάσκαλοι και τον αγαπούσαμε πολύ.

Στο Σχολείο δεν μαθαίναμε μόνο γράμματα. Μαθαίναμε να συμπεριφερόμαστε. Μαθαίναμε να έχουμε σεβασμό, να δανειζόμαστε βιβλία και να διαβάζουμε μαζί. Μαθαίναμε να είμαστε πατριώτες, να χορεύουμε δημοτικούς χορούς με το τραγούδι μας. Το προαύλιο του Σχολείου μας ήταν μικρό και ανώμαλο, και μας πήγαινε ο δάσκαλος στο Χοροστάσι της Πάδης (σαν εκδρομή) να μας μάθει χορό. Τα εθνικά μας τραγούδια τα ενθυμούμαι ακόμη: «Έχε γεια καημένε κόσμε...» και «Σαράντα παλικάρια...» και άλλα. Οι εθνικές γιορτές μας ήταν υψίστης σημασίας. Αναπτέρωναν το πατριωτικό μας φρόνημα. Μπορεί να ήμασταν φτωχά παιδιά από υλικά αγαθά, αλλά είχαμε πνευματικό πλούτο αξιών και αγαθών αισθημάτων.

ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ

Η κατάσταση δεν ήταν καθόλου καλή τότε, το 1943. Οι Γερμανοί καίτοι μόνο μια φορά ήρθαν στο χωριό μας, όμως τρομερή ήταν η παρουσία τους, όταν κατέβαινε κάποιος στους δημόσιους δρόμους να περάσει τα φυλάκιά τους. Ενθυμούμαι, θα ήταν άνοιξη του 1943, όταν με τους θείους, Λιαρομήτρο και Νικόλαο Καραδήμα πήγαμε με τα μουλάρια στην Άμφισσα να ανταλλάξουμε ζυγούρια (αρνιά) με λάδι. Περπατήσαμε τουλάχιστον 15 ώρες ποδαρόδρομο και έπρεπε να πάμε από δρόμους και μονοπάτια μακριά από τα φυλάκιά τους. Πέρασαμε πάνω από το Βελούχι, πάνω από το Λιδορίκι από τις όμορφες Καρούτες και κατεβήκαμε στην επάνω μεριά της Άμφισσας που δεν είχε φυλάκια.. Ωραίο ταξίδι, αλλά για μένα περίπου 13 χρονών ήταν πολύ μεγάλη ταλαιπωρία.

Ήμουν αυτόπτης μάρτυρας, όταν οι Γερμανοί έκαψαν το Λιδορίκι, αρχές Σεπτεμβρίου 1943. Ήμασταν σε επιφυλακή των ανταρτών με τα μουλάρια αγγαρεία στην Πενταγιού, όταν το απόγευμα άρχισαν να βάζουν φωτιά οι Γερμανοί στα σπίτια του Λιδορικού. Αποβραδīs βλέπαμε τις φωτιές των σπιτιών να φτάνουν μέχρι τον ουρανό. Εκείνο το βράδυ ήρθε διαταγή να φορτωθούν τα μουλάρια με όπλα και να βαδίσουμε προς το Λιδορίκι, περίπου τρεισήμισι ώρες μακριά. Κατεβήκαμε κάτω τη ποταμιά του Κόκκινου, (παραπόταμο του ποταμού Μόρνου) και φθάσαμε στο Χάνι του Καραπιστόλη. Δεν κοιμηθήκαμε καθόλου. Εκεί περιμέναμε να ξημερώσει και μας έδωσαν να φάμε ένα κομμάτι βοδινό κρέας. Δε νομίζω ότι είχα φάει πρωτότερα βοδινό και ασφαλώς δεν το έφαγα. Κάπως μου μύριζε. Δεν ενθυμούμαι αν είχα ψωμοτύρι! Όταν βγήκε ο ήλιος, πήγαμε μέσα στο Λιδορίκι. Κλαυθμός και οδυρμός! Περισσότερα από 1200 σπίτια κάπνιζαν ακόμη. Ένα μόνον σπίτι δεν κήκε. Κατά ομολογία του αδελφού

μου Μάνθου το σπίτι αυτό ανήκει στον Δημητρακόπουλο. Ο Μάνθος και ο γιος του πήγαιναν Σχολείο και έπαιζαν μαζί και έμαθε πως γλύτωσε το σπίτι. Οι Γερμανοί δεν είχαν άλλο πετρέλαιο και έβαλαν ξύλα γύρω στο σπίτι τα άναψαν και έφυγαν. Τότε οι κάτοικοι τράβηξαν μακριά τα αναμμένα ξύλα και δεν πήρε φωτιά το σπίτι. Το Λιδορίκι ολόκληρο μύριζε όπως καβουρντίσαμε καφέ στα σπίτια μας, διότι ακόμη καιγόntonουσαν τα σιτάρια και τα όσπρια στα ισόγεια και στα μαγαζιά. Το Λιδορίκι πριν καεί ήταν μια θαυμάσια και πλούσια κωμόπολη. Είχε πολλά και ωραία κτίρια και καταστήματα, και ήταν μεγάλο εμπορικό κέντρο για όλα τα χωριά της επαρχίας Δωριδας. Εκεί ήταν οι αρχές: δικαστήρια, δημόσιο ταμείο, Γυμνάσιο, χωροφυλακή, κ.λ.π. Από όσα είχα ακούσει, το Λιδορίκι είχε καεί εκ θεμελίων πριν από 118 περίπου χρόνια και μετά την Έξοδο του Μεσολογγίου (1826) από τους πασάδες του Κιουταχί.

Αφού ξεφορτώσαμε στην πλατεία, ένας πολιτοφύλακας, μεγάλης θέσεως στα αντάρτικα, με είδε σε τι κακό χάλι ήμουν, μου έδωσε ένα χαρτί και μου είπε να φύγω για το χωριό μου. Αν με σταματήσει κάποιος να του δείξω το χαρτί που μου έδωσε και να του πω ότι πάω υπηρεσία στην Πενταγιού. Ο πολιτοφύλακας με το όνομα «Κώστας» ήταν γνωστός μου και φίλος του θείου Γεωργίου Παπαντωνίου. Μπήκα λοιπόν καβάλα στο Μάρκο και επέστρεφα, αλλά όταν έφτασα στην Πελεσίτσα, φημισμένη τοποθεσία για τον αμπελώνα του Λιδορικού, είδα όλους του αντάρτες μέσα στα αμπέλια να τρώνε και να μαζεύουν σταφύλια. Ήταν καιρός για τρύγο. Κατέβηκα κι εγώ από το μουλάρι, μπήκα στο ένα από τα αμπέλια πλησίον στο δρόμο και μάζεψα λίγα σταφύλια. Τα έβαλα μπροστά μου επάνω στο σαμάρι και συνεχίζοντας το δρόμο μου καβάλα στο μουλάρι, έτρωγα τα κλεμμένα σταφύλια.

Κατά συγκυρία, όταν έφθασα στον καρόδρομο (δημόσιο αυτοκινητόδρομο) βρήκα και τους άλλους χωριανούς μου, ήτοι τον Βασίλη Π. Χάρη, την Ζωίτσα Ν. Θεοχάρη και την Φώτω Π. Χάρου. Είχαν κάνει και αυτοί το ίδιο πράγμα με τα σταφύλια. Μάλιστα η Φώτω είχε γεμίσει ένα τσαντλιάρι (μικρό τσουβάλι) με σταφύλια και τα είχε κρεμάσει στο πίσω κολτσάκι του σαμαριού και καθώς χτυπούσε στην κοιλιά του μουλαριού δεν άργησε να στάζει ο μούστος. Αυτό κάνει η αχορτασιά! Τελικά, έφτασα στο σπίτι το βράδυ και έμεινα δυο μέρες στο κρεβάτι με πυρετό. Θα είχε σχέση και η ελονοσία που ήταν η συνηθισμένη αρρώστια όλων τότε. Πλήρωσα πολύ ακριβά και αυτή την αγγαρεία.! Σήμερα, όλη αυτή η περιφέρεια της Πελεσίτσας και του Καραπιστόλη καθώς και το Χάνι έχουν σκεπαστεί από τα νερά της λίμνης μετά από το φράγμα και την υδροφόρο λίμνη του Μόρνου.

Το κάψιμο του Λιδορικού και των Καρουτών ήταν το αποτέλεσμα της επιθέσεως των ανταρτών σε ένα λόχο Γερμανών πάνω στις Καρούτες, όπου τους διέλυσαν και πήραν και καμιά εικοσαριά απ' αυτούς ομήρους, τους οποίους έφεραν στο χωριό μας και τους φύλαγαν στο σπίτι του Αλέξη Κρίκα. Τους έπαιρναν οι χωριανοί για να κάνουν δουλειές, π.χ. να φτιάχνουν τοίχους, να κόβουν καυσόξυλα, και άλλα. Ενθυμούμαι ότι και η μητέρα μου ζήτησε να πάρει δύο απ' αυτούς να μας κόψουν ξύλα και κούτσουρα για το τζάκι το χειμώνα. Έπρεπε να βρούμε κάποιον άνδρα του χωριού να τους φυλάγει με όπλο. Εμείς βρήκαμε τον Δημήτρη Β. Μακρή. Τους ομήρους αυτούς τους άρεσε να δουλεύουν έξω, ίσως επειδή και εκείνοι που τους έπαιρναν για εργασίες, τους ταΐζανε καλά. Δεν ενθυμούμαι τι φαγητό είχε η μάνα μου, αλλά το ξέραμε και τους δώσαμε τρυφερά κολοκυθάκια, τα οποία τα έτρωγαν σαν επιδόρπιο. Ποτέ δεν μάθαμε, αν αυτοί οι άνθρωποι έφθασαν κάποτε στα σπίτια τους! Λέγεται, ότι τους πήραν

οι Άγγλοι και τους πήγαν στην Αίγυπτο και μετά από χρόνια έφτασαν στα σπίτια τους.

ΑΛΛΕΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΔΙΚΕΣ ΜΟΥ

Το πρώτο αντάρτικο μέχρις ενός σημείου πήγαινε καλά. Επρόκειτο για απελευθέρωση. Ο ενθουσιασμός ήταν μεγάλος. Σταμάτησαν οι κλεψιές και επήλθε κάποια ασφάλεια και δικαιοσύνη. Δημιουργήθηκαν τα Λαϊκά Δικαστήρια όπου οι ίδιοι οι χωριανοί εκδίκαζαν υποθέσεις. Πολλοί από τους δικαστές ήταν αγράμματοι και ανίδεοι νομικής κατάρτισης και δικαιοσύνης. Πολλοί υποκινούνται και από προσωπικά ή συγγενικά συμφέροντα. Τα δικαστήρια αυτά τα παρακολουθούσαν όλοι, ακόμη και μικρά παιδιά. Ενθυμούμαι μια περίπτωση στην αίθουσα του σχολείου, όταν οι δικαστές, στην μυστική τους συζήτηση διαφώνησαν μεταξύ τους. Τότε ο Νικόλαος Α. Καραδήμας, ένας από τους δικαστές διαμαρτυρήθηκε μεγαλόφωνα μέσα στο δικαστήριο και είπε: «ανθιβάλει το δικαστήριο!». Δηλαδή, αμφιβάλει το Δικαστήριο! Δεν μπόρεσα να καταλάβω και ούτε ενθυμούμαι, αν αθωώθηκε ο κατηγορούμενος ή όχι! Εν τούτοις όμως, υπήρχε κάποια δικαιοσύνη.

Τα πρώτα αντάρτικα σώματα είχαν τα ονόματα ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) και ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός). Έκαναν πολλά συλλαλητήρια σε πολλά χωριά και προπαγάνδα για να υψώσουν το ηθικό του λαού για στρατολόγηση. Υποχρεούμασταν και εμείς να πάμε στα συλλαλητήρια, τουλάχιστον ένας από κάθε οικογένεια και ασφαλώς σε μένα έπεφτε ο κλήρος. Μια φορά επήγαμε και μείς σε ένα τέτοιο συλλαλητήριο σε ένα χωριό της περιοχής μας, τα Παλιοξάρια (τουλάχιστο 8 ώρες με τα πόδια από το χωριό μας) και ακούσαμε λόγους που αναφέρονταν σε αγώνες και

θυσίες για τη συντριβή των κατακτητών. Ενθουμούμαι τον ενθουσιασμό του λαού. Ενθουμούμαι τα δήθεν πατριωτικά τραγούδια που μαθαίναμε και τραγουδούσαμε: «Τι τα θέλουμε τα όπλα τα κανόνια τα σπαθιά, δεν τα κάνουμε δρεπάνια να θερίζει η εργατιά....».

Είχαν οργανώσει και τη νεολαία, όπως και επί Ματαξά, αντί για ΕΟΝ έγινε ΕΠΟΝ (Ελληνική Πολιτική Οργάνωση Νεολαίας). Ήταν υποχρεωτικό να γίνουμε μέλη. Φορούσαμε και τα επιμανίκια, ΕΠΟΝ. Οι κάπως μορφωμένοι χωριανοί μας που συμμετείχαν σε κάθε τέτοια εκδήλωση ήταν αναγκασμένοι να μας κάνουν διαφώτιση και καθοδήγηση. Αυτές οι πρώτες αντάρτικες οργανώσεις και σώματα δεν άργησαν να αλλάξουν ταυτότητα και να ασπασθούν τις ιδεολογίες του κομμουνισμού. Η επίδραση της Σοβιετικής Ενώσεως ήταν φανερή. Έγινε κάπως ένα δικτατορικό καθεστώς. Από την άλλη πλευρά, στις πόλεις, οργανώθηκαν εθνικόφρονες και Βασιλόφρονες οργανώσεις, όπως το ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Στρατός) υπό τον στρατηγό Ναπολέοντα Ζέρβα. Οι Γερμανοί ανέχονταν τους εθνικόφρονες (ΕΔΕΣ) και πολλές φορές συνεργάζονταν μαζί τους, ασφαλώς για το δικό τους συμφέρον και και τη δική τους ασφάλεια. Το ΕΔΕΣ δεν ερχόταν συχνά στα δικά μας τα χωριά, γιατί σ' αυτά κυριαρχούσαν τα αντάρτικα σώματα του ΕΛΑΣ. Αλλά οι συγκρούσεις μεταξύ των Ελασιτών και των εθνικοφρόνων δεν άργησαν να φανερωθούν και μάλιστα με πείσμα. Ο Εδεσίτης ταγματάρχης (Βουλευτής Φωκίδας) Ευθ. Δεδούσης και ο λόχος του διαλύθηκαν στο χωριό Κουπάκι, στο ύψωμα «Τούρλα», και φονεύτηκε και ο ίδιος, το 1947.

Ο συνταγματάρχης Ψαρός εμφανίστηκε στα χωριά του Μόρνου με το τάγμα του και δεν άργησαν οι Ελασίτες να έλθουν σε σύγκρουση μαζί του. Σύντομα η πρώτη αυτή

σύγκρουση δεν άργησε να εξελιχθεί σε μια λυσσώδη και φονικότατη μάχη, στα Κλήματα της περιοχής Μόρνου, με αποτέλεσμα η τοπική κοινωνία, αλλά και η Ελλάδα ίσως ολόκληρη να θρηνήσουν εκατοντάδες νεκρούς που έκειντο στο πεδίο της μάχης. Να λέγεται, ότι οι νεκροί αυτοί θα μπορούσαν και πάλι να προτάξουν τα στήθη τους για την απαλλαγή της χώρας μας από τον άθλιο κατακτητή της εποχής εκείνης. Αλλά σαν να μην έφτανε ο φόνος εκατοντάδων ανθρώπων, το κακό ήταν ότι από τη στιγμή αυτή και μετά δημιουργήθηκαν σοβαρές εχθρότητες μεταξύ των κατοίκων των χωριών, με αποτέλεσμα να μεγεθυνθούν και να διαδοθούν σε όλη τη χώρα και στο τέλος, όπως όλοι γνωρίζουμε η χώρα μας να καταστραφεί από ένα αιματηρό εμφύλιο πόλεμο.

Κάποτε, σε ένα από τα συλλαλητήρια, άκουσα έναν από τους αρχηγούς να λέει: «ο κομμουνισμός είναι εφαρμοσμένος Χριστιανισμός». Τι μεγάλη πλάνη! Ένα παραπλανητικό κόλπο και προπαγάνδα άνευ προηγουμένου! Ο απλοϊκός κόσμος των χωριών επιθυμούσαν δικαιοσύνη και ισότητα και η ιδέα αυτή άρχισε να εδραιώνεται. Κανείς από τους χωρικούς δε γνώριζε τι πάει να πει κομμουνισμός. Πολλοί έπεσαν στα δίχτυα του κομμουνισμού χωρίς να το καταλάβουν, καίτοι ήταν καλοί Χριστιανοί. Δεν γνώριζαν, ότι κομμουνισμός ίσον αθεϊσμός και άρνηση της υπάρξεως του Θεού. Και αυτό αποδείχθηκε αργότερα με τη βία, την αντιδικία, την εκδίκηση και ακόμη την εκτέλεση δια μαχαίρας. Που βρέθηκε η ισότητα και η δικαιοσύνη; Που πήγε η αγάπη του Θεού και η διδασκαλία του Ευαγγελίου του Χριστού περί αγάπης και σωτηρίας του ανθρώπου; Πολλοί καλοί άνθρωποι και Χριστιανοί παραπλανήθηκαν και κατεστράφη η ζωή τους. Καμία σύγκριση Κομμουνισμού και Χριστιανισμού! Ακόμη και στη Ρωσία (Σοβιετική Ένωση) αποδείχτηκε πολύ αργότερα ότι κομμουνισμός

ίσον στέρηση ελευθερίας. Και ασφαλώς έπεσε το καθεστώς και οι χώρες του Παραπετάσματος αναζήτησαν την πολυπόθητη Δημοκρατία.

Εγώ σαν άτομο, γνώρισα από τα δέκα μου χρόνια, τι σημαίνει πόλεμος. Και γνώρισα και τι πάει να πει σκλαβιά. Την έζησα με τους βάρβαρους Γερμανούς. Γνώρισα την ορφάνια και την φοβερή πείνα. Γνώρισα την άθλια κατάσταση της προσφυγιάς. Αλλά γνώρισα και εκ του σύνεγγυς τον αντάρτικο εμφύλιο σπαραγμό. Όχι! Δεν μου διηγήθηκε κάποιος το παραμύθι της δύσκολης εποχής αυτής, το έζησα!

Στα χωριά μας ήταν έντονη η παρουσία των ανταρτών και ασφαλώς είχαν απαιτήσεις από τα χωριά για εφόδια τροφίμων και αγγαρεία ζώων. Είχαν διορισθεί υπεύθυνοι στο χωριό και σε κάθε χωριό για να βρίσκουν τρόφιμα, αλλά και ζώα για αγγαρεία.

Ενθυμούμαι κάποτε συνέλλεξαν ψωμιά για το νεοσυσταθέν νοσοκομείο στην Αρτοτίνα, και έπρεπε να μεταφερθούν τα ψωμιά εκεί περί τις τρεις ώρες πορεία. Χρειαζόταν ζώο. Και μου φαίνεται ότι κάθε φορά οι αρχές του χωριού εύρισκαν το μουλάρι της χήρας Γιαννιώς Αποστολοπούλου να πάει αγγαρεία.. Όμως, η μητέρα μου ήταν φιλάσθενη και κάποιος έπρεπε να πάει με το μουλάρι μας και βρήκαν τον καημένο τον Σταύρο Π. Χάρο. Όμως, και αυτός δεν ήθελε να πάει μόνος του και έπεσε ο κλήρος πάλι σε μένα να πάω μαζί του. Φορτώσαμε λοιπόν, δύο μεγάλα τσουβάλια ψωμιά στον καημένο τον Μάρκο και ξεκινήσαμε για την Αρτοτίνα. Στο δρόμο όταν φθάσαμε πάνω στα Κριατσιώτικα μου λέγει ο καημένος ο Σταύρος να σταματήσουμε να ανοίξουμε ένα τσουβάλι και να πάρουμε ψωμί να φάμε. Εγώ δεν πεινούσα αλλά αυτός μου λέγει αν δεν φας εσύ, δεν θέλω κι' εγώ. Κατάλαβα ότι

πεινούσε, αλλά φοβόταν να πάρει μόνος του και ενέδωσα. Ανοιξαμε ένα τσουβάλι καθώς ήταν φορτωμένο το ζώο και αυτός έψαξε να βρει καθαρίο (σιταρίσιο) ψωμί που τρωγόταν πιο καλύτερα. Τελικά φάγαμε και οι δυο και συνεχίσαμε το ταξίδι μας. Μου θύμιζε το ως άνω γεγονός ο καημένος ο Σταύρος μέχρι την ημέρα που έφυγα από το χωριό και εγκαταστάθηκα στην Αμερική και μετά όταν με έβλεπε.

Ήμουν εγώ ο προστάτης και ο άνδρας της οικογένειας, και αφού πριν ένα χρόνο περίπου είχε πεθάνει ο πατέρας μου έπρεπε να αναλάβω τις υποχρεώσεις και να κάνω εγώ με το μουλάρι μας, τον Μάρκο, όλα τα μακρινά ταξίδια. Πρέπει να ήταν τέλος Αυγούστου του 1944. Ξεκίνησε ένα караβάνι, καμιά δεκαριά, από το χωριό με τα μουλάρια για να πάμε στο Μεσολόγγι να κάνουμε ανταλλαγή δικών μας προϊόντων (φασόλια, φακές, καρύδια) με αλάτι. Επήγαμε μέσω Άνω Χώρας και Σίμης, δηλαδή ακολουθούσαμε τον ποταμό Φείδαρη (Εύηνο), τουλάχιστον δυό μέρες ταξίδι να φτάσουμε. Φθάσαμε κάποτε στο Μποχώρι, στις αλυκές.

Όταν πηγαίναμε τα μουλάρια δεν ήταν βαρυφορτωμένα και πηγαίναμε και καβάλα, αλλά στο γυρισμό που το αλάτι είναι βαρύ έπρεπε να ακολουθούμε τα ζώα. Κάναμε την ανταλλαγή και ξεκινήσαμε για το γυρισμό. Φθάσαμε αποβραδís σε κάποιο χωριό που ήταν παντρεμένη μια χωριανή μας και συγγενής μερικών του караβανιού και μείναμε εκεί το βράδυ. Σημειωτέον, ότι όλα τα βράδια του ταξιδιού κοιμόμασταν στην ύπαιθρο. Στην αυλή του σπιτιού που κοιμηθήκαμε ήταν μια ωραία κληματαριά με θαυμάσια κόκκινα και ώριμα σταφύλια (κέρινο). Λαχτάρισα τουλάχιστον ένα τσαμπί, αλλά δεν μας φίλεψαν. Ήμουνα πραγματικά σε κακό χάλι.

Το πρωί-πρωί φύγαμε πολλοί από μας να γυρίσουμε μέσω Αντιρίου και Ναυπάκτου και φθάσαμε κατά το μεσημεράκι στη Μαραφέντη, χωριό του Μόρνου που είχαν εγκατασταθεί πολλοί χωριανοί μας. Καθήσαμε στη βρύση του χωριού να φάμε το ψωμοτύρι μας. Πρέπει να είχα και πυρετό από την ελονοσία. Άνοιξα και εγώ το τυράκι μου, αλλά ήταν πολύ ξερό και δεν το ήθελα. Βλέπω το τυρί της Ζωγούλας Καλογήρου που ήταν τυλιγμένο σε λαχανόφυλλο και ήταν μαλακό και ωραίο, αλλά ντρεπόμουν να ζητήσω από το δικό της. Τελικά, την άλλη μέρα φθάσαμε στο χωριό, εγώ μισοπεθαμένος. Σε αυτό το ταξίδι πολύ με συνέδραμε ο Ευθύμιος Κατσόγιαννης.

Εδώ δεν σταματούσε η ταλαιπωρία. Έπρεπε το αλάτι να το μεταπουλήσουμε. Το φορτώσαμε στο Μάρκο καμιά εικοσαριά μέρες αργότερα και το πήγαμε με τη μάνα μου στο Κυριακοχώρι Γαρδικίου, πίσω από την οροσειρά των Βαρδουσίων, μέσω Γραμμένης Οξυάς. Τουλάχιστον οκτώ ώρες με τα πόδια. Ωραίο ταξίδι! Το δώσαμε το αλάτι αντιπαροχή με κριθάρι. Αυτό ήταν το ντόπιο προϊόν τους, για το οποίο έπρεπε να πάμε πάλι τον Ιούλιο της επόμενης χρονιάς να το πάρουμε. Στο χωριό αυτό οι περισσότεροι ήταν τσοπάνηδες και το αλάτι το χρειάζονταν για τα πρόβατα, κατά την περίοδο του οργανισμού τους και για το αλάτισμα των τυριών.

Το δεύτερο ταξίδι ήταν ευχάριστο, μέχρις ενός σημείου. Στην επιστροφή, κατεβήκαμε με τη μάνα μου από τη Γραμμένη Οξυά στο ποτάμι κάτω από την Αρτοτίνα και αφού αλέσαμε το κριθάρι στο μύλο, αρχίσαμε να ανεβαίνουμε το δρόμο για το μοναστήρι του Αθανασίου Διάκου, τον Αϊ Γιάννη τον Πρόδρομο. Εκεί ακούσαμε τουφεκιές! Όταν φθάσαμε λίγο πιο πάνω μέσα στα έλατα, είδαμε έναν άνδρα σκοτωμένο στο πλάι του δρόμου. Μετά

μάθαμε ότι ήταν κρατούμενος στην Αρτοτίνα και τον πήγαιναν στο Γαρδίκι Ομηλαίων να απολογηθεί εκεί. Είπαν, δηλαδή, ότι προσπάθησε να δραπετεύσει και τον πυροβόλησαν. Όμως, διαδόθηκε αργότερα ότι οι αντάρτικες αρχές ποτέ δεν τον ήθελαν να φθάσει εκεί ζωντανός. Τέτοια δυστυχώς άρχισαν να γίνονται και πριν φύγουν οι Γερμανοί. Αυτή ήταν άλλη μια ταλαιπωρία και τραγική εμπειρία για μένα με την ανταλλαγή προϊόντων.

Ήταν μετά που έφυγαν οι Γερμανοί (12^η Σεπτεμβρίου 1944), όταν άρχισαν να έρχονται βοήθειες τροφοδοσίας από το εξωτερικό (την ΟΥΝΡΑ), και έπρεπε να πάμε στη Βιτρινίτσα (Ερατεινή), μια μέρα μακριά από το χωριό μας με τα πόδια για να τα πάρουμε. Ξεκινήσαμε πρωί-πρωί δέκα άτομα με ισάριθμα μουλάρια από το χωριό και μέσω του οικισμού των Πενταγιών κατεβήκαμε στον Κόκκινο, ένα ποτάμι πλημμυρισμένο από ορμητικά, θολά και κόκκινα νερά. Για τους πεζούς υπήρχε γεφυράκι με τέμπλες που το είχαν φτιάξει οι τσοπάνηδες, αλλά τα ζώα έπρεπε να περάσουν μέσα στο πολύ νερό. Δεν είχα και κάποιον να με συμβουλέψει και έτσι το μουλάρι μου έμεινε τελευταίο και μόνο του να περάσει το ποτάμι, καθώς ήταν και μικρότερο και πιο αδύνατο από τα άλλα μουλάρια, όταν έφθασε στη μέση στο ποτάμι εκεί το νερό το σήκωσε, το στριφογύρισε δεξιά και αριστερά και εντυχώς βρέθηκε σώο στην απέναντι όχθη. Κατά καλή τύχη εκεί βρέθηκε κοντά του ο ξάδερφος μου, Θόδωρος Γκάνος και το βοήθησε να βγει έξω. Βοήθησε και μένα να ξεπεράσω τη λαχτάρα μου. Αλλά το δράμα δεν σταμάτησε εδώ! Ό, τι ήταν φορτωμένο έγινε μούσκεμα: ο σανός του, το φαγητό μου, το ψωμί μου γέμισε κόκκινη άμμο και το σαμάρι του μουλαριού βράχηκε από μέσα. Αυτό ήταν το πιο χειρότερο, δύσκολο πράγμα για το μουλάρι! Καινούργια ταλαιπωρία για μένα. Όλοι πήγαιναν καβάλα εγώ με τα πόδια. Όλοι είχαν ψωμοτύρι, εγώ τίποτα. Πήγα και γύρισα

σ αυτό το ταξίδι με μια άλλη τρομερή εμπειρία που δεν μπορώ να την ξεχάσω.

Δεν ήταν αυτές μόνον οι δουλειές που έπρεπε να κάνω. Έπρεπε να βοηθήσω στο όργωμα, στο φύτευμα, στο σκάλισμα, στο πότισμα και στη συγκομιδή προϊόντων για να ζήσει η οικογένεια. Εκείνη που έκανε την περισσότερη γεωργική χειρονακτική εργασία ήταν η αδελφή μου, η Βούλα, δύο χρόνια μικρότερη από μένα, με το τσαπί από 10 χρόνων. Στην αρχή ήμουν πολύ μικρός και αδύναμος να πάω κοντά στο αλέτρι και συμφωνήσαμε με τον Κωνσταντίνο Χάρο (Γουρνογιάννη), τον γαμβρό του πατέρα μου με την άτυχη αδελφή του, που όταν οργώνει τα δικά μας χωράφια με το δικό μας ζευγάρι να οργώνει και τα δικά του. Τα χωράφια ήταν αδελφομοίρια, το ένα δίπλα στο άλλο, όπως Παππούλη Βαρκό, Γιούρτια, Μωραϊτή, κ.λ.π. Ο Θεός Κώστας δεν είχε ζώο και ενθυμούμαι που τον έβλεπα πάντα φορτωμένο να γυρίζει από τα χωράφια και από άλλα χωριά με ψώνια. Τα επακόλουθα χρόνια βρήκε σύντροφο γυναίκα από το Γρηγόρι και αφού συζούσαν απέκτησαν αγόρι. Ήταν ευκαιρία, όταν ο ιερέας από τη Μανάγουλη παραθέριζε στο χωριό μας και μεσολάβησα, και αφού έφτιαξα τα απαιτούμενα χαρτιά τους πάντρεψα εκκλησιαστικά και βάπτισα και το παιδί τους, το Γιώργο. Πολλές φορές πηγαίναμε να οργώσουμε και το χωράφι ήταν παγωμένο. Το νύι δεν πήγαινε μέσα στη γη. Έπρεπε να περιμένουμε λίγη ώρα να βγει ο ήλιος να ξεπαγώσει η γη.

Ενθυμούμαι κάποτε, θα ήταν καλοκαίρι 1944, που μου είπε η μάνα ότι το πρωί νύκτα θα έπρεπε να πάω στο Βλαχοβούνι να απολύσω τη γούρνα (στέρνα) και να ποτίσω το χωράφι, Ήταν η σειρά μας. Το χωράφι αυτό το είχαμε φυτέψει πατάτες. Έπρεπε να πάω νύκτα, γιατί υπήρχε φόβος από το πολύ νερό της πηγής να σπάσει η

γούρνα και να χυθεί το νερό. Λοιπόν, ακόμη μέσα στα αυτιά μου ακούω τη φωνή της μάνας μου τα μεσάνυχτα: «σήκω Κώστα»! Εντάξει έλεγα και με έπαιρνε πάλι ο ύπνος. Και πάλι η μάνα μου: «σήκω Κώστα»! Αυτό συνεχίστηκε τρεις-τέσσερις φορές, ώσπου τελικά ξύπνησα και αφού με έβαλε καβάλα στο Μάρκο, έφυγα για το Βλαχοβούνι, περίπου μιάμιση ώρα δρόμο, νύχτα και σκοτάδι.

Όταν έφθασα στις Λακούλες και ξεμύτισα κάτω από το μεγάλο έλατο προς τη Βρύση του θείου μου Παπαχαράλαμπου Λιάρου, βλέπω πάνω από τη βρύση έναν παπά ντυμένο στα άσπρα με ράσο και καλυμμαύχι. Κλείνω τα μάτια μου για μια στιγμή τα ξανανοίγω και ο παπάς ήταν ακόμη εκεί. Τα ξαναέκλεισα τα μάτια μου και σκούνησα τον Μάρκο με το πόδι μου να πάει πιο γρήγορα. Όταν έφθασα στη βρύση άνοιξα λίγο το ένα μάτι και τι να δω! Δεν ήταν παπάς, αλλά ένα κούτσουρο από έλατο κομμένο από καιρό πριν στο ύψος του ανθρώπου που το χτυπούσε το φως του φεγγαριού και φαινόταν από μακριά σαν παπάς. Τελικά έφτασα στο Βλαχοβούνι και πότισα το χωράφι, αλλά το όραμα αυτό δεν μπόρεσα να το ξεχάσω.

Πρέπει να ήταν κατά την Άνοιξη του ιδίου έτους όταν μας έστειλε η μάνα μας, εμένα και τον αδελφό μου, Μάνθο να σκαρίσουμε τις κατσίκες και το μουλάρι. Πηγαίναμε προς την Κερασιά και όταν φτάσαμε στο Βλαχοβουνόρεμα, κάτι συνέβη και τσακωθήκαμε με τον Μάνθο που ήταν πέντε χρόνια μικρότερός μου. Φαίνεται ότι εγώ θα ήθελα να δείξω ότι είμαι το αφεντικό και θα πρέπει να χτύπησα τον αδελφό μου, απ' ό, τι ενθυμούμαι. Αυτή η ημέρα δεν πήγε καθόλου καλά από το πρωί, γιατί όταν περάσαμε το Κερασόρεμα και φτάσαμε στη δεξιά μεριά της Αγίας Παρασκευής, που ήταν ο προορισμός μας,

κρεμάσαμε το σακούλι μας σε έναν έλατο και αρχίσαμε να κνηγάμε πουλιά με τις σφενδόνες. Ξεχάσαμε το μουλάρι και τις κατσίκες. Όμως, το μουλάρι έφτασε το σακούλι μας, γιατί όπως φαίνεται το είχαμε κρεμάσει πολύ χαμηλά, το έριξε κάτω και έφαγε το ψωμοτύρι μας. Ήμασταν δυόμιση ώρες μακριά από το χωριό για να πάμε πάλι για ψωμί. Λοιπόν, αποφασίσαμε να μείνουμε νηστικοί μέχρι το βράδυ, παρά να ντροπιαστούμε με το τι πάθαμε!

Ήμουν 14 χρόνων παιδί με τόσες φροντίδες και κακουχίες, όταν για κάποιο λόγο τα έβαλα με την αδελφή μου Βούλα, δύο χρόνια μικρότερη από μένα.. Νόμιζα ότι αυτή μου φταίει και τη μάλωνα, ή με μάλωνε αυτή και άρχισα τα κλάματα. Η μάνα μας δεν ήταν εκεί. Η ξαδέλφη του πατέρα μου, η θεία Θανάσω που ήταν και γειτόνισσά μας, με άκουσε που έκλαιγα και ήρθε μέσα στο σπίτι και με καθησύχασε με λόγια αγάπης και ευσπλαχνίας, και την καημένη τη Βούλα τη μάλωσε πολύ! Δεν ενθυμούμαι να μου έκανε τίποτα η Βούλα, αλλά φαίνεται ότι ήταν ένα ξέσπασμα δικό μου και παράπονο για όλες τις κακουχίες της ορφάνιας.

Με την ορφάνια και τις κακές περιστάσεις το μόνο καλό που μας βοηθούσε ήταν το ό, τι είχαμε παντού πολλά κτήματα και καλά. Κάποιος όμως έπρεπε να τα δουλέψει! Είχαμε και της μάνας μου τα κτήματα, τα οποία κανείς δεν διεκδικούσε. Ο αδελφός της στην Αμερική και οι αδελφές της παντρεμένες μακριά.

Η μάνα μου είχε δύο αδελφούς και τρεις αδελφές. Ο αδελφός της, Κώστας πέθανε νέος στην Αθήνα. Νέο παιδί νηστικός και απένταρος, δούλευε σχεδόν για τίποτα. Όπως έλεγαν καθάριζε ένα κρεοπωλείο και κοιμόταν στα μάρμαρα. Ο αδελφός της Γιώργος ήλθε από νέος στην Αμερική. Είχαν μόνο ένα παιδί το Γιάννη το οποίο

απέκτησε η θεία Κατίνα σε μεγάλη ηλικία. Αυτός, ο Θεός Γιώργος μας βοήθησε πολύ μετά που έφυγαν οι Γερμανοί με δέματα με ρούχα, παπούτσια και λίγα χρήματα. Πίσω απ' όλα αυτά ήταν η καλή θεία Κατίνα. Ο θεός Γιώργος πήρε τον αδελφό μου Μάνθο στην Αμερική. Οι αδελφές της μάνας μου ήταν: η Μαρούλα, παντρεμένη στην Κρόκοβα Αιγίου τον Ηρώδη Ντορλή, η Δήμητρα, παντρεμένη στο χωριό τον Γεώργιο Σπαθή, η οποία πέθανε πολύ νέα και άφησε δύο παιδιά το Σπύρο και τη Σταυρούλα, οι οποίοι μετοίκησαν στη Λαμία και η Ευθυμία, η οποία ήταν υπηρέτρια στη Ναύπακτο και παντρεύτηκε στα γηρατιά της.

Τι κακό πράγμα είναι να μην έχει η μάνα να δώσει φαγητό στο παιδί της! Μια φορά πεινούσα τρομερά και είπα στη μάνα μου: «Μάνα πεινάω» και αυτή μου είπε: «δεν έχω τίποτα παιδάκι μου να σου δώσω! Πάρε ψωμάκι και λίγο νεράκι και φάγε». Ασφαλώς, το ψωμάκι ήταν η ξερή μπομπότα. Ένα παιδί στην ηλικία μου θα ήθελε ένα γλυκό ή φρούτο. Όμως, τέτοιες λιχουδιές ήταν αδιανόητες εκείνη την εποχή. Δεν έφταιγα εγώ! Με είχαν καλομάθει πριν πεθάνει ο πατέρας μου! Κατά την αδελφή μου Βούλα, εκείνο που μας κρατούσε συνεχώς σε κίνηση ήταν το γάλα που είχαμε (όταν το είχαμε) από τις κατσίκες μας. Βράζαμε το γάλα το πρωί κάναμε τριψίνα με ψωμί μπομπότα και μας κρατούσε πολλές ώρες την ημέρα.

ΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ

Ήταν αρκετός καιρός μετά που τελείωσα το Δημοτικό Σχολείο. Μαζεύτηκαν λοιπόν όλοι οι συγγενείς και βγήκε απόφαση να δώσω εξετάσεις για το Γυμνάσιο. Με λίγη προετοιμασία και φροντιστήριο που μου έκανε η νουνά της αδελφής μου Νίτσας, η Δεσποινίδα Τία (Σωτηρία) Παπαντωνίου, φιλόλογος καθηγήτρια που ήρθε στο χωριό,

όπως πολλοί άλλοι την περίοδο αυτή από την Αθήνα και περίμενε διορισμό, έδωσα εξετάσεις, το φθινόπωρο στο Λιδορίκι. Μάλιστα, ενθουμούμαι τα πολλά συγχαρητήρια που πήρα γιατί εισήχθην από τους πρώτους.

Μαθήματα δεν παρακολουθήσαμε, γιατί, λόγω της κατοχής και έλλειψης καθηγητών και μαθητών, το γυμνάσιο Λιδορικού δεν λειτούργησε. Μας έδωσαν τη σχετική ύλη και διαβάζαμε κατ' ιδίαν, αυτοδίδαχθέντες. Στο τέλος του Σχολικού έτους, δώσαμε εξετάσεις στο Κροκύλειο και περάσαμε τη χρονιά.

Τα καλοκαίρια δούλευα στα χωράφια και έμενα για πολλές μέρες στα Σκλήθρα για να περιποιούμαι τα χωράφια μας σε όλη την περιφέρεια Κερασιάς. Εκεί, στην ταράτσα που είχε φτιάξει ο πατέρας μου πριν πεθάνει, εκεί έμενα για μέρες και εβδομάδες. Εκείνο που μου κάθισε στο στομάχι για πολλά χρόνια ήταν, όταν ένας χωριανός μας ήλθε ένα μεσημέρι καθώς πότιζα και με κυνηγούσε να με πιάσει να με δείρει, επειδή ο πατέρας μου δυο-τρία χρόνια νωρίτερα κέρδισε την υπόθεση για το νερό της αναπάντεχης πηγής. Ποτέ δεν θα ξεχάσω την δύναμη της φιλίας! Όταν ο Κώστας Λώλος άκουσε τη φασαρία (από το χωράφι που του είχε πουλήσει ο πατέρας μου) και είδε τον άνδρα να με κυνηγάει, έτρεξε φωνάζοντας: «μην ακουμπήσεις το παιδί του Βασίλη Αποστολόπουλου θα σου βγάλω τα γένια μία-μία τρίχα». Και ήταν πολύ δυνατός! Θα το έκανε! Ο χωριανός μας σταμάτησε να με κυνηγά και έφυγε.

Από το χωράφι στα Σκλήθρα ξέραμε τι ώρα έπρεπε να φύγουμε το βράδι για το χωριό. Δε χρειαζόμασταν ρολόι. Όταν έφτανε η σκιά από το βουνό Ομάλια στο χωράφι μας είχαμε δύομιση ώρες μέρα πριν νυχτώσει. Ακριβώς όσο χρειαζόταν να φτάσουμε στο χωριό.

ΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΣΤΟ ΑΙΓΙΟ

Το φθινόπωρο που ήλθε (1945), με έστειλε η μάνα μου στην αδελφή της την Μαρούλα στην Κρόκοβα Αιγίου να πάω σχολείο εκεί με τον ξαδελφό μου, Γιάννη Ντορλή στο Αίγιο. Κατέβηκα στο Μοναστηράκι του Μόρνου περπατώντας μια ολόκληρη ημέρα με τα πόδια και έμεινα εκεί το βράδι σε μια ξαδέλφη του πατέρα μου, την Λάμπρω Καλογήρου την οποία γνώρισα για πρώτη φορά. Ρωτώντας-ρωτώντας βρήκα το σπίτι της. Ο σύζυγός της ήταν ένας πολύ καλός άνδρας και με καλοδέχτηκαν. Αυτός πρέπει να ήταν ψαράς και το βράδι φάγαμε ψάρι πλακί, κάτι ωραίες φέτες. Εμείς ψάρι στο χωριό δεν είχαμε. Κατά το τέλος Αυγούστου ήταν κάτι μικρά ψαράκια που πιάναμε με γαλατσίδες στο ποτάμι. Ακόμη δεν μπορώ να καταλάβω πως δεν φαρμακωθήκαμε! Το ψάρι που έφαγα στο σπίτι τους ήταν τόσο νόστιμο, δεν θα το ξεχάσω ποτέ! Με έβαλαν και κοιμήθηκα το βράδυ και την άλλη ημέρα το πρωί, με έβαλε αυτός σε ένα καϊκι για τον Ψαθόπυργο, απέναντι στο Μωριά.

Για να πάω από τον Ψαθόπυργο στην Κρόκοβα Αιγίου, περπάτησα δυόμιση ώρες. Ρωτώντας-ρωτώντας βρήκα το σπίτι της θείας μου Μαρούλας και του θείου Ηρώδη. Δεν είχαν που να με βάλουν να κοιμηθώ. Έβαλαν ένα κρεβατάκι (ράντζο) μέσα σε μια αίθουσα και δίπλα μου ήταν ένας μεγάλος σωρός μαύρης σταφίδας. Εξομολογούμαι, ότι την νύκτα έτρωγα σταφίδες από το σωρό που ήταν για πούλημα και πολύ νωρίς κατάλαβα ότι μέσα στο σωρό ήταν και κοτσιλιές από τις κότες που έμπαιναν και έβγαιναν αδέσποτες. Περπατούσαμε κάθε μέρα για το Γυμνάσιο Αιγίου με το ξάδερφό μου το Γιάννη περί τα 45 λεπτά της ώρας. Μέχρι τώρα δεν είχα καθίσει σε θρανίο γυμνασίου, γιατί εγώ είχα κερδίσει την προηγούμενη χρονιά ως κατ' ιδίαν διδασχθείς. Το Γυμνάσιο

Αιγίου ήταν αρκετά προχωρημένο σε σπουδές και, ως εκ τούτου έχασα το πρώτο εξάμηνο το οποίο υπολογιζόταν για ολόκληρο έτος εκείνη τη χρονιά. Αυτό έγινε για να συμπληρωθεί η χρονιά που έχασαν οι μαθητές με την δυστυχία και την πείνα κατά την Γερμανική κατοχή, καθότι είχαν κλείσει τα γυμνάσια την προηγούμενη χρονιά. Στην πραγματικότητα, εκείνο το πρώτο εξάμηνο ήμουν ένας παρά-πεταμένος μαθητής στο Γυμνάσιο Αιγίου. Ήμουν ο σχεδόν μουγγός μαθητής!

Την υπόλοιπη χρονιά την έβγαλα καλά και με καλούς βαθμούς. Στην Κρόκοβα πέρασα καλά, καίτοι νοσταλγούσα τη μάνα μου και τα αδέρφια μου στο χωριό. Ο ξάδελφός μου, Γιάννης μου φερνόταν καλά, αλλά δεν είχα και μεγάλο θάρρος, γιατί αισθανόμουν ότι ήμουν το ορφανό παιδί που μάζεψε η μητέρα του στο σπίτι τους. Η θεία μου, Μαρούλα και η μεγάλη ξαδέλφη μου, η Έλλη με αγαπούσαν πολύ. Έκανα κι' εγώ δουλειές όπου μπορούσα στο σπίτι και έξω. Τα άλλα δυο κορίτσια, η Γεωργία και η Δήμητρα ήταν μικρότερα.

Τους τελευταίους τρεις μήνες, μου έδωσαν ένα μικρό δωματάκι, (μόλις το είχαν φτιάξει) φαίνεται για να έχω λιγάκι ιδιαιτερότητα και να διαβάζω περισσότερο, αλλά συνέβη και κάτι πολύ σπουδαίο που χάλασε τις σχέσεις μου με τον θείο Ηρώδη. Στο ένα και μοναδικό παράθυρο του δωματίου ράγισε ένα τζαμάκι στο κάτω μέρος και ασφαλώς έπρεπε να μάθουν γιατί το έσπασα. Αλλά δεν το είχα κάνει εγώ. Ούτε το είχα δει νωρίτερα, και εάν το είχα δη ή το είχα σπάσει θα έτρεχα στη θεία μου με κλάματα να της το πω. Όταν είπα ότι δεν το έσπασα εγώ, ο θείος Ηρώδης, χωρίς περισσότερα, με επέπληξε δριμύτατα. Νόμισε ότι του έλεγα ψέματα. Εκείνη την ώρα ήθελα να φύγω αμέσως για το σπίτι μου, για το χωριό! Τέτοιος ήταν ο θείος Ηρώδης, πολύ αυθόρμητος. Θεός

συγχωρές τον! Παρ' όλα αυτά, ποτέ δεν θα ξεχάσω την ευκαιρία που μου έδωσε αυτή η οικογένεια να προκόψω στη ζωή μου, με το να με περιμαζέψουν στο σπίτι τους και να με περιποιηθούν περισσότερο από όσο τους ήταν δυνατό.

Κατά τη δική μου γνώμη, όπως το κατάλαβα αργότερα, το τζάμι θα το είχε σπάσει μια γίδα που συνήθως έδεναν απ' έξω στα σιδερένια κάγκελα του παραθυριού. Παρατήρησα μετά, όταν έβλεπα την γίδα να ξύνει τα κέρατά της στα σίδερα και να βάζει τα πόδια της πάνω στο περβάζι του παραθυριού. Τέλος, τον Ιούνιο, πέρασα στην Τρίτη τάξη του τότε Εξαταξίου Γυμνασίου και έφυγα χαρούμενος για το πολυπόθητο χωριό μου και την οικογένειά μου.

Το επόμενο καλοκαίρι μας επισκέφτηκε ο ξάδερφος μου Γιάννης στο χωριό. Το μόνο που είχαμε αρκετό να τον περιποιηθούμε ήταν ζάχαρη. Κόβαμε λεπτές φέτες ψωμί, τις βρέχαμε με νερό και βάζαμε ζάχαρη επάνω που κολλούσε και τις τρώγαμε σαν κομμάτια τούρτας. Από που ήρθε η ζάχαρη δεν ενθυμούμαι.

Η ΝΕΑ ΖΩΗ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΧΩΡΑΤΑ

Τον καιρό ακόμη της κατοχής, ειδικά τα καλοκαίρια, δεν έλειπαν και τα χωρατά. Τα γυμνασιόπαιδα που ήρθαν από τις πόλεις, Αθήνα, Πάτρα έπαιζαν τον Καραγκιόζη. Ο Κώστας Χαλκιάς, μετέπειτα Ιερέας Αμερικής, μιμείται θαυμάσια τον Καραγκιόζη. Ο αδελφός του, Τζίμης, παριστάνει τον Χαντζιαβάτη, ο Τριαντάφυλλος Αλεξόπουλος ή ο Αντώνης Παπαντωνίου τον Μπαρπαγιώργο, ο Νίκος Ζούκος και άλλοι, άλλους χαρακτήρες. Έστηναν ένα σκελετό σκηνης στην γωνία της πλατείας του χωριού, τέντωναν ένα σεντόνι και δυο λάμπες

πετρελαίου από μέσα και η σκηνή ήταν έτοιμη. Ο Αντώνης Παπαντωνίου είχε τις σπουδαιότερες φιγούρες από χαρτόνι και έφτιαχνε και νέες. Εγώ κληρονόμησα τις φιγούρες αυτές και τελικά κάπως-κάπου χάθηκαν.

Τα θέματα στριφογύριζαν στη ζωή των κατοίκων και συνήθως τα έγραφαν οι μεγάλοι και πολλές φορές ο ένας έγραφε για τον άλλον αστεία και περιπέτειες. Ένα από τα θέματα που ενθουμούμαι ήταν, όταν έφυγαν οι Γερμανοί (κατά το τέλος του 1944) και εκλήθησαν πολλές ηλικίες να πάνε στο στρατό. Πολλά από αυτά τα αγόρια ήταν τσοπάνηδες. Το αστείο ήταν, ότι έπρεπε να πλυθούν καλά, ώστε να μην μυρίζουν πίνο από τα πρόβατα, για να περάσουν από το Περιοδεύον Συμβούλιο. Τους βρήκαν λοιπόν, κατά τον συγγραφέα, στο Παρασπόρεμα να πλένονται και να τρίβουν το σώμα τους με πέτρες. Το σαπούνι ήταν λιγοστό ή ανύπαρκτο! Έτσι που έγινε ο διάλογος ήταν πολύ αστείο. Κάτι τέτοια ήταν τα θέματα και ήταν μια καλή πηγή διασκέδασης για όλα τα Κυριακάτικα βραδινά, δεδομένου ότι την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν τηλεοράσεις και ραδιόφωνα στο χωριό. Μόνο ο γιατρός Ιωάννης Ζούκος είχε κάποιο ραδιόφωνο, αλλά σπάνια και κρυφά το έθετε σε λειτουργία για τον φόβο των Γερμανών.

Κάναμε και άλλα παιγνίδια σαν παιδιά που ήμασταν. Σκαρίζαμε τις κατσίκες στα Βλαχοκόνακα, στις Στήλιες, την Άνοιξη, όταν ήταν πολύ το χορτάρι. Εδώ ήταν τα αρωματικά λουλούδια, τα ίτσια και τα μάγια και με αυτά στολίζαμε τον Επιτάφιο. Είχαμε φτιάξει σκάμμα, όταν πρωτοπαίναμε στη λάκα, στην Άνω Στήλια, και εκεί αγωνιζόμαστε στο πήδημα. Ενθουμούμαι που η μάνα μου είχε φτιάξει μάλλινες μακριές κάλτσες μέχρι το γόνατο που εκείνη την ημέρα τις φόρεσα για πρώτη φορά και το βράδυ τις έφερα τρύπιες στο σπίτι. Έκανε κρύο να τις βγάλω και

να πηδάω! Τι να πω στη μάνα μου που, ποιος ξέρει, πόσες μέρες έπλεκε για να μου τις φτιάξει; Παίζαμε και με το τόπι του Βασίλη Αλεξόπουλου, αλλά πολλές φορές το χάναμε, γιατί μας κύλαγε κάτω στις πλαγιές και στα ρέματα. Παίζαμε το τόπι, αλλά ξυπόλητοι. Βγάzaμε τα παπούτσια για να μην τα χαλάσουμε και κλωτσούσαμε με γυμνά πόδια και έμπαιναν οι παλαμονίδες (τρομερά λεπτά σαν βελόνια αγκάθια) στα πόδια μας.

Το καλοκαίρι που έρχονταν οι παραθεριστές και τα παιδιά από Αθήνα, Πάτρα, κλπ, έφερναν και μπάλες ποδοσφαίρου μαζί τους. Έπαιζαν μπάλα στο γήπεδο στην Πάδη και μάλιστα γινόντουσαν και αγώνες με τους Ψηλοχωρίτες, τον Αύγουστο. Εμείς τα χωριατόπαιδα τους παρακαλούσαμε να μας βάλουν στο παιγνίδι, αλλά δεν τα καταφέραμε καλά, ούτε τους κανονισμούς ξέραμε όπως έπρεπε, γι' αυτό τις περισσότερες φορές μας έβαζαν τερματοφύλακες κατά τις πρόβες. Γινόταν μαύρο το μάτι μας να κλωτσήσουμε μπάλα!

Η τσιλικά ήταν καλό παιγνίδι για μας, η γουρούνα, και η αμπάριζα, ή τα σκλαβάκια και οι τσιομάδες. Η τραμπάλα ήταν καλύτερο ακόμη παιγνίδι. Βάζαμε ένα μεγάλο παλούκι βαθιά στη γη και το στερεώναμε με πέτρινες σφήνες. Πάνω στη ξυμένη μύτη του παλουκιού τοποθετούσαμε μια μακριά και μεγάλη τέμπλα, αφού ανοίγαμε μια βαθιά τρύπα στη μέση κάπως της τέμπλας για να είναι ζυγιστή, ώστε να στρέφεται μόνη της πάνω στο παλούκι. Μπορούσαμε να πήδο-γυρίζουμε επάνω στην τέμπλα δυο και τέσσερες από μας, ανάλογα με το μήκος της τέμπλας. Αν το παλούκι ήταν από κέδρο έτριζε και μας διασκέδαζε. Παίζαμε και τα πεντόβολα, καίτοι θεωρείται κοριτσιίστικο παιγνίδι. Τους βόλους τους φτιάχναμε μόνοι μας, αφού τρίβαμε μαλακούς πέτρινους βόλους πάνω σε σκληρή πέτρα από γρανίτη.

Εκεί στις Απάνω Στήλιες είχαμε και επεισόδια με τους Πενταγιώτες. Βοσκούσαν και αυτοί τα μαρτίνια τους στην όμορφη αυτή τοποθεσία, στους πρόποδες του Ξεροβουνιού. Η τοποθεσία «ο Μάης» ήταν στο δικό τους μέρος και δεν μας άφηναν να βγάλουμε μαγιές για να τις φυτέψουμε γύρω στα σπίτια μας. Η τοποθεσία αυτή απίθανη, ολόκληρη πλαγιά του Βουνού με άγριες λιλίες (κίτρινα με άσπρα κρινάκια) που όταν άνοιγαν τον Απρίλιο- Μάιο, η θέα ήταν ένα θαύμα, αλλά και η ευωδία ήταν αισθητή από πολύ μακριά. Πως το έρριξε αυτό το θαυμάσιο τοπίο ο Θεός σ' αυτό το βουνό, μένει ένα ακόμη ανεξερεύνητο από τα έργα Του! Εμείς τα παιδιά, σε αντιπερισπασμό με τους Πενταγιώτες, πήραμε τσαπιά μαζί μας μια μέρα, πήγαμε στο Μάη και ξεριζώσαμε πολλές μαγιές και τις φυτέψαμε στο δικό μας το τόπο απέναντι, ώστε να φτιάξουμε δικό μας Μάη. Λες και ο τόπος, το βουνό δεν ήταν αρκετά μεγάλος για όλους και των δυο χωριών!

Η αντίθεση μεταξύ των δυο χωριών θεωρείται να υπάρχει από τα παλιά τα χρόνια (ίσως 200 χρόνια πριν). Λέγεται ότι χωριανοί μας με τα παρατσούκλια: ο Τσιγάρας, ο Ντούλας, ο Μάλλιος, ο Κόλος, ο Βαρβάτος, ο Σγαντζός και ο Κατσίκας ο Παλαβός πούλησαν γαϊδουρινό κρέας στους Πενταγιώτες αντί για βοδινό. Επίσης, λέγεται ότι μετά βγήκαν στην κορυφή του χωριού στον ανήφορο καθώς έφευγαν και φώναζαν δυνατά, ώστε να το ακούσει όλο το χωριό: « Όποιος κακάβωσε να ξεκακαβώσει και όποιος δεν κακάβωσε να μην κακαβώσει το κρέας που σας πούλησαμε ήταν γαϊδουρινό». Τι τρομερό πράγμα! Δεν το πιστεύω ότι ένα τέτοιο επεισόδιο μπορεί να είναι αληθινό! Θα είναι, οπωσδήποτε, μύθος.

Πηγαίναμε και προς τον Κόρτο, αριστερά της Κάτω Στήλιας. Εκεί είχε πολλά κέδρα. Κόβαμε καυσόξυλα και φορτώνουμε τα μουλάρια το βράδυ, όταν γυρίζουμε στο χωριό. Εδώ ενθυμούμαι, θα ήταν πριν από το Πάσχα, όταν κάποιος είχε ένα μικρό βιβλιαράκι, μικρότερο από την παλάμη μου, που ήταν γραμμένα τα Εγκώμια του Επιταφίου. Μέχρι να γυρίσουμε στο χωριό το βράδυ, τα είχαμε όλα αποστηθίσει και τα ψέλναμε. Μάλιστα στον Επιτάφιο κάναμε δική μας χορωδία.

Ένα άλλο περιστατικό που δεν μπόρεσα να ξεχάσω, ήταν όταν είχαμε πάει με τις κατσίκες και τα μουλάρια στα Πίσω Ζηρέλλια να βοσκήσουν. Ήμασταν μια παρέα 5-6 και μεγαλύτερα κορίτσια, όπως η Ελένη Αντ. Αδρασκέλα, η ξαδέλφη μου Αναστασία Γεωργ. Χάρου και άλλα παιδιά στην ηλικία μου. Η Ελένη έκοβε ξύλα με το τσεκούρι για να φορτώσει το μουλάρι στην επιστροφή, όταν κάπως της έφυγε το τσεκούρι και έκοψε το πόδι της βαθειά πάνω από τα δάχτυλα. Πονούσε φοβερά και δεν μπορούσαμε να σταματήσουμε το αίμα. Το δέσαμε όσο μπορούσαμε και την βοηθήσαμε να μπει επάνω στο μουλάρι και σε μένα έτυχε ο κλήρος να την φέρω στο σπίτι. Όταν βλεπόμασταν δεν μ' άφηνε η Ελένη να το ξεχάσω και να μου λέει ότι «την έφερνα σαν νύφη στο χωριό».

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΓΑΜΟΣ ΜΕ ΦΛΑΜΠΟΥΡΟ

Παντρεύοταν ο Κωνσταντίνος Χρ. Μακρής και τα ξαδέλφια του από την Αθήνα, που ήταν όλα στο χωριό αυτήν την περίοδο, θέλησαν να του κάμουν γάμο τοπικό, παραδοσιακό με Φλάμπουρα. Τα καλέσματα άρχισαν πολύ νωρίτερα από το γάμο. Ένα αγόρι και ένα κορίτσι, που έπρεπε να είναι από οικογένειες που ζούσαν και οι δυο γονείς των, στέλλονταν από το σπίτι του γαμβρού και της νύφης με χαρτί που ήταν γραμμένα τα σπίτια και πήγαιναν

τα καλέσματα. Δεν ήταν τυπωμένα προσκλητήρια. Μπορεί να ήταν και ένα κουφέτο τυλιγμένο, αλλά ο λόγος των ήταν αρκετός. Είχαν όμως και την τσίτσα, μια μικρή βαρελίτσα στολισμένη με ντόπια λουλούδια, που είχε ποτό μέσα συνήθως ρακί, και τις περισσότερες φορές, οι άνδρες έπιναν λίγο στην υγεία των αρραβωνιασμένων και με τις ευχές για «καλά στέφανα». Το δακτυλίδι του αρραβώνα έχει αρχαία παράδοση και ειδικά από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη και θεωρείται απαράβατος δεσμός μεταξύ του γαμβρού και της νύφης. Ο αρραβώνας στο χωριό μας ήταν σύντομος χρόνος προ του γάμου και οι κατ' ιδίαν συναντήσεις γαμβρού και νύφης ήταν κάτι το αδιανόητο.

Ο Φλάμπουρας ήταν ένα μακρύ κοντάρι που στην κορυφή ήταν συνήθως σαν σταυρός, το οποίο στολιζόταν, κατά την παράδοση, με λουλούδια και κεντημένα μαντήλια, μια τελετή που γινόταν με ειδικά τραγούδια από τα συγγενικά κορίτσια του γαμβρού. Στην πραγματικότητα ο φλάμπουρας ήταν το λάβαρο (η σημαία) του γαμπρού και ο Φλαμπουριάρης τον κρατούσε ψηλά.

Τον φλάμπουρα τον κρατούσε ο πρώτος από τους συμπεθέρους (στην προκειμένη περίπτωση ένα από τα παιδιά του Αλέξη Μακρή, ο Τάκης ή ο Γιάννης), που πήγαινε καβάλα στο στολισμένο μουλάρι και μπροστά από όλους τους συμπεθέρους.

Η Νύφη ήταν από το απέναντι χωριό, το Γρηγόρι Ναυπακτίας, περίπου μια ώρα μακριά. Ήμασταν καλεσμένοι και μείς, καθότι ο γαμβρός ήταν γείτονάς μας και καλός φίλος του μακαρίτη του πατέρα μου. Ο κλήρος έπεσε σε μένα και η μητέρα μου στόλισε το Μάρκο με μια κόκκινη καραμελωτή και εγώ ήμουν τόσο χαρούμενος και υπερήφανος να αντιπροσωπεύσω την οικογένεια.

Ο γάμος διαρκούσε ολόκληρη την εβδομάδα εκείνο τον καιρό. Τη Δευτέρα, πριν το γάμο, πήγαιναν για ξύλα να ψήσουν τα σφαχτά και τα ψωμιά του γάμου. Τη Τετάρτη ανάπιαν τα προζύμια για τα ψωμιά του γάμου (ειδική τελετή). Έπρεπε να παρουσιασθεί και ο γαμπρός να ρίξει χρήματα να ασημώσει τα προζύμια. Τη Πέμπτη τα ζύμωναν. Τη Παρασκευή έσφαζαν τα πρόβατα και τα γίδια. Τη Παρασκευή επίσης, οι κοπέλες του κύκλου της νύφης γικόνουν τα προικιά και τα ασημώνουν. Το Σάββατο έψηναν τα σφάγια. Το Σάββατο βράδυ γινόταν το αποχαιρετιστήριο τραπέζι στις νύφης το σπίτι. Αν η νύφη ήταν από άλλο χωριό, αυτό το τραπέζι γινόταν αμέσως μετά το γάμο. Γίνονταν και ωραιές τελετές με τραγούδια και παραδοσιακά έθιμα όταν στολιζόταν η νύφη από τις κοπέλες του κύκλου της και όταν ξυριζόταν ο γαμπρός από τους φίλους του. Δίπλα στο γαμπρό στέκεται υπερήφανος ο κουμπάρος και αν είναι ανύπαντρος όλοι του λένε: «και στα δικά σου».

Την Κυριακή, λοιπόν, πήγαμε στο Γρηγόρι και περιμέναμε στην Εκκλησία. Μετά τη Θεία Λειτουργία ήρθε η νύφη με τα βιολιά και τα κλαρίνα, έγιναν τα Στέφανα (έλαβα και εγώ μέρος στο Ψαλτήρι) και μετά, εν πομπή, επήγαμε όλοι στο σπίτι της νύφης για το Μεγάλο Γεύμα του Γάμου. Εγώ είχα γνωρίσει τον αδελφό της νύφης από τα χωράφια μας, στα Σκλήθρα Κερασιάς, ο οποίος ήταν ο υπεύθυνος του γεύματος και καθώς καταλαβαίνετε οι καλλίτερες πίττες ερχόντουσαν στο δικό μου το τραπέζι. Πήραμε τη νύφη στο τέλος και μαζί με τα προικιά της, φορτωμένα στα μουλάρια και, κατά τα διατεταγμένα, ήρθαμε στο χωριό.

Ο Φλαμπουριάρης ήταν και ο Συχαρικιάρης που, μόλις φτάσαμε στον κάτω μαχαλά, έριξε μια ντουφεκιά και όλος ο κόσμος περίμενε στου γαμβρού το σπίτι. Όταν ήρθε

η νύφη, όπως ήταν καβάλα στο στολισμένο μουλάρι με άσπρο σεντόνι, έσπασε την γλυκιά κουλούρα σταυροειδώς στα τέσσερα και πέταξε κομμάτια επάνω στη σκεπή (πλάκες) του σπιτιού. Όση κουλούρα έπεφτε κάτω, τυχερός ήταν αυτός που την έπιανε. Επίσης, η νύφη έβαλε και άλλη κουλούρα με χρωματιστή κορδέλα στο λαιμό ενός μικρού αγοριού, συγγενή του γαμβρού, όπου το φίλησε και το πήρε στην αγκαλιά της επάνω στο μουλάρι για καλό γούρι. Η νύφη, επίσης, στο κατώφλι της πόρτας του γαμβρού πάτησε και έσπασε με το πόδι της μικρό γυάλινο ή κεραμικό αντικείμενο για καλό γούρι, και έδωσε δώρα στην πεθερά. Η πεθερά τράταρε τη νύφη γλυκό κουταλιού και από κει αρχίζει το μεγάλο γλέντι. Συνέχισε το μεγάλο Γαμπριάτικο Δείπνο στο σπίτι του γαμβρού με ψητά κρέατα, πίττες, κρασιά και λουπά. Όπως συνηθιζόταν, το σπίτι του γαμπρού ήταν πολύ μικρό και έτσι το μεγάλο αυτό τραπέζι έγινε στο αλώνι μπροστά στο σπίτι. Όλοι οι καλεσμένοι έφεραν και κάτι, άλλος πίττες, άλλος ψωμιά, τυριά, κ.λ.π. Με το φαγοπότι γινόταν και ο διαγωνισμός, ποιος θα τραγουδήσει τα καλλίτερα κλέφτικα. Για πολύ ώρα ήταν τα τραγούδια, όπου και τα βιολιά έπαιζαν κατ'εναλλαγή. Μετά άρχιζε ο χορός μέχρι τις πρωινές ώρες. Πρώτη η νύφη έσυρε το χορό, ο γαμπρός, ο κουμπάρος και συνέχεια τα σόγια. Η νύφη μετά το γάμο γινόταν άφαντη. Για τρεις μέρες, δεν έπρεπε να βγει από το σπίτι. Το γλέντι δεν τελείωνε εδώ, οι συγγενείς μαζεώντουσαν στο σπίτι του γαμβρού και της νύφης για τα λεγόμενα «πιστρόφια», την Τετάρτη το βράδυ. Ο γάμος είναι χαρά για όλο το χωριό, γιατί στο μικρό χωριό οι περισσότεροι είναι συγγενείς, κουμπάροι και συμπέθεροι.

Αυτά σε σύνοψη από όσα ενθυμούμαι από τον παραδοσιακό γάμο με φλάμπουρο και «έζησαν αυτοί καλά και εμείς καλλίτερα».

ΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΛΙΔΟΡΙΚΙΟΥ

Είχαν φύγει οι Γερμανοί και τα σχολεία θα άνοιγαν κανονικά, αλλά κάπως καθυστερημένα. Φθινόπωρο 1946. Τι θα κάναμε; Θα πήγαινα σχολείο; Η δυστυχία των περιστάσεων και η ορφάνια μας έδερνε! Αλλά η μάνα μου, τι μάνα ήταν αυτή η Γιαννιώ; «Τι θα κάνουμε, Κώστα, θα πας σχολείο φέτος;» «Που να σας αφήσω εσάς μάνα να πάω εγώ σχολείο;» Η μάνα που έκανε θυσίες για να με στείλει εμένα, ένα από τα παιδιά της, σχολείο! «Άντε και φέτος να πας παιδί μου σχολείο και όπως τα βγάλουμε εμείς πέρα». Αυτή ήταν η μάνα μου! Και ο Μεγάλος Θεός τα φέρνει έτσι να είμαι παρόν στο θάνατό της και της έκλεισα τα μάτια.

Ήταν αδύνατο να πληρώνω ενοίκιο μόνος μου στο Λιδορίκι. Μαζί με άλλα δυο παιδιά, τον Κώστα Χαρονικολάου, βαπτιστικό του πατέρα μου και Βαγγέλη Μακρή, δεύτερο ξάδελφό μου, βρήκαμε έναν αχυρώνα πίσω από το σπίτι και το μαγαζί της Μπίλλιαϊνας, ο μόνος αχυρώνας που δεν είχε καεί από τους Γερμανούς. Ο περισσότερος κόσμος του Λιδορικού έμεινε σε παράγκες ή αν είχαν κάνει επιδιορθώσεις στα σπίτια τους, τα ενοικίαζαν στα παιδιά που πήγαιναν στο Γυμνάσιο.

Οι γονείς μου μετά το γάμο τους (1929).

Η αδελφή μου Σταυρούλα κι' εγώ (1934-35).

Η αδελφή μου Σταυρούλα, εγώ και ο αδελφός μου Μάνθος στην ΕΟΝ Μεταξά (1938).

Το μουλάρι μας ο Μάρκος (1944).

Η οικογένειά μας με εξάδελφο Σπύρο Σπαθή (1944).

Στη μονή της Βαρνάκοβας με Κων. Γ. Χάρο (Μανταφάρα)
και Φώτη Καραδήμα (1949).

Φοιτητές στο Γυμνάσιο Ναυπάκτου: Κων. Χαρονικολάου,
εγώ, Ευάγγελος Ευαγγελόπουλος και Ευάγγελος Μακρής
(1949).

Τελειόφοιτος Γυμνασίου Ναυπάκτου (1949).

Με Γεώργιο Καραδήμα και Ευάγγελο Ευαγγελόπουλο
στον κεντρικό δρόμο Ναυπάκτου (1949).

Ακρογωνιαίος Λίθος στο Καλύβι Μωραΐτη (1950).

Χορός στο προαύλιο του Δημοτικού Σχολείου που
οργάνωσε ο Ανθυπολοχαγός Χατζηιωαννίδης: Σταύρος
Χαρονικολάου κιθάρα, εγώ λαούτο και
Κων. Καραδήμας κλαρίνο (1951).

Από το Πανηγύρι 29^{ης} Αυγούστου:
Παλαθανάσης χορεύει μπροστά (1951).

Εορτή 25^{ης} Μαρτίου. Τα παιδιά του Γεωργίου
Θεοχάρη στη σκηνή (1951).

Εγώ με βιολί και Κων. Καραδήμας με κλαρίνο (1951).

Η οικογένεια , ενώ είχε φύγει ο αδελφός
μου Μάνθος για Αμερική (1952).

Οικοδομή της Νέας Εκκλησίας: Αλέκος Αλεξόπουλος,
Βασίλειος Αλ. Μακρής, εγώ με φτυάρι και Βασίλειος
Χαρονικολάου (1952).

Το πανηγύρι 29^{ης} Αυγούστου. Παίζω λαούτο με το
φημισμένο κλαριντζή Σαλλέα (1952).

Στην ΕΣΑ (1953).

Εκδρομή με Κερασιώτες στο Μαρούσι (1954).

Στην Κηφισιά με μοτοσικλέτα της ΕΣΑ (1954).

Εκδρομή Πρωτομαγιάς στον Υμηττό (1955).

Με τη μητέρα μου πριν φύγω από Αθήνα (1955).

Ο ΑΧΥΡΩΝΑΣ ΤΗΣ ΜΠΙΛΛΙΑΙΝΑΣ

Εκεί στον αχυρώνα ήταν το δράμα που ζούσαμε! Κάθε εβδομάδα, έπρεπε να ζούμε με ένα ταψόψωμο που μας έφερναν οι δικοί μας από το χωριό, καμιά πίττα, αυγά, τυρί, τραχανά και ότι άλλο μπορούσαν, και έπρεπε να περάσουμε ολόκληρη την εβδομάδα μέχρι κάποιος με το μουλάρι θα ερχόταν ξανά στο Λιδορίκι από το χωριό. Έπρεπε να μαγειρεύουμε και μόνοι μας. Το πώς περιμέναμε τα μουλάρια και τους δικούς μας από 'το χωριό δεν λέγεται! Μερικά Σάββατα, βγαίναμε και μέχρι την Πελεσίτσα περπατώντας στο δημόσιο δρόμο και περιμέναμε. Ειδικά όταν ήταν καλός καιρός, τους προλαβαίναμε και εκεί στο γεφύρι της Πελεσίτσας κάναμε θαυμάσιο πικνίκ. Κάτω από το γεφύρι ήταν μια βαθιά γούρνα και τον Ιούνιο κάναμε μπάνιο. Ενθυμούμαι τον Βαγγέλη Μακρή που πήγε στα βαθιά, κάτω από το μπόι του, και, αφού δεν ήξερε μπάνιο, όπως όλοι μας, κράτησε την αναπνοή του και μπουσούλησε έξω από τη γούρνα. Πολύ επικίνδυνες στιγμές για την ηλικία μας.

Μεγάλο πρόβλημα είχαμε να αποθηκεύουμε τα υπάρχοντά μας. Μετά το κάψιμο, όλα τα ποντίκια του Λιδορικού ερχόντουσαν μέσα στον αχυρώνα μας και όταν ήμασταν στο σχολείο, ή όταν κοιμόμασταν μας τα μαγάριζαν όλα. Το κυριότερο ήταν το ψωμί μας. Αναρριχιόνταν από τα πάτερα και έμπαιναν στο σακούλι με το ψωμί, άνοιγαν μια τρύπα στη μέση και τρώγοντας μεγάλωνε η τρύπα και το ταψόψωμο γινόταν σαν λαούτο. Το καθαρίζαμε με το μαχαίρι όσο μπορούσαμε αλλά την άλλη βραδιά γινόταν πάλι το ίδιο. Τρώγαμε από το ίδιο ψωμί με τα ποντίκια.

Λοιπόν, σκεφτήκαμε να κάνουμε ένα κόλπο. Να βάλουμε κριθάρι σε ένα τσαντλιάρι και να το κρεμάσουμε

στο πάτερο στη μέση που κοιμόμασταν πάνω από το πλατύ μας κρεβάτι. Ο Κώστας Χαρονικολάου που κοιμόταν στη μέση, ήταν πολύ γρήγορος στα χέρια. Αυτή τη βραδιά δεν κοιμηθήκαμε, αλλά περιμέναμε χωρίς φώτα και χωρίς να μιλάμε. Και έτσι έγινε! Τα ποντίκια άρχισαν να κατεβαίνουν στο σκοινί του σακουλιού και να πέφτουν μέσα στο κριθάρι. Τα ακούγαμε, γινόταν πανζουρλισμός, γέμισε το τσαντλιάρι ποντίκια. Τότε ο Κώστας με μια απότομη κίνηση έκλεισε το τσαντλιάρι από πάνω με τα ποντίκια μέσα. Το δίλλημα τώρα ήταν τι θα τα κάνουμε; Μας ήρθε μια άλλη ιδέα. Να σφίγγουμε το σακούλι λίγο-λίγο και να αφήνουμε να βγαίνει το κεφάλι του κάθε ποντικού έξω. Πυρώναμε τα μάτια τους στη φωτιά και έτσι τα εξουδετερώναμε. Για το τελευταίο, που ήταν και το μεγαλύτερο και το πιο επικίνδυνο, σκεφτήκαμε μια άλλη χαζή και επικίνδυνη ιδέα. Αφού του δέσουμε με σύρμα το λαιμό να του ρίξουμε πετρέλαιο και να το κάψουμε ζωντανό, αλλά φοβούμενοι ότι μπορεί να βάλουμε φωτιά σε ό, τι είχε απομείνει στο Λιδορίκι παραιτηθήκαμε. Βλέπετε, η βαρβαρότητα των περιστάσεων μας είχε επηρεάσει και μας τα παιδιά! Δεν νομίζω ότι τα εξολοθρέψαμε όλα τα ποντίκια, αλλά τα ελαττώσαμε, οπωσδήποτε.

Όταν αργούσαν οι δικοί μας να έλθουν και τα τρόφιμα τελείωναν, μαγειρεύαμε και μόνοι μας. Το καλύτερο φαγητό και εύκολο ήταν ο χυλός με καλαμποκάλευρο, φτηνό και γρήγορο. Στο γρήγορο διαιτολόγιο ήταν και ο τραχανάς. Ήμασταν παιδιά με όρεξη και ζωή, έπρεπε να τρώμε καλά και αρκετό φαγητό. Στις μεγάλες γιορτές πηγαίναμε ομαδικά στο χωριό και είχαμε και τα αστεία μας. Διοργανώναμε χορούς στο σχολείο του χωριού με γραμμόφωνο, αν κάποιος είχε. Αρκετά ήταν τα παιδιά από το μικρό χωριό μου που πηγαίναμε στο γυμνάσιο του Λιδορικίου εκείνη την

περίοδο. Περίπου δέκα, όλα αγόρια. Πολύ λίγα κορίτσια πήγαιναν στο γυμνάσιο τότε. Σπάνια είχαμε στις τάξεις μας κορίτσια.

Όταν πηγαίναμε στο χωριό, ειδικά τα Χριστούγεννα, πηγαίναμε και για κυνήγι. Όταν είχε φρέσκο χιόνι ακολουθούσαμε τον ντορό (τα ίχνη) του λαγού και πηγαίναμε πολύ πλησίον. Είχα κληρονομήσει το κυνηγητικό (δίκαννο) όπλο του πατέρα μου, αλλά δεν ήμουν και τόσο καλός κυνηγός ακόμη. Όμως κοντά στους άλλους, όπως τον Λιαρομήτρο, τον Περικλή Χαλκιά και άλλους, έπαιρνα κι' εγώ μερίδιο λαγού. Με τα αγκίστρια ήμουν πολύ καλύτερος. Ξεχιονίζαμε τα όχθια στα Μωραΐτια και τα στήναμε και έτσι πιάναμε κυριαρίνες (πολύ μεγάλες τσίχλες) και κοτσύφια, καθώς ορμούσαν πεινασμένα τα καημένα τα πουλάκια στα δικά μας τα δολώματα με ζωντανά σκουλήκια. (Τα αγκίστρια τα δέναμε σε μικρά παλουκάκια από γερό ξύλο με κλωστές από στριμμένη άσπρη κουβαρίστρα. Μετά τις ρίψεις στα Βλαχοκόνακα ανακαλύψαμε ότι τα κορδόνια από τα αλεξίπτωτα ήταν φτιαγμένα από μεταξωτές κλωστές. Κάναμε κάθε προσπάθεια να αποκτήσουμε κομμάτι από αυτό το κορδόνι, το ξεστρίβαμε και οι κλωστές που βγάζαμε ήταν αντοχής και πολύ ειδικές για τα αγκίστρια). Πηγαίναμε ακόμη και στα Ζηρέλλια και στήναμε αγκίστρια. Τα παρακολουθούσαμε από τους πρόποδες της Γλαβόραχης, ενώ ζεσταινόμασταν στη φωτιά κάτω από τον έλατο. Μία από αυτές τις φορές, είχα πάει με τον μετέπειτα κουμπάρο μου, ιατρό Αντώνιο Παπαντωνίου. Ήταν απόλαυση να βλέπεις τις κυριαρίνες να πέφτουν από τα έλατα στους λόφους στα Ζηρέλλια και να πιάνονται στα αγκίστρια. Είχαμε όμως και το γεράκι που παρακολουθούσε από μακριά όλη την κατάσταση, έτοιμο να μας πάρει τις κυριαρίνες πιασμένες!

Μιλώντας για τον Αντώνη Παπαντωνίου, νέο παιδί τότε και δεν ενθουμάμαι ακριβώς πιο Φθινόπωρο, όταν έφερε στον ώμο του έναν νέο πλάτανο με ρίζες από τη λογγά του παππού του Παπαντώνη (Κερασόρεμα) και τον φύτεψε στη μέση της πλατείας του χωριού. Σήμερα ο πλάτανος αυτός έχει πάρει μεγάλο ύψος και πλάτος.

Η ΠΡΩΤΗ ΜΕΡΑ ΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΛΙΔΟΡΙΚΙΟΥ (Σχολική Χρονιά-1946-47)

Κάθισα στο πρώτο θρανίο και ο καθηγητής φιλόλογος από την Πλαίσια (Αμυγδαλιά), χωριό πλησίον στο Λιδορίκι, ονόματι Καλλιμάνης, μας έκανε εισηγήσεις και συστάσεις του μαθητικού καθήκοντος. Κάποια στιγμή γυρίζει, με κοιτάζει και μου λέει, «έτσι δεν είναι;» Εγώ ο καημένος, έτρεμα από το φόβο μου! Αυθόρμητα του απαντώ: «μάλιστα κύριε καθηγητά!» Αυτός νόμισε ότι τον κοροϊδεύω και μου είπε: «μάλιστα από εδώ και μάλιστα από κει». Δηλαδή, θα με χαστουκίσει, ή φαίνεται δεν περίμενε τόσο ωραία απάντηση από μένα. Δεν άργησε να μας γνωρίσει και μάθαμε πολλά γράμματα απ' αυτόν. Πως τα μαθαίναμε τα γράμματα εκείνο τον καιρό; Ούτε βιβλία είχαμε, ούτε άλλα μέσα διδασκαλίας. Τετράδιο και μολύβι, ό, τι έβγαινε από τα χείλη του καθηγητή και ό, τι γραφόταν στον πίνακα.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΑΣΗ

Μετά τον Ιούλιο του 1944, ο Γεώργιος Παπανδρέου, πατέρας του Ανδρέα, έφτιαξε Κυβέρνηση της εξορίας στο εξωτερικό. Μετά τη φυγή των Γερμανών ήλθε στην Ελλάδα και έδωσε αμνηστία σε όλους να καταθέσουν τα όπλα. Οι Ελασίτες δέχτηκαν προφανώς και παρέδωσαν τα όπλα, ενώ οι των ΕΔΕΣ δεν έδωσαν τα όπλα, αλλά,

θεωρηθέντες εθνικόφρονες, έμειναν σαν ασφάλεια. Δεν έπαψαν όμως τα αντίποινα με τους άοπλους τώρα Ελασίτες. Έγιναν πολλοί αντιπερισπασμοί και δεν άργησε να δημιουργηθεί το Δεύτερο Αντάρτικο με την υποστήριξη της Σοβιετικής Ενώσεως και μάλιστα πολύ κακών διαθέσεων. Γινόταν αλληλοσκοτωμός μεταξύ δεξιών και αριστερών. Το 1946-1947 είχε πολύ σκληρές αντιπαραθέσεις. Οι αριστεροί κακοποιούσαν του δεξιούς και ειδικά τις οικογένειες των εθνικοφρόνων, ή αυτούς που είχαν κάποιον στη χωροφυλακή ή στην αστυνομία πόλεων. Ενθυμούμαι στο Λιδορίκι, στον πέρα μαχαλά, σχεδόν κάθε μέρα πήγαινε κάποιος εθνικόφρων σε σπίτι του προφανώς αντάρτη και χτυπούσε τους οικείους του. Ακούγονταν οι φωνές και τα κλάματα της οικογένειας του σε όλη την κωμόπολη. Ε! Τι περίμεναν να κάνει αυτός που του έδερναν την οικογένεια; Ασφαλώς αντίποινα!

ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1946

Με τις Εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946 μπορούσε η κατάσταση να αλλάξει ριζικά. Όμως, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ δεν έλαβε μέρος σε αυτές, μάλλον παρακινούμενο από τη Σοβιέτ. Ήταν το μεγάλο λάθος του αρχηγού των, Ζαχαριάδη, μάλλον κατά συμβουλή του Στάλιν. Οι τότε εκλογές είχαν μεγάλη σημασία. Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, εκείνο τον καιρό, θα μπορούσαν να βγάλουν, κατά τα ιστορικά ντοκουμέντα, τουλάχιστον 100 βουλευτές, αρκετούς για ένα επίσημο κόμμα συγκυβερνήσεως ή αντιπολιτεύσεως. Δεν θα γίνονταν τα Δεκεμβριανά και θα αποφευγόταν το μεγάλο μακελειό και ο Εμφύλιος Πόλεμος. Έκτοτε, οι αντάρτες έκαναν βίαια στρατολόγηση, ειδικά στα ορεινά χωριά, και επιθέσεις και καταλήψεις σταθμών χωροφυλακής, και σωμάτων χωροφυλακής σε στρατηγικούς λόφους της υπαίθρου. Μετά τις εκλογές και αφού οι αντάρτες δεν δέχτηκαν να παραδώσουν τα όπλα,

τότε η εκλεγείσα νόμιμη Κυβέρνηση τους αποκήρυξε και έθεσε το κομμουνιστικό κόμμα εκτός νόμου.

Πολλές κυβερνήσεις, καθώς και ο κυβερνήτης Σοφούλης, προσπάθησαν και έδωσαν αμνηστίες, αλλά ήταν πλέον αργά να σταματήσει ο Εμφύλιος.

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ

Από τα μέσα του 1946 αρχίζει μια νέα φάση στις σχέσεις επισήμου Ελληνικής κυβερνήσεως και των κομμουνιστικών αντάρτικων σωμάτων. Γινόταν αντάρτικος πόλεμος. Οι αντάρτες επιτίθεντο σε σταθμούς χωροφυλακής, όπως στην Αρτοτίνα, όπου μόνον το καμπαναριό της Εκκλησίας δεν κατόρθωσαν να καταλάβουν. Έγιναν και άλλα πολλά τέτοια σε πολλές κωμοπόλεις της ορεινής Ελλάδος. Ήταν αδύνατο να μείνει νέος στο χωριό και να μην τον στρατολογήσουν βιαίως. Το κακό ήταν ότι, στον πόλεμο αυτόν, σκοτώνονταν και αθώοι πολίτες και ειδικά νέα και ανήλικα παιδιά, στρατολογημένα αγόρια και κορίτσια.

Μετά τις εξετάσεις, που με τόση αγωνία περιμέναμε να περάσει ο καιρός, πηγαίναμε όλοι οι μαθητές στο χωριό, έτοιμοι να συνδράμουμε στη γεωργική ζωή των οικογενειών μας. Δύσκολοι καιροί! Φοβόμασταν μην μας πιάσουν οι αντάρτες και μας πάρουν μαζί τους. Κάποτε είχαμε μαζευτεί όλα τα παιδιά στο σχολείο και διασκεδάσαμε. Όταν είδαμε να κατεβαίνουν οι αντάρτες στον πέρα μαχαλά, φύγαμε πίσω από τη ράχη κρυφά να μην μας δουν. Εκείνη τη βραδιά τη βγάλαμε σε έναν αχυρώνα του Λιαρομήτρου στον κάτω μαχαλά.

Ήταν και άλλες τέτοιες περιπτώσεις που κοιμόμασταν κάτω στα Βλιάματα (Βουλιάγματα) στα

πουρνάρια. Ενθυμούμαι μια φορά που ήμουνα μέσα στο σπίτι και ήρθε η γειτόνισσά μου, Σταθούλα Αλ. Καραδήμα στο σπίτι μας γελώντας. Της έλεγαν οι αντάρτες να πάει μαζί τους και αυτή το θεώρησε αστείο! Μόλις μπήκε στη πόρτα και με είδε φώναξε φοβισμένη: «εδώ είσαι ακόμη; Γέμισε ανταρτιά το χωριό!» Φόρεσα μια φανέλα της μάνας μου, και κάτω από το πίσω παράθυρο στο αλώνι, έφυγα. Ξενύχτησα στα πουρνάρια της Φλωρο-Μαρίας, όπου ήταν το σημείο συναντήσεως με άλλους φίλους και συγγενείς. Το πρωί βγαίναμε κρυφά-κρυφά και κοιτάζαμε προς το σπίτι μου που ήταν στη ράχη. Αν η κόκκινη βελέντζα ήταν απλωμένη στα κάγκελα στο νότιο μπαλκόνι, ξέραμε ότι οι αντάρτες ήταν ακόμη στο χωριό. Η θεία Μυγδάλω Μακρή ερχόταν με τις κατσίκες πρωί-πρωί και φώναζε δυνατά, δήθεν την κατσικά, «Λιάρα-Λιάρα», να την ακούσουμε να μας δώσει ψωμί.

ΚΑΙΡΟΣ ΓΙΑ ΣΧΟΛΕΙΟ, ΞΑΝΑ ΛΙΔΟΡΙΚΙ (1947-48)

Πέρασε η περίοδος του καλοκαιριού και έπρεπε τα γυμνασιόπαιδα να πάνε σχολείο ξανά. Η ίδια συζήτηση με τη μάνα μου: «τι θα κάνουμε, θα πας σχολείο φέτος Κώστα; Άντε και φέτος και βλέπουμε!» Που να πάμε; Στον αχυρώνα της Μπίλλιανας δε θέλαμε να ξαναπάμε. Αλλά ήμασταν και περισσότεροι τώρα. Μαζί με τους τρεις μας ήρθε και ο ξαδελφός μου, Γεώργιος Β. Γκάνος και ο θείος μου Παπα-Χαράλαμπος Λιάρος. Ήθελε κι' αυτός να πάρει το δίπλωμά του. Βρήκαμε και ενοικιάσαμε ένα μαγαζί και το ονομάσαμε «Χάνι». Ήταν το πρώην μαγαζί του Μπάζα, το οποίο ήταν άδειο και είχε τιμμέντινο δάπεδο. Το Χειμώνα ήρθε και ο αδελφός μου, Μάνθος στο Λιδορίκι για να πάει στο δημοτικό σχολείο και από κει πείρε το απολυτήριο Δημοτικού. Τα σχολεία στα χωριά μας είχαν κλείσει προ πολλού.

Ήταν κάπου εδώ που οι αντάρτες έπιασαν τον αδελφό μου Μάνθο, την ημέρα του Πάσχα, καθώς έγδερνε το κατσίκι στο κατώγι, και έπρεπε να συνοδέψει έναν αντάρτη (μικρόσωμο παιδί), να τον πάει κάπου στο Βλαχοβούνι ψάχνοντας για χαμένα αντάρτικα πρόβατα. Όταν έφτασαν κάπου στις Λακούλες, είδε καπνό ο αντάρτης στην Μπετσιάλα και είπε στον αδελφό μου, «εκεί θέλω να με πας». Ο αδελφός μου δεν μπορούσε να κάμει αλλιώς, τον πήγε στη Μπετσιάλα. Ήταν η καλύβα του Παναγιώτου Χάρου. Ο αντάρτης ρωτούσε το γέρο αν ήταν δική του η γίδα. Και όταν είπε «ναι», ο ανταρτάκος άρχισε να δέρνει το γέρο χωρίς λόγο. Προσπάθησε ο αδελφός μου να μεσολαβήσει και να υποστηρίξει το γέρο, μα ο ανταρτάκος του είπε ότι θα αρχίσει και τον αδελφό μου στο ξύλο. Τον χτύπησε το γέρο με το κοντάκι του όπλου του, μέχρι που το έσπασε επάνω του. Ο γέρο Χαροπαναής δεν μπόρεσε έκτοτε να συνέλθει και να γίνει καλά. Ποιος ξέρει πόσα παιδιά του έσπασε του καημένου του γέρου! Έλεγε ο αδελφός μου, ότι πολλές φορές σκέφθηκε να τον χτυπήσει τον ανταρτάκο και να τον αφήσει εκεί στην ερημιά, αλλά πάλι σκεφτόταν τι θα γίνει η οικογένειά μας και άλλοι συγγενείς μετά! Ο αδελφός μου ήταν περίπου 12 χρονών, αλλά ήταν πιο δυνατός από τον ανταρτάκο. «Ήταν ένα σιχαμερό πλάσμα», έλεγε! Δύσκολοι και άδικοι οι καιροί!

Αυτός ο χειμώνας ήταν πολύ δύσκολος για μας. Με τα χιόνια και με τα αντάρτικα δεν είχαμε επικοινωνία για εβδομάδες με το χωριό. Πεινούσαμε! Το εντύχημα ήταν ότι μία επιτροπή από το χωριό είχε αφήσει ορισμένα τρόφιμα στο Χάνι μας, από αυτά που έδινε η UNRA (Διεθνής Οργανισμός Ανακουφίσεως) για να διανεμηθούν στα χωριά μας και φαίνεται περίσσεψαν, ή τα κράτησαν για λογαριασμό τους. Ήταν ένα βαρέλι γλυκόζη (σιρόπι) και μερικά μεγάλα χάρτινα κουτιά με κονσερβοποιημένο γάλα. Λοιπόν, εμείς, τα πεινασμένα παιδιά, τους βάλουμε χέρι. Τη

γλυκόζη τη βάζαμε επάνω στο ψωμί μας και ήταν θαυμάσιο σαν μαρμελάδα που την είχαμε ακουστά. Το δε γάλα, βάζαμε ένα τενεκεδάκι μέσα στον τραχανά, ή στο χυλό κάθε πρωί και γινόταν απίθανο πρωινό. Ο θεϊός Παπά-Χαράλαμπος έλεγε, ότι δεν θα μπορούσε να γίνει καλύτερη χρήση αυτών των τροφίμων. Δεν ενθυμούμαι αν τα ζήτησε κανείς αυτά τα πράγματα, αλλά μέχρι την άνοιξη τα είχαμε φάει. Ήταν σαν μια ένεση πενικιλίνης στον βαριά άρρωστο από μόλυνση. Το κρέας για μας ήταν άγνωστο, όταν ήμασταν στο σχολείο. Όταν πηγαίναμε στο χωριό, κατά τις διακοπές, Χριστούγεννα, Αποκριές, Πάσχα τρώγαμε χοιρινό, κατσικάκι, και κοτόπουλο. Η μυρουδιά στο χωριό ήταν ακατανίκητη αυτές τις μέρες από τα ψητά και τις πίττες.

Αυτή την περίοδο μας έδωσαν από τη διεύθυνση του Γυμνασίου Λιδορικού από ένα μεγάλο κουτί που είχε πολλά τρόφιμα μέσα και γλυκίσματα. Φαίνεται ότι και αυτά προέρχονταν από διεθνή βοήθεια. Αυτά τα κουτιά, πρέπει να ήταν φτιαγμένα για στρατιώτες, γιατί είχαν μέσα και δύο κουτάκια τσιγάρα και μάλιστα Αμερικάνικα. Λοιπόν, η διαταγή ήταν καθαρή: όλοι μας έπρεπε να επιστρέψουμε τα κουτάκια σιγαρέτων στο Γυμνάσιο εντός ημέρας. Όμως, ο ξάδελφός μου, Γιώργος Γκάνος δεν άντεξε τον πειρασμό. Με ξυραφάκι άνοιξε τα δικά του τα κουτιά και έβγαλε από το κάθε κουτί δυο σιγαρέτα. Δεν ήταν αρκετό αυτό, αλλά θέλησε να κάνει το ίδιο και στα δικά μας τα κουτάκια. Οι άλλοι δεν του τα έδωσαν, αλλά εμένα με κατάφερε και η ψυχή μου πήγε στην Κούλουρη μέχρι να τα παραδώσουμε την άλλη μέρα χωρίς να μας πιάσουν.

Η ΣΚΛΗΡΥΝΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

Εκείνο το φθινόπωρο (1947) και τον χειμώνα, το χωριό μας πέρασε τα πάνδεινα. Οι αντάρτες κρατούσαν όλα τα χωριά και είχαν απαιτήσεις σε τρόφιμα και λοιπά. Έσφιγγαν τον κλοιό της περιφέρειάς και περνούσαν κατά χιλιάδες προς την Άνω Χώρα, για να καταλάβουν το ύψωμα του Αϊ Γιάννη, που ένα τάγμα χωροφυλάκων το φύλαγε σαν προπύργιο και κάστρο για τη Ναύπακτο και τις άλλες παραλιακές κωμοπόλεις. Εδώ έγινε σωστό μακελειό! Οι χωροφύλακες ήταν καλά οχυρωμένοι και τους περίμεναν. Χιλιάδες ήταν τα πτώματα που μετέφεραν και πέρασαν νύκτα από το χωριό μας φορτωμένα στα μουλάρια, όπως έλεγε η μάνα μου που παρακολουθούσε κρυφά από το παράθυρο χωρίς φως, για να τα θάψουν κάπου (άγνωστο που) σε ομαδικούς τάφους. Δεν μπόρεσαν να καταλάβουν τον Αϊ Γιάννη! Έπρεπε να τελειώνουν οι επιχειρήσεις των ανταρτών προτού να ξημερώσει, γιατί το πρωί ερχόντουσαν τα αεροπλάνα σε βοήθεια των χωροφυλάκων.

Τότε ήταν που πήραν βιαίως τρία κορίτσια από το χωριό μας: τη Σταυρούλα Μακρή και δύο ακόμη, δεν ενθυμούμαι καλά, ποιες ήταν οι άλλες. Τα κορίτσια ευτυχώς νύκτα τους έφυγαν πριν τις πάνε μακριά πίσω από άλλα μεγάλα βουνά. Γνώριζαν τον τόπο και ολονυκτίς, δια μέσου των φαραγγιών, έφτασαν στη Ναύπακτο. Πήραν, επίσης και τον Δημήτριο Γ. Γκάνο (του Λαϊγιώργου), κι' αυτός τους έφυγε.

Κατά το Δεύτερο Αντάρτικο οι αντάρτες ήταν οπλισμένοι με όπλα που μάλλον έρχονταν από τις Ανατολικές Χώρες της Ευρώπης, και ήταν αποφασισμένοι να πάρουν τη χώρα χωρίς να ενοχλούνται από τα τόσα εγκλήματα που διέπρατταν. Από νωρίτερα άρχισε και το

παιδομάζωμα, το οποίο ήταν η τρομερότερη μάστιγα για την Ελλάδα. Έπαιρναν μικρά παιδιά από τις αγκαλιές των γονέων των και τα έστελναν στη Σερβία, Βουλγαρία μέχρι και τη Ρωσία. Ακόμη υπάρχουν πολλά Ελληνόπουλα που κάποτε χωρίστηκαν από μάνα και πατέρα, αδελφό και αδελφή, παντρεμένα με οικογένειες στις πρώην χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, του Σιδηρού Παραπετάσματος. Φανταστείτε για μια στιγμή! Αν κέρδιζαν οι αντάρτες, η χώρα μας θα ήταν για 40 τόσα χρόνια στο Σοβιετικό Παραπέτασμα!

Στο χωριό μου, στην Κερασιά ήμασταν πολύ τυχεροί. Δεν είχαμε θύματα ούτε από τους Εθνικόφρονες ούτε από τους Κομμουνιστές. Είχαμε και μερικούς καλούς χωριανούς οι οποίοι προστάτησαν το χωριό αυτόν τον καιρό: ο Θανάσης Λεων. Καραδήμας, ο Γεώργιος Παπαντωνίου, ο γιατρός Ιωάννης Ζούκος, ο Αθανάσιος Β. Πλάκας, ο Κώστας Π. Χάρης (ίσως λίγοι ακόμη εξέχοντες χωριανοί) που έτυχε να βρίσκονται στο χωριό μας, ειδικά στο Πρώτο Αντάρτικο. Άλλα χωριά ξεκληρίστηκαν. Παράδειγμα, στο Βρονταμά, ένα χωριό πλησίον στο Γεράκι Λακωνίας, είχαν περίπου 100 (94) θύματα σε αντίποινα και από τις δύο μεριές. Πολλοί από αυτούς εκτελέστηκαν διά μαχαίρας. Αδελφός σκότωνε τον αδελφό για την κομμουνιστική ιδεολογία, ή και ακόμη για τα σύνορα των χωραφιών.

Ήμουν εκεί στο Λιδορίκι (Άνοιξη 1948), όταν οι αντάρτες σταμάτησαν το Λεωφορείο (του Σιώκου) της γραμμής Αθήνα-Λιδορίκι, εκεί κάπου στο Ανάθεμα στη ράχη του Βελλά τον Κάμπο και έσφαζαν δύο Λιδορικιώτες και ένα χωροφύλακα από κάποιο χωριό που ερχόταν με άδεια να δει τη μάνα του. Το Χωροφύλακα τον έθεσαν στο μικρό Εκκλησάκι (εξωκκλήσι), τριάντα περίπου μέτρα κάτω από το μαγαζί του Μπάζα που μέναμε. Ακούγαμε

τους συγγενείς του που τον έκλαιγαν και πήγαμε και εμείς να δούμε. Και τι να δούμε! Φαινόντουσαν οι μαχαιριές στο πρόσωπο και στο λαιμό! Αυτά δεν είναι ανθρώπινα πράγματα, είναι έργα τεράτων. Ακόμη, όταν το ενθυμούμαι, αρρωσταίνω.

Εκείνο τον καιρό, προτού τελειώσει το σχολείο, ήρθε και η μάνα μου στο Λιδορίκι. Την προσέλαβε η Μπίλλιανα να δουλεύει μαζί με την κουνιάδα της στο θέρο. Εγώ το θεώρησα μεγάλη προσβολή και υποτίμηση να ξενοδουλεύει η μάνα μου. Κάτι την πλήρωσε, ή μάλλον κάτι θα της έδωσε αντάλλαγμα η Μπίλλιανα σε ψόνια από το μαγαζί της. Τελικά τελείωσε το σχολείο για τις μικρότερες τάξεις και φύγαμε για το χωριό μας.

Όμως το δράμα δεν τελείωσε εδώ! Μόλις φύγαμε εμείς (Ιούνιος 1948), οι αντάρτες έκαμαν γενική επίθεση μια νύχτα να καταλάβουν το Λιδορίκι και έκαμαν πολλή ζημιά. Πήγαιναν σε ορισμένα σπίτια να συλλάβουν κάποια άτομα μη ανήκοντα στις τάξεις και την ιδεολογία τους για να τους εκτελέσουν, καθώς και να συλλάβουν τους άνδρες της Αστυνομικής φρουράς, πράγμα που δεν μπόρεσαν να πραγματοποιήσουν. Φόνευσαν όμως δυο-τρεις Λιδορικιώτες, αλλά δεν κατάφεραν να σκοτώσουν τον Σιρεντέλο, ο οποίος ήταν αρχηγός των οπλισμένων εθνοκοφρόνων. Είχε αμπαρωθεί μέσα στο σπίτι του με τη γυναίκα του και πετούσε συνέχεια χειροβομβίδες από το παράθυρο στην αυλή του πράγμα που έσωσε τη ζωή τη δική του και της συζύγου του. Επί πλέον επιδεικνύοντας ισχυρή αντίσταση και ηρωισμό κατάφερε να κτυπήσει 2 η 3 αντάρτες, τους οποίους οι δικοί τους, τους φόρτωσαν σε μουλάρια για να τους θάψουν σε κρυφούς ομαδικούς τάφους.

Το άσχημο πράγμα ήταν ότι πολλά παιδιά δεν είχαν φύγει ακόμη. Οι μεγάλες τάξεις του Γυμνασίου έδιναν διαγωνίσματα ακόμη και έπεσαν μέσα στην περίπτωση. Παιδιά από το χωριό μας, όπως τα Αλεξοπουλάκια, τα Ευαγγελοπουλάκια και ο θείος Παπά-Χαράλαμπος ήταν εκεί ακόμη. Κινδύνεψαν! Πού και πως κρυφτήκαν δεν το γνωρίζουμε. Γνωρίζουμε μόνο ότι ο Παπά-Χαράλαμπος κρύφτηκε μέσα σε πλανίδια και άκουγε όλα τα λεγόμενα από τους αντάρτες στου Σιρεντέλου το σπίτι, που δεν ήταν πολύ μακριά από το Χάνι που μέναμε.

ΤΑ ΠΡΟΒΑΤΑ

Τότε, αυτή την Άνοιξη, μάλλον τον Ιούνιο 1948, μας έδωσε πίσω η οικογένεια του Θωμά Καραχρήστου από το Γρηγόρι τα τριάντα πρόβατα που ο πατέρας μου πριν από πολλά χρόνια τους είχε δώσει κεφαλιακά. Δηλαδή, ή προφορική συμφωνία ήταν να μας δίνουν δεκαπέντε οκάδες τυρί, δυο αρνιά και δέκα οκάδες μαλλιά το χρόνο. Αυτοί βεβαίως, βρέθηκαν σε δύσκολη θέση και ήθελαν να βγάλουν το χρέος τους. Ήταν αγνοί και δίκαιοι χριστιανοί, αλλά και για μας ήταν μια άσχημη περίσταση. Τι να τα κάνουμε τα πρόβατα; Ποιος θα τα τσοπάνευε; Έπρεπε να τα σκαρίσουμε, να τα ποτίσουμε νεράκι, να τα σταλίσουμε το μεσημέρι. Πήγα, λοιπόν πάνω από την Καρυά, μεταξύ Μαλαμάκη Ράχη και Γλαβόραχη και έφτιαξα Στάλο. Καθάρισα τα χαμηλά κλωνάρια από κάτω σε τρία μεγάλα έλατα και ίσιωσα τον τόπο για να μπορούν να έχουν τα πρόβατα κάποια άνεση και δροσιά το μεσημέρι. Αναγκαστήκαμε, λοιπόν, να γίνουμε τσοπάνηδες. Ο κύριος τσοπάνης μας ήταν ο αδελφός μου Μάνθος.

Το καλοκαίρι τα πήγαμε στη Στήλια με τους Καραμπαραμπαίους. Πέρασα κι' εγώ πολλές νύχτες στις πλαγιές της Στήλιας ακολουθώντας τα πρόβατα και παρέα

με τον Γιώργο Καραμπάρμπα, που ήταν ο αρχιτσέλιγγας. Το μεσημέρι δεν βόσκουν τα πρόβατα, αλλά σταλίζουν. Αργά το απόγευμα πρέπει βόσκοντας να φτάσουν στο ρέμα του Παλιοχωριού να πιούν νερό και μετά, βόσκοντας στο ξερό πλέον χορτάρι του Αυγούστου να ξενοχτήσουν στις ψηλές ράχες, όπου υπάρχει δροσιά και αεράκι. Μαζί με τα πρόβατα ξενοχτάει και ο τσοπάνος, και έτσι γινόταν. Ποτέ δεν θα ξεχάσω την αρμονία των κουδουνιών, όταν βόσκοντας τα πρόβατα ανέβαιναν προς τις ράχες. Ήταν μια ξεχωριστή απόλαυση. Έχουν και οι τσοπάνηδες τη χάρη τους!

Το Φθινόπωρο επήγαμε τα πρόβατα στην Κερασιά και τα είχαμε για αρκετές μέρες με τους Αδρασκειλαίους. Τα βοσκούσαμε στα χωράφια, αφού είχε γίνει η συγκομιδή στα όσπρια και στις πατάτες. Εκεί στα Γιούρτια, πλησίον στα ερείπια του Αγίου Γεωργίου μια προβατίνα μας, η Μπέλλα, δεν ακολουθούσε τα άλλα πρόβατα, και για να μπορέσω να τη σταματήσω και να τη φέρω πίσω, της έρριξα ένα Ροκόξυλο, το οποίο, κατά κακή τύχη, την τρύπησε στα πλευρά. Ήταν χρόνος ώρας πριν ψοφήσει, όταν πήγα με κλάματα στο θείο Λιαρομήτρο που έτυχε να είναι πλησίον στο χωράφι του και με λυπήθηκε. Την έσφαξε επί τόπου, την έγδαρε και τεμάχισε το κρέας της. Το κρέας το φορτώσαμε στο μουλάρι, το φέραμε στο χωριό και το μοιράσαμε δανεικό στους συγγενείς και φίλους. Άλλη μια εμπειρία για μένα ότι δεν έκανα για τσοπάνος!

Τελικά, οι Καραμπαρμπαίοι έφευγαν νωρίς για τα χειμαδιά και έτσι εμείς τα πρόβατά μας τα φέραμε πλησίον στο χωριό, στο Διάσελο μαζί με τον Τάσο Ζούκο, (τον Λιοτάσιο). Πολλές φορές έμεινα και εγώ στο διάσελο με τα πρόβατα και κοιμόμουν εκεί στην ύπαιθρο.

Τότε έγινε και το περιστατικό που δεν μπορώ να το ξεχάσω! Μια βραδιά, σκέφτηκα να αφήσω τα πρόβατα με τον μπάριμπα Λιοτάσιο και να πάω στο χωριό να κοιμηθώ στο κρεβάτι μου. Ξεκίνησα λοιπόν από το Διάσελο, θα ήταν 10 η ώρα το βράδυ και, αφού πέρασα το Διασελόρεμα, ανέβηκα στην Αγία Κυριακή και πήγαινα προς το Κοκκαλιόρεμα, όταν είδα ένα φως να έρχεται από το μύλο του Λιαρομήτρου. Εκεί στο δρομάκι, δίπλα στο αυλάκι το φως ερχόταν προς τη γούρνα, πάνω από του Βασιλικά το περιβόλι στα Μωραϊτία. Εγώ προχωρούσα τώρα κάτω από τη μεγάλη κοτρόνα προς το Κοκκαλιόρεμα και το φως ήταν σχεδόν απέναντι από μένα. Άρχισα να φοβούμαι, γιατί το φως αυτό ήταν περίεργο και μεγάλο σαν προβολέας (μπροστινό φανάρι) αυτοκινήτου. Ο νους μου πήγε στους βρικόλακες που ακούγαμε πολλές φορές ιστορίες από τους παλιούς. Δεν υπήρχε σοβαρός λόγος για κάποιον με φανάρι να ακολουθήσει αυτό το μονοπάτι του αυλακιού, τέτοιο καιρό που δεν είχε πότισμα και μάλιστα τέτοια ώρα!

Ήμουνα γενναίο παιδί και συνήθως δεν φοβόμουνα από τέτοια, αλλά εδώ το ομολογώ, φοβήθηκα. Φορούσα λοιπόν κάτι αρβύλες με πρόκες από κάτω και είχα στο χέρι μου μια αρκετά μεγάλη γκλίτσα. Εκεί κάτω από τη μεγάλη κοτρόνα άρχισα να περπατάω βαριά και με θόρυβο, λες και το φάντασμα θα με φοβόταν. Χωρίς πλέον να κοιτάζω επάνω προς το φως πέρασα το Κοκκαλιόρεμα και έφτασα στο δικό μας το κτήμα στο Μωραϊτή. Εκεί στις πέτρες από τα παλιά τα χρόνια που είχε σταυρωθεί το χωριό ήταν ένα δέντρινο καδρόνι, μπηγμένο στις πέτρες του φράχτη, ό, τι είχε απομείνει από το σταυρό που έθεσε εκεί ο παπάς του χωριού κατά τη σταύρωση του χωριού. Μόλις πέρασα το Σταυρομπίκι, έτσι τα έλεγαν τα σημεία αυτά σε όλους τους δρόμους που οδηγούσαν στο χωριό, δεν φοβόμουν από τίποτα πλέον, διότι τίποτε κακό δεν έμπαινε μέσα στο

χωριό. Ούτε σατανικές ενέργειες, ούτε αρρώστιες έμπαιναν στο χωριό. Αυτό θα πει πίστη! Μάλιστα, το χωριό ξανά-σταυρώθηκε από τον π. Θανάση Ελευθερόπουλο, όταν εγώ είχα ήδη φύγει για την Αμερική.

Και κάτι περισσότερο! Εμείς, από τον Μέγα Αγιασμό της Παραμονής των Φώτων αγιάζαμε ολόκληρο το χωράφι στο Μωραΐτη και το καλύβι και έτσι ο τόπος αυτός ήταν αγιασμένος και δεν μπορούσε καμιά σατανική δύναμη να κάνει κακό. Αυτά μας συμβούλευε η μάνα μας και όταν κάναμε το σταυρό μας όλα τα σατανικά έφευγαν από κοντά μας. Στη μέση στο κτήμα, λοιπόν, υπήρχε μια μεγάλη βυσσινιά και εκεί στις πέτρες κάτω από τη βυσσινιά βάζαμε κάθε χρόνο μέσα στη γη ένα γυάλινο δοχείο γεμάτο με καινούργιο Αγιονέρι, σε ειδική πέτρινη υποδοχή και σφραγισμένο καλά για να φυλάγεται το κτήμα από κάθε κακό. Είμαι βέβαιος ότι, αν κάποιος ψάξει τον τόπο εκεί, θα βρει την τζάρα με τον Μέγα Αγιασμό μέσα ακόμη και σήμερα.

ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ - ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ

Όσο για μένα, ήταν καιρός να σκεφθούμε, αν θα πήγαινα σχολείο. Αυτή τη φορά αισθάνθηκα πολύ άσχημα που η μάνα μου επέμεινε να πάω σχολείο, Φθινόπωρο 1948. Και πού να πάω; Έφυγα λοιπόν για τη Ναύπακτο και κατέληξα στην Παλαιοπαναγιά (20 λεπτά της ώρας με τα πόδια έξω από τη Ναύπακτο προς το Αντίρριο), στους συγγενείς μας Γκαναίους και Χαρακιδαίους. Ο θεός μου Δημήτρης Γ. Γκάνος και η θεία μου Χριστίνα με περιμάζωψαν, με εταίζαν και με έβαλαν να κοιμούμαι μαζί με τα 4 αγόρια τους τον Γιώργο, τον Βασίλη, τον Θόδωρο και τον Παντελή, σε ένα πλατύ κρεβάτι από σανίδια και στρώμα από καλαμποκόφυλλα.

Εδώ ήταν κάποτε που είχαμε πάει με την οικογένεια Γκάνου στην Εκκλησία τους, την Παναγίτσα και είχαν μια λοταρία, ένα κατσικάκι. Ο κάθε λαχνός κόστιζε δύο δραχμές και αγόρασα ένα λαχνό, τον αριθμό 62 που κέρδισε το κατσικάκι. Χάρηκα και εγώ που κέρδισα το κατσικάκι, όμως η χαρά του θείου Δημήτρη Γκάνου ήταν ακόμη μεγαλύτερη και εκδηλώθηκε άνευ προηγουμένου. Το πήραμε το αδύνατο κατσικάκι και ο θείος το έβαλε κοντά στις γίδες του να βυζαίνει. Σε δυο-τρεις εβδομάδες μεγάλωσε αρκετά και το πουλήσαμε στο παζάρι της Ναυπάκτου. Έτσι αγόρασα πολλά από τα βιβλία της χρονιάς. Πήγαιναν καλά τα πράγματα μέχρι που άκουσα ότι τα χωριά μας εκπατρίζονται.

Από την Άνοιξη εγκαταστάθηκαν σώματα ασφαλείας (Χωροφυλάκων) στις ψηλότερες ράχες των βουνών ως προπύργια, αλλά οι αντάρτες έμπαιναν όπου ήθελαν. σκότωναν, έπαιρναν τρόφιμα, στρατολογούσαν και προέβαιναν σε απαγωγές. Ήταν αδύνατον να καλυτερέψουν τα πράγματα και ο κόσμος είχε πλέον απογοητευθεί από αυτή την κατάσταση. Φαινόταν καθαρά ότι έπρεπε να φύγουμε από τα χωριά μας.

Αυτή την περίοδο, έπιασαν οι αντάρτες τον θείον μου Ιερέα Θανάση Πιά, από την Βοϊτσά (Ελατόβρυση) και αφού τον τυράνησαν ανηλεώς, τελικά τον φόνευσαν. Τον έθαψαν πρόχειρα στην ερημιά και από πάνω έβαλαν ένα μεγάλο κούτσουρο. Η θεία μου, Πρεσβυτέρα Πολυξένη, έψαχνε στις ερημιές και τελικά τον βρήκε ο σκύλος τους. Για σκεφθείτε το δράμα που πέρασε αυτή η γυναίκα στο θέαμα του σακατεμένου σώματος του άνδρα της από τις μαχαιριές και τα κτυπήματα των ανήθικων και απάνθρωπων δολοφόνων. Με δάκρυα και με απεγνωσμένες κραυγές, και μέσα στην απόγνωση και τον οδυρμό της, βρήκε το κουράγιο να παραλάβει το

ταλαιπωρημένο πτώμα του άνδρα της, να το μεταφέρει στο χωριό και σύμφωνα με τις επιταγές της θρησκείας μας να το εναποθέσει στο κοιμητήριο!

Το είχαμε πλέον σκεφθεί πολύ σοβαρά ότι τριάντα πρόβατα ήταν πολλά για να μείνουν στο χωριό το Χειμώνα. Έπρεπε να πάμε στα χειμαδιά. Όμως που, και πως;

Οι δικοί μου ήθελαν να μεταφέρουν πράγματα κάπου πιο κάτω στα άλλα τα χωριά προς τη Ναύπακτο, αλλά πως; Το μουλάρι μας ήταν επιφυλακή (αγγαρεία) στη Γλαβόραχη που ήταν ο λόχος χωροφυλάκων. Στην επιμονή της η μάνα μου να πάρει το μουλάρι απειλήθηκε δια χειρονομίας από τον σκληρό Μοίραρχο. Και τι να πρώτο-θυμηθεί κανείς από τις απάνθρωπες περιστάσεις των καιρών! Την απεγνωσμένη χήρα, Γιαννιώ Αποστολοπούλου, βρήκε και αυτός να κακοφερθεί! Είχαν όλοι ξεφύγει από τα όρια συμπεριφοράς! Τελικά, ήταν αδύνατο να κρατηθούν τα χωριά σε ασφάλεια και η απόφαση του Γενικού Επιτελείου δεν άργησε να έλθει, ότι τα ορεινά χωριά έπρεπε να εκκενωθούν.

ΤΟ ΞΕΡΙΖΩΜΑ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΦΥΓΙΑ

Πήρα και εγώ άδεια από το Γυμνασιάρχη Ναυπάκτου, όπως και άλλα παιδιά των ορεινών χωριών και πήγα πίσω να βοηθήσω στην εκκένωση. Τρομερά πράγματα! Τι θα πάρεις από το σπίτι σου; Και που θα κρύψεις τα άλλα; Κρύβαμε τα γεωργικά μας εργαλεία μέσα στα γκουρπένια, και άλλα όπου μπορούσαμε. Θάψαμε και μερικά στους κήπους. Ανεβάζαμε σκεύη πάνω από το ταβάνι, αλλά δεν ήταν τίποτε ασφαλές. Τα ρούχα στο γιούκο καλό-στοιβαγμένα. Τα αμπάρια ήταν γεμάτα τρόφιμα.. Το αλεύρι, το καλαμπόκι, το σιτάρι, οι πατάτες, κ.λ.π. στα κασόνια. Φορτώσαμε το μουλάρι όσα

μπορούσε να σηκώσει και φορτωθήκαμε και εμείς όσο μπορούσαμε περισσότερο. Στο τέλος δεν είχαμε τι να κάνουμε το κλειδί. Η απόφαση ήταν να αφήσουμε το κλειδί στην πόρτα, για να μην την σπάσουν.

Φεύγαμε και δεν ξέραμε που πηγαίναμε! Προς το Μόρνο και τα χωριά του Μόρνου, αλλά δεν μας περίμενε κανένας! Ποτέ δεν θα ξεχάσω την αδελφή μου Βούλα, 15 χρονών κορίτσι που ήταν φορτωμένη από την μέση της μέχρι και πάνω από το κεφάλι της. Κάποια στιγμή που είδε τον γάτο μας να ευρίσκεται σε απόγνωση και νιαούριζε, δεν της έκανε καρδιά να τον αφήσει. Τον πήρε λοιπόν το γάτο και τον έριξε στο φορτίο της, επάνω από το κεφάλι της, και φύγαμε.

Φεύγαμε και ξέραμε ότι πίσω μας ήταν οι αντάρτες με όπλα. Η προστασία των χωροφυλάκων ελαττωνόταν κάθε στιγμή. Οι Χωροφύλακες είχαν ήδη φύγει από την Γλαβόραχη πλησίον στο χωριό μας και μόνον στην Ομάλια ήταν το τελευταίο φυλάκιο. Ήμασταν από του τελευταίους που φεύγαμε. Επήγαμε καμιά ώρα δρόμο, φθάσαμε πάνω από τα Παλιοχώρια και εκεί συναντήσαμε τον Μάνθο τον αδελφό μου με τα πρόβατα. Τα βάλαμε όλα μπροστά: μουλάρι, γίδες, πρόβατα και δεν κοιτάζαμε πίσω. Τότε ανακαλύψαμε ότι μας έλειπαν 5 πρόβατα. Μας τα έκλεψαν! Επίσης, εκεί ήταν που άρχισαν οι αντάρτες να μας βάλουν με τους όλμους. Οι όλμοι (οι οβίδες) έπεφταν και έσκαγαν περίπου πενήντα μέτρα πίσω μας. Ίσως οι όλμοι τους δεν έφταναν περισσότερο! Οι αντάρτες δεν ενδιαφέρονταν για μας. Μάλλον ήθελαν να παρατήσουμε τα πρόβατά μας και να φύγουμε χωρίς αυτά. Αφού εκκενωνόνταν τα χωριά θα τα χρειάζονταν για κρέας. Το σκεφθήκαμε, προς στιγμή να τα παρατήσουμε όλα και να φύγουμε για να σωθούμε! Όμως, δεν χάσαμε τον έλεγχο της καταστάσεως και το θάρρος μας. Τρέχαμε όλοι

φορτωμένοι όσο περισσότερο μπορούσαμε, ώστε να κρυφτούμε πίσω από το διάσελο του Χαρατσι. Και το καταφέραμε. Στιγμές τρομερά αλησμόνητες! Πέρασαμε μέσα από το χωριό Ελατού, και να εκεί άλλη έκπληξη! Σ' ένα κήπο ήταν σχεδόν κλεισμένες οι πέντε προβατίνες μας. Όχι, δεν προσπάθησα να βρω ποιος ήταν ο κλέφτης. Απλούστατα, τα έβγαλα από τον κήπο τα πέντε πρόβατά μας και τα έβαλα με τα άλλα και φύγαμε όσο πιο γρήγορα μπορούσαμε. Ο κλέφτης θα χαιρόταν που δεν τον αναφέραμε στη Χωροφυλακή. Για σκεφθείτε! Τι άνθρωπος μπορεί να ήταν αυτός, που ήρθε ώρες μακριά στον χωριού μας την περιφέρεια να κλέψει και μάλιστα σε τέτοια περίπτωση;

ΜΟΡΝΟΣ—ΑΥΠΑΚΤΟΣ—ΠΑΛΑΙΟΠΑΝΑΓΙΑ

Ξενυχτήσαμε κάπου στη Ρέρεση και την άλλη ημέρα φτάσαμε κάτω από τη Μανάγουλη στα λημέρια του Λεωνίδα Καραμπάρμπα. Εγκαταστάθηκαν εκεί οι δικοί μου στα κονάκια του Καραμπάρμπα και ήμασταν πάντοτε ευγνώμονες για την καλοσύνη τους.

Τότε εγώ έφυγα για την Παλαιοπαναγιά και το Γυμνάσιο Ναυπάκτου. Και σκέφτομαι άλλη μια φορά, έτσι μαθαίνονται τα γράμματα; Όσο ήταν καλός καιρός ακόμη καλά ήμουν στο σπίτι των Γκαναίων, αλλά το χειμώνα με πήρε ο ξαδελφός μου Νικόλαος Γκάνος με την σύζυγό του Ερασμία που είχαν εγκατασταθεί μισό μίλι πιο κάτω στο αγρόκτημα του Αλαμπάση. Εκεί έμεινα πολλές μέρες του Φθινοπώρου. Μάλιστα η Ερασμία ήταν έγκυος στην Κούλα (Βασιλική) την πρωτότοκη.

Πέρασα ωραίες μέρες μαζί τους. Ειδικά ένα περιστατικό, έμεινε στη μνήμη μου για καλά. Είχαν μαζευτεί όλα τα κορίτσια, οι ξαδέλφες μου, του Χαρακίδα

η Κούλα και η Γιώτα, του Παπαπιά, η Κατίνα και η Νίτσα και συζητούσαν ποια από αυτές θα ζυμώσει. Ασφαλώς δεν θα έβαζαν την έγκυο Ερασμία να ζυμώσει! Τότε, πως έγινε δεν ξέρω, κάποια απ' αυτές έκανε την αστεία πρόταση να ζυμώσω εγώ! Εγώ τους είπα ότι θα ζυμώσω, αφού μου φέρουν όλα τα υλικά και τα απαιτούμενα σκεύη, και αφού θα μου λένε τι να κάνω. Το ζύμωμα άρχισε με τόσα γέλια και οδηγίες που πραγματικά κατάλαβα ότι χρειαζόταν σκληρή εργασία και δύναμη για να γίνει το ψωμί. Όταν βγήκε το ψωμί από τη γάστρα ήταν τόσο αφράτο και νόστιμο, που τα κορίτσια για πολύ καιρό δεν μ' άφηναν να το ξεχάσω!

Από του Αλαμπάση έπρεπε να φύγω γιατί δεν είχαμε πολύ χώρο. Ο Νίκος και η Ερασμία μου φέρθηκαν πολύ καλά, αλλά και αυτοί έπρεπε να βρουν κάτι καλύτερο, μάλιστα και με το μωρό που ερχόταν. Πού να πάω τώρα; Η θεία η Γιωργίτσα Χαρακίδα με τον άνδρα της, το Γιάννη και ολόκληρη η οικογένεια με πήραν στο σπίτι τους, που ήταν λίγο πιο κάτω από του Αλαμπάση το Καλύβι, στη θάλασσα. Εκεί έμεινα το Χειμώνα. Κάθε μέρα περπατούσα προς το γυμνάσιο Ναυπάκτου στην ακροθαλασσιά και έπρεπε να περάσω και δυο ποταμάκια, όπου τις περισσότερες φορές γύριζα το απόγευμα με βρεγμένες κάλτσες, και πολλές φορές όλος βρεγμένος. Δεν είχα άλλες κάλτσες να αλλάξω, αυτό το ζευγάρι είχα μόνον. Ντρεπόμουν να πάω στο τζάκι να τις στεγνώσω και πολλές φορές τις φορούσα βρεγμένες την άλλη μέρα να πάω σχολείο. Πολλές φορές έκανε κρύο τα βράδια να τις βγάλω και στεγνώνανε οι κάλτσες στα πόδια μου.

Στο Χαρακιδαίικο το σπίτι πέρασα πολύ καλά. Με ταΐζανε οι άνθρωποι με ποτίζανε και είμαι τόσο ευγνώμων για τη συμβολή των. Ήρθε όμως καιρός κατά τον Απρίλιο που αρραβωνιάστηκε η ξαδέλφη μου η Γιώτα Χαρακίδα

και έπρεπε να φύγω και από εκεί. Πάλι όμως με περιμάζεψε ο ξάδερφός μου, Νίκος Γκάνος με την Ερασμία, που είχαν μετακομίσει μέσα στη Ναύπακτο σε ένα μικρό ισόγειο πίσω από το λιμάνι. Πόσα χρωστάω σε όλους αυτούς τους ανθρώπους! Εκεί ήταν που αρρώστησα από Σταφυλοκοκκίαση. Είχε γεμίσει το πρόσωπο μου σπυριά, τα οποία πονούσαν και ξυνόμουνα τρομερά. Ο ιατρός του Γυμνασίου έκανε τη διάγνωση, αλλά που το φάρμακο; Η θεία μου Ευθυμία βρήκε μια πρακτική γιάτρισσα που τα ήξερε όλα τα πρακτικά και είπε να βάλω επάνω στο πρόσωπό μου νωπά φύλλα καπνού. Πού τα βρήκε δεν ξέρω, αλλά τα έβαλα επάνω στο πρόσωπο μου και πήγα να πεθάνω από τον πόνο και γέμισα σπυριά και κει που δεν είχα. Ευτυχώς που ο Νίκος Γκάνος τηλεφώνησε στον αδελφό του, τον Θόδωρο Γκάνο που ήταν αστυφύλακας στην Πάτρα και έστειλε μια ένεση πενικιλίνης, την οποία μου την έκανε ο ίδιος ο Νίκος και καθάρισε το πρόσωπό μου σχεδόν αμέσως. Για μένα ήταν και ένα καλό μάθημα. Ποτέ ο άνθρωπος να μην πηγαίνει με τα γιατροσόφια, αλλά με την επιστήμη.

Αυτή τη χρονιά το σχολείο ήταν πραγματικά δύσκολο για μένα. Το γυμνάσιο Ναυπάκτου ήταν δυνατότερο και πιο απαιτητικό από του Λιδορικίου. Είχα χάσει και πολλά μαθήματα κατά την εκκένωση, την αρρώστια και τις μετακομίσεις που έπρεπε να τα προφτάσω. Το προτέρημα που είχα ήταν ότι μπορούσα να αποστηθίζω ολόκληρα κεφάλαια από τα βιβλία που τα περισσότερα δεν τα είχα. Στα Μαθηματικά και στη Φυσική ήμουν αρκετά καλός, αλλά στην έκθεση και σε άλλα μαθήματα που έπρεπε να μιλήσω ή να γράψω είχα μεγάλη δυσκολία να εκφραστώ. Ένα μειονέκτημα που το έσερνα για αρκετά χρόνια. Στην Αμερική, στο βραδινό σχολείο που παρακολουθούσα για τη γλώσσα, έμαθα ότι

μια έκθεση, ή για να γράψω κάτι καλό απαιτούνται τρία πράγματα: Πρόλογος, Κύριο Θέμα και Επίλογος.

Στο Γυμνάσιο Ναυπάκτου υπήρχε και ένα τμήμα σχεδόν όλο κορίτσια. Για να συμπληρώσουν το τμήμα αυτό, πήραν και αγόρια κατά αλφαβητική σειρά από τον κατάλογο και έτσι το άλφα, Αποστολόπουλος, έπεσε σχεδόν όλο στο τμήμα των κοριτσιών και εγώ μαζί. Επειδή ήμουν αρκετά καλός στα Μαθηματικά, το τετράδιο μου των μαθηματικών γινόταν άφαντο την πρώτη ώρα. Το έπαιρναν τα κορίτσια να αντιγράψουν τις λύσεις των ασκήσεων.

Τελικά έμεινα μετεξεταστέος στα Νέα Ελληνικά και στη Φυσική. Και καλά, στην έκθεση ήμουν αδύνατος, αλλά στη φυσική το θεώρησα μεγάλη αδικία. Και ήταν μεγάλη αδικία! Εγώ ήμουν ένας από τους καλύτερους μαθητές του καθηγητού κ. Ζήττα. Μάλιστα, σε ένα πρόχειρο διαγώνισμα που μας είχε βάλει για τα συγκοινωνούντα δοχεία άριστευσα με βαθμό 19. Ενθυμούμαι που με σήκωσε ο Καθηγητής κ. Ζήττας στον πίνακα και εξήγησα πως έλυσα το πρόβλημα.

Το πώς έγινε και με άφησε μετεξεταστέο, μπορεί να εξηγηθεί από δύο άλλες πλευρές: η πρώτη εκδοχή ήταν ότι πήραν ένα οποιοδήποτε δευτερεύον μάθημα, και η άλλη φαίνεται πως ο κ. Ζήττας έκαμε μια αδικία εκ προθέσεως. Το εξής συμβάν μου δίνει την αφορμή να είμαι καχύποπτος. Ένας νεαρός από το χωριό του κ. Ζήττα, από την Ελατού, είχε πάει για μετεκπαίδευση στο Rantoul, Ill., Η.Π.Α. και εκεί γνωρίστηκαν με το θείο μου Γεώργιο Λιάρο, αδελφό της μάνας μου. Όταν τελείωσε η εκπαίδευσή του και επέστρεψε στην Ελλάδα του έδωσε ο θείος μου 5 δολάρια (εκείνο τον καιρό ήταν αρκετά καλό

φιλοδώρημα) και με τα χαιρετίσματα να με βρει και να μου τα δώσει.

Ο νεαρός φαίνεται δεν θα ήξερε που να με βρει και έδωσε το πεντάρικο στον καθηγητή κ. Ζήττα να μου το δώσει. Όμως ο κ. Ζήττας, καίτοι με έβλεπε συχνά, δεν μου το έδωσε. Ο θεός μου δεν έλαβε καμία είδηση σχετική αν το έλαβα το πενταδóλαρο και μου έγραψε προς τούτο. Εγώ του απάντησα ότι δεν έλαβα τίποτε. Τότε ο θεός μου έγραψε στον νέο αυτόν ο οποίος εσπευσμένα με βρήκε και μου είπε την όλη ιστορία, και μου είπε ότι τώρα το πληρώνει από την τσέπη του. Φαίνεται ο κ. Ζήττας θα νόμισε ότι κατάγομαι από πλούσια οικογένεια και θα ήθελε να πάω για φροντιστήρια! Εύχομαι οι καχυποψίες μου να είναι λανθασμένες!

Ασφαλώς, έπρεπε να διαβάζω όλο το καλοκαίρι για τις εξετάσεις. Το βιβλίο της Φυσικής το αποστήθισα ολόκληρο. Όσο για τα Νέα Ελληνικά, ό, τι βιβλία εκθέσεων έπεσαν στα χέρια μου τα αποστήθισα. Εκείνο που έχει σημασία είναι ότι πέρασα τα δυο αυτά μαθήματα και με καλούς βαθμούς και χωρίς να πάω φροντιστήριο και πήγα στην 8^η Τάξη.

Η ΛΑΜΠΕΤΗ

Την άνοιξη του 1949, τα πρόβατα τα πήγαμε στη Λαμπέτη, αγρόκτημα του θείου Δήμου Λιάρου από το Ευάλιο. Ένα καλύβι στην ερημιά, αλλά εξυπηρετούσε την κατάσταση για μας χωρίς να πληρώνουμε. Το μόνο μειονέκτημα ήταν που δεν είχε νερό πλησίον και έπρεπε να κουβαλάμε νερό με το μουλάρι σε δοχεία από το πλησιέστερα χωριό, τη Μαραφέντη. Με το νερό έπρεπε να εξυπηρετούμαστε σαν οικογένεια, αλλά και να ποτίζονται και τα πρόβατα. Είχαμε και ένα άλλο πρόβλημα. Τα

φίδια! Εκεί στην ερημιά ήταν πολλά φαρμακερά φίδια και τα βλέπαμε καθημερινά που έρχονταν για το νερό, δηλαδή, μοιραζόμασταν το νερό και με τα φίδια.

Πάντως, ήταν ένα καλό καλοκαίρι για μας, και μάλιστα είχαμε γνωριστεί με μια οικογένεια Κουμπογιάννη από τη Μανάγουλη, και ειδικά τα δύο κορίτσια τους, τη Σοφία και την Αντωνία, περίπου στην ηλικία της αδελφής μου Βούλας και δικής μου, που μας επισκέπτονταν και περνούσαμε ωραία. Τους επισκεπτόμασταν και εμείς στο σπίτι τους, στη Μανάγουλη και οι γονείς τους ήταν πολύ καλοί μαζί μας. Πρέπει να ήταν καλοί φίλοι του πατέρα μου πριν πεθάνει. Μας φίλευαν λεμόνια από τη λεμονιά που είχε στον κήπο τους δίπλα από το σπίτι τους.

Μερικές μέρες αυτό το καλοκαίρι δούλεψα στα χωράφια του κ. Βασίλη Βρέττα, ο οποίος καταγόταν από το χωριό μας. Μάζευα τριφύλλια και τα έδενα με σύρματα σε μπάλες. Όχι, ότι η μάνα μου και η αδελφή δεν ήταν καλές μαγειρίσσες, αλλά το φαγητό που μας εταίζε η κ. Βρέττα τα μεσημέρια είχε μέσα πολύ ντομάτα-πάστα και μάλλον περισσότερο λάδι και μου φαινόταν πιο νόστιμο. Ίσως να ήταν και επειδή δούλευα σκληρά και πεινούσα περισσότερο.

Από την Άνοιξη, η Εθνική Κυβέρνηση έστειλε τμήματα χωροφυλάκων στα ορεινά και κατά κάποιον τρόπο έφυγαν από τα χωριά και από τα λαγκάδια οι αντάρτες. Έτσι λοιπόν μας επέτρεψαν να πάμε το Φθινόπωρο του 1949, στο χωριό για λίγες ώρες να πάρουμε λίγα πράγματα απαραίτητα, αλλά εμείς βρήκαμε ευκαιρία να μαζέψουμε και λίγα καρύδια. Μία από αυτές τις βραδιές μείναμε και μερικοί το βράδυ στο χωριό. Εγώ και ο Ευθύμιος Κατσόγιαννος το ριψοκινδυνέψαμε και μείναμε στα Μωραΐτια κάτω προς το Κοκκαλιόρεμα με τα

μουλάρια. Κάτι που ποτέ δεν το είχα αισθανθεί προτιήτερα, ήταν η απόλυτη ησυχία. που επικρατούσε στην περιφέρεια εκείνη τη βραδιά. Μπορούσες να ακούσεις τον παραμικρό θόρυβο από χιλιόμετρα μακριά και τα νερά του ρέματος γαργάριζαν στ' αυτιά σου σαν να σε νανουρίζουν.

ΟΙ ΨΑΘΙΝΕΣ ΚΑΛΥΒΕΣ

Το πρόβλημα με τα πρόβατα έπρεπε να λυθεί. Κανείς μας δεν ήθελε να είναι τσοπάνης. Επίσης, τι θα τα κάναμε το φθινόπωρο; Που θα τα πηγαίναμε για το χειμώνα; Η μάνα μας, αλλά και εμείς αποφασίσαμε να τα πουλήσουμε, και έτσι και έγινε. Κρατήσαμε μόνο τα μαρτίνια μας (τρεις κατσίκες και το μουλάρι μας) και μαζευτήκαμε στα Μαλάματα σε κάτι μπαϊρία (ακαλλιέργητα) του Βασίλη Βρέττα κοντά στην καλύβα της οικογένειας του Παναγή Καραδήμα. Εκεί φτιάξαμε δύο καλύβες και τις περιφράξαμε τόσο στις πλευρές τους όσο και στη σκεπή τους με βουρλιές, ώστε να προφυλαγόμαστε από το τσουχερό κρύο και από τις συχνές καταρρακτώδεις νεροποντές. Η μια καλύβα προοριζόταν για τη στέγαση της οικογένειας και η άλλη για την προστασία των ζώων.

Ο Παναγής Καραδήμας ήταν δεύτερος ξάδελφος της μάνας μου και κάπως μας προστάτευε. Είχαν και άλλη συγγένεια με τη μάνα μου, βύζαιναν την ίδια μάνα, ήτοι μοιράζονταν το γάλα της μάνας του, καθώς είπαμε νωρίτερα. Την είχε σαν αδελφή του τη μάνα μου. Ο Παναγής ήταν καλός άνθρωπος και πολύ δυνατός άνδρας. Ήταν και πολύ καλός φίλος του πατέρα μου. Έβγαζαν σανίδια μαζί και ξυλεία για οικοδομές. Πήγαμε λοιπόν δίπλα στην ψάθινη καλύβα του και φτιάξαμε και εμείς τη δική μας. Κάποτε τον είδα που ήρθε μεθυσμένος και μπροστά σε όλους μας προσπαθούσε να φιλήσει την γυναίκα του την Αγλαΐα και της έλεγε ότι την αγαπά. Ποτέ

δεν τον είχα ξαναδεί έτσι! Ο καημένος, ποιος ξέρει ποιος ήταν ο καημός του! Εκείνο τον καιρό ήταν και ο γιος του, ο Αντώνης στρατιώτης στα Λ.Ο.Κ., μέσα στις μεγάλες επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών.

Κατά τις διακοπές και συχνά τα Σαββατο-Κύριακα πηγαίναμε και εμείς οι μαθητές στις καλύβες μας με τις οικογένειές μας. Εκεί πηγαίναμε στα γύρω χωριά που ήταν στις εκβολές του ποταμού Μόρνου, όπως τα Χασάν-Αγά, (Άγιος Πολύκαρπος), τα Μαλάματα και η Μανάγουλη, που είχαμε πολλούς συγγενείς και χωριανούς και γινόντουσαν γάμοι, βαπτίσεις και άλλες διασκεδάσεις. Εκεί στα Μαλάματα γινόταν ένα πανηγύρι και ενθουμούμαι που ήταν ένας καλός τυφλός βιολιτζής που του έλεγαν οι άλλοι της ορχήστρας του, ποιος έρριξε πολλά χρήματα, για να παίξει καλύτερα και να ευχαριστήσει το χορευτή. Εδώ ήταν κάποτε που μέθυσαν και οι φίλοι μου, ο Φώτης Καραδήμας και ο Κωνσταντίνος Γ, Χάρος (Μανταφάρας) και οι δύο περίπου δύο-τρία χρόνια μεγαλύτεροί μου.

Επίσης, άλλο περιστατικό ήταν, όταν ο παιδικός μου φίλος Χρήστος Α. Αδρασκέλας στη Μανάγουλη, κρυφά φοβέρισε ότι θα με χτυπήσει. Δεν ξέρω γιατί. Τον άκουσε ο ξάδελφός μου, Δήμος Καραμπάρμπας, του επιτέθηκε και τον χτύπησε στο πρόσωπο με μια πρόκα που έτυχε να έχει στα χέρια του. Απλώς δεν το περίμενα από το Δήμο να με υποστηρίζει σ' αυτό το σημείο! Έφυγε ο καημένος ο Χρήστος γεμάτος αίματα και έκτοτε φυλαγόμουν απ' αυτόν και αυτός από μένα. Εν καιρώ τα φτιάξαμε ξανά.

Αυτή την περίοδο έγινε ο παραδοσιακός γάμος ενός χωριανού μας με μια επίσης χωριανή μας, εκεί έξω από τη Μανάγουλη, στην Εκκλησίτσα της Παναγίας της Φανερωμένης. Στο δρόμο που πήγαιναν από τη

Μανάγουλη στην Εκκλησία τα δυο συγγενολόγια του γαμπρού και της νύφης, ο γαμπρός έμαθε ότι τη νύφη την έβαψαν με κραγιόν, κ.λ.π. και ήρθε λοιπόν η είδηση ότι γάμος δεν γίνεται. Σταμάτησαν τα βιολιά και όλη η συνοδεία. Τότε όλοι και ειδικά το συγγενολόι της νύφης έψαξαν στις παρακείμενες σούδες για να βρουν λίγο νερό να βγάλουν τα κοκκινάδια της νύφης για να γίνει ο γάμος.

Μπορεί να ήμουν τον περισσότερο καιρό στα χωριά του Μόρνου, αλλά και πολλοί συγγενείς ήταν έξω στην Παλαιοπαναγιά. Τότε περίπου έγινε και ο γάμος της ξαδέλφης μου Ελένης Βασ. Γκάνου μετά του Ιωάννου Κωσταντόπουλου στην Παλαιοπαναγιά, από το Χαρακιδαίικο σπίτι. Δεν σταμάτησε η επικοινωνία μου με τα σπίτια αυτά καθόλου. Έζησα δύσκολες μέρες μαζί τους.

Ένα σπουδαίο περιστατικό μου συνέβη κατά την περίοδο αυτή: Μια Παρασκευή απόγευμα, πηγαίνοντας από την Ναύπακτο προς την καλύβα μας στα Μαλάματα, περίπου 45-50 λεπτά ποδαρόδρομο, συνάντησα έναν Κύριο που και αυτός επέστρεφε από το λιμάνι Ναυπάκτου με το κάρο του, όπου είχε ξεφορτώσει τριφύλλια. Τον ρώτησα λοιπόν: «μπορώ να ανεβώ στο κάρο σου;» «Ελα!» μου λέγει. Ανέβηκα και κάθισα δίπλα του. Αρχίσαμε τη συζήτηση και με ρώτησε πολλά πράγματα: πού πηγαίνεις, από πού έρχεσαι, από πού είσαι, πώς λέγεσαι, τι οικογένεια έχεις, ποιος είναι ο πατέρας σου και άλλα. Απάντησα σε όλα. Όταν είχαμε φθάσει περίπου στο ποτάμι του Μόρνου και πριν το περάσουμε, συγκινημένος μου αποκάλυψε ποιος ήταν. Και μου λέγει επί λέξει: «Παιδί μου, εγώ είμαι ο νουνός σου, ο Αναστάσιος Ράμμος!» Για σκεφθείτε και τη δική μου συγκίνηση που σε ηλικία 18 ετών για πρώτη φορά γνώρισα το νουνό μου και υπ' αυτές τις συνθήκες! Είχε μετακομίσει πριν από πολλά χρόνια στο χωριό Χασάν-Αγά (Άγιος Πολύκαρπος). Είχε παντρευτεί και είχε

παιδιά τα οποία ποτέ δε γνώρισα. Με πήγε στο σπίτι του και με γνώρισε στην καλή σύζυγό του, τη νουνά μου. Τους επισκεπτόμουνα από καιρό σε καιρό, αλλά μου ήταν σαν ξένοι.

ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ

Ο κ. Βασίλειος Βρέττας, στου οποίου το κτήμα είχαμε την καλύβα μας, επέμενε να μένω μαζί με του γιους του στο δικό του διαμέρισμα στη Ναύπακτο, 'δωρεάν. Φθινόπωρο 1949. Ήθελε να προσέχω τους γιους του που πήγαιναν σε πολύ μικρότερες τάξεις του γυμνασίου, να τους βοηθάω να διαβάζουν και λοιπά. Το δοκίμασα τον πρώτο μήνα αλλά δεν ήταν δυνατό να κάνω αυτό και να κάνω κι' εγώ τα δικά μου μαθήματα. Άλλωστε, αυτά τα παιδιά ήταν καλομαθημένα (κακομαθημένα), δεν με άκουγαν και το πράγμα δεν δούλεψε. Ο χωρισμός ήταν αναπόφευκτος. Έπρεπε να βρω άλλο δωμάτιο και βρήκα καταφύγιο και προσχώρησα στους πρώην συμμαθητές μου που μέναμε στο Λιδορίκι, τον Κωνσταντίνο Χαρονικολάου και τον Βαγγέλη Μακρή. Ε, τώρα κάπως μπορούσα να πληρώσω κι' εγώ το μερίδιό μου, αφού μας είχαν μείνει και λίγα χρήματα από τα πρόβατα που πουλήσαμε! Το μοναδικό δωμάτιο που διαμέναμε βρισκόταν στο 2^ο όροφο ενός παλαιού σπιτιού και έπρεπε να ανεβαίνουμε τις σκάλες και να περνούμε μέσα από ένα άλλο δωμάτιο που κοιμόταν η 30χρονη κόρη του νοικοκύρη. Το δωμάτιο δεν είχε ούτε ένα έπιπλο, ούτε κρεβάτι, εκεί τη βγάζαμε όλοι μαζί στρωματσάδα στο πάτωμα.

Περάσαμε αζέχαστες μέρες στο δωμάτιο αυτό και ήμασταν πάντοτε χαρούμενοι τόσο, όταν διαβάζαμε όσο και τότε που αστειευόμασταν. Περιμέναμε να έλθει Παρασκευή απόγευμα να φύγουμε να πάμε στις οικογένειές μας και στις καλύβες μας να φάμε και να

πιούμε και τη Δευτέρα πρωί νύκτα να γυρίσουμε με το σακούλι γεμάτο τρόφιμα για τη βδομάδα. Ενθουμούμαι μια Παρασκευή πρωί, είχαμε απομείνει με δυο αυγά να φάμε και οι τρεις μας. Η σκηνή ήταν απίστευτη: Ο ένας κρατούσε το τηγάκι με λίγο λαδάκι, ο άλλος ένα πιάτο που χτυπούσε τα δύο αυγά και ο άλλος φυσούσε με το καλάμι τα λίγα καρβουνάκια στο μαγκάλι για να τηγανίσουμε τα δυο αυγά για πρωινό.

Άλλη περίπτωση ήταν όταν μια νύκτα ο Κώστας κι' εγώ ράψαμε με μια σακοράφα τον Βαγγέλη μέσα στις κουβέρτες. Ο καημένος ο Βαγγέλης πήγε να σηκωθεί το πρωί και δεν μπορούσε. «Ε! Τι έγινε εδώ;» Έλεγε αθώα! Εμείς του λέγαμε ότι, ίσως η κοπέλα από το διπλανό δωμάτιο, ήρθε τη νύκτα και του έκανε μάγια! Τα γέλια που κάναμε ήταν άνευ προηγουμένου, γιατί ο Βαγγέλης το είπε και σε άλλους και απέγινε το αστείο. Ήταν πολύ καλό παιδί ο Βαγγέλης, αλλά λίγο αθώος! Ξέρετε εμείς οι τρεις είχαμε πάντοτε σιδερωμένα παντελόνια. Τα στρώναμε προσεκτικά κάτω από τα στρωσίδια μας στο πάτωμα και κοιμόμασταν απάνω. Επίσης, του καημένου του Κώστα τα μαλλιά ποτέ δεν στρώνανε πίσω. Λοιπόν, τα έβρεχε το βράδυ και τα έδενε σφιχτά στο κεφάλι του με ένα μαντίλι και κοιμόταν έτσι και τα μαλλιά του ήταν στρωτά πίσω το πρωί.

Για τους μαθητές του Γυμνασίου υπήρχαν ορισμένοι κανονισμοί που τους ακολουθούσαμε αυστηρά. Έπρεπε να φοράμε πηλήκιο που είχε το έμβλημα της κουκουβάγιας μπροστά και απαγορευόταν να είμαστε έξω μετά τις 8 η ώρα τα βράδια. Και αν συναντούσαμε καθηγητή στο δρόμο έπρεπε να τον (την) χαιρετίσουμε σαν στρατιώτες. Γι' αυτό και όλες οι υποθέσεις και οι δουλειές μας έπρεπε να γίνουν πριν τις 8 το βράδυ. Ο περίπατος συνήθως γινόταν 6 με 8 το βράδυ και στον κύριο δρόμο της

Ναυπάκτου (ή του Λιδορικού) γινόταν αφάνταστος συνωστισμός από άνδρες και γυναίκες και παιδιά του γυμνασίου. Φορούσαμε και τα καλά μας και γινόταν και ένα είδος γαμπροπάζαρο και νυφοπάζαρο συνάμα.

Ο μακαρίτης ο πατέρας μου είχε βαπτίσει παιδιά στο χωριό, αλλά και σε άλλα χωριά. Ξέρω ότι είχε ένα βαπτιστικό και κουμπάρους στο χωριό Γκουμαίους, πάνω από το Ευάλιο Δωρίδας. Όταν ήμουν τελειόφοιτος του γυμνασίου Ναυπάκτου ήλθε κάποιος κύριος και με ζητούσε. Τελικά συναντηθήκαμε και μού είπε: «ο Πατέρας σου ο Βασίλης Αποστολόπουλος από την Κερασιά Δωρίδας έχει βαπτίσει την κόρη μου και την ονόμασε Βασιλική.» Ούτε καν το ήξερα αυτό! Με κάλεσε, λοιπόν να πάω στο σπίτι τους κάποια μέρα να με φιλοξενήσουν και να γνωριστούμε. Εγώ εξομολογούμαι, ντρεπόμουν να πάω να γνωρίσω τους κουμπάρους του πατέρα μου και να παρουσιαστώ σαν νουνός μιας κοπέλας όχι περισσότερο από δυο χρόνια μεγαλύτερης μου. Τελικά αποφάσισα να πάω. Αλλά δεν ήθελα να πάω μόνος μου. Πήρα λοιπόν τον φίλο και συμμαθητή μου, Βαγγέλη Ευαγγελόπουλο για να πάμε μαζί.

Τώρα, τι να κάνω; Δεν πάνε με άδεια χέρια! Έπρεπε να έχω και κάποιο δώρο! Αλλά, τι; Σκεφθήκαμε πολύ και η απόφαση ήταν να της πάρω ένα μεταξωτό φακιόλι (μαντίλι). Ψάξαμε λοιπόν στη Ναύπακτο στα μαγαζιά και το βρήκαμε. Δεν νομίζω ότι ήταν μεταξωτό, αλλά ήταν ωραίο μαντήλι. Τους ειδοποιήσαμε και ξεκινήσαμε με το Βαγγέλη να πάμε να τους βρούμε στην Άνω Παλαιοπαναγιά, περίπου είκοσι λεπτά με τα πόδια από την Ναύπακτο. Βρήκαμε το σπίτι στους πρόποδες του βουνού Ριγάνι. Ένα όμορφο σπιτάκι μέσα στα δένδρα. Τι, να σας πω; Με περίμεναν λες και ήμουν ο Βασιλιάς. Τέτοια περιποίηση, και του πουλιού το γάλα! Απλοϊκοί

άνθρωποι, αλλά καθαροί και πολύ ευγενείς. Ποτέ δεν έμαθα, ούτε ρώτησα πως γνωρίστηκε ο πατέρας μου με την οικογένεια και κουμπάριασαν. Δεν ενθυμούμαι αν ξανά επικοινωνήσαμε με αυτούς τους καλούς ανθρώπους. Όμως εκτίμησα την ιδιαίτερη επιθυμία τους, ώστε η κόρη τους να γνωρίσει κάποιον από την οικογένεια του αιμνήστου νουνού της. Δεν θα παραλείψω να σας πω ότι η Βασιλική ήταν μια πανέμορφη κοπέλα στα δεκαεννέα με είκοσι περίπου χρόνια της.

Έχω κι' εγώ βαπτιστικούδια στο χωριό: τον Βασίλη Θ. Ζούκο, τον οποίον βάπτισα όταν ήμουν 7 ετών και μου έλεγαν (με πείραζαν) οι φίλοι μου ότι το παιδί λίγο έλειψε να μου πέσει μέσα στην κολυμπήθρα. Αυτός έγινε δάσκαλος αργότερα και υπηρέτησε και στο χωριό μας. Έχω τον Γεώργιο Κ. Χάρο, ο οποίος απεβίωσε προφανώς νέος στην Αθήνα. Έχω τον Θεμιστοκλή Αν. Ράμμο, ο οποίος είναι ποιμένας στο χωριό. Και έχω επίσης τον Νικόλαο Γ. Μπερτσιά, τον οποίον βάπτισα στο Middletown, Ohio Η.Π.Α., όταν οι γονείς του έφευγαν από Αμερική για Ελλάδα.

Τώρα που ξέφυγα από τους γιούς του Βρέττα πήγαιναν πολύ καλά τα μαθήματα. Ήταν η τελευταία μου χρονιά, η 8^η Τάξη. Διάβαζα πολύ και με κάποιο καλό σύστημα. Δεν είχα καθόλου προβλήματα. Είχα τον καθηγητή, κ. Αθανάσιο Πλάκα στην ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, ο οποίος ήταν χωριανός μου και φίλος του μακαρίτη του πατέρα μου. Το παράπονό μου ήταν ότι, ενώ είχα σκιστεί στο διάβασμα δεν με σήκωσε ποτέ να πω μάθημα. Μάλιστα, μας είχε δώσει ένα θέμα να συγκρίνουμε τα γεγονότα των Μηδικών πολέμων με τα γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Σ' αυτήν την εργασία άριστευσα. Ακόμη την έχω στο αρχικό χειρόγραφο και το διαβάζω από καιρό σε καιρό. Κάποτε

αργότερα που μιλούσαμε με τον κ. Πλάκα και του έλεγα το παράπονό μου, μου είπε ότι δεν με σήκωσε στο μάθημα για να μην συμβεί και με βρει αδιάβαστο και ντροπιαστούμε και οι δυο μας. Σωστή παρατήρηση!

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΑ ΧΩΡΙΑ ΜΑΣ

Από την Άνοιξη του 1950 η 9^η Μεραρχία, που είχε εγκατασταθεί στο γεφύρι και την ποταμιά Μόρνου, μαζί με τους Λόχους Ορεινών Καταδρομών (Λ.Ο.Κ.), χτένισαν με επιχειρήσεις εκκαθαρίσεως την ορεινή Δωρίδα και Ναυπακτία και τα βουνά: Ομάλια, Ξεροβούνι, Παλιόσαρα, Γραμμένη Οξιά και Βαρδούσια από κάθε ομάδα ανταρτών, όπου οι αντάρτες έφυγαν προς το γενικό μέτωπο του Γράμμου μέχρι των Ελληνικών συνόρων Αλβανίας, Σερβίας και Βουλγαρίας. Οι επιχειρήσεις αυτές ήταν σαρωτικές και έτσι οι πρόσφυγες από τα χωριά αυτά επαναπατρίστηκαν.

Ο Εθνικός Στρατός βρήκε πολλά παιδιά από το τρομερό παιδομάζωμα εγκαταλειμμένα τα οποία έφεραν στην Ναύπακτο και τα τοποθέτησαν σε λυόμενες παράγκες νοτιότερα του γυμνασίου Ναυπάκτου, πλησίον στη θάλασσα και ερευνούσαν οι αρχές να βρουν τις οικογένειές των, ή συγγενείς των. Εμείς οι μαθητές τα βλέπαμε κάθε μέρα αυτά τα παιδιά που ο φόβος ήταν τόσο ζωγραφισμένος στο πρόσωπό τους! Εκείνο το Χειμώνα, είχε έρθει στη Ναύπακτο και ο στρατιώτης χωριανός μας και γείτονάς μου, Γεώργιος Αλ. Καραδήμας, ο μετέπειτα ιερέυς του χωριού μας, με αναρρωτική άδεια λόγω του τραυματισμού του από νάρκη των ανταρτών κατά τις επιχειρήσεις του Γράμμου. Εμείς συχνά τον ρωτούσαμε πως τραυματίστηκε και μας έλεγε τις ιστορίες του γύρω από τον πόλεμο, που ήταν πολύ τραγικά πράγματα. Που

αλλού να πάει κι' αυτός ο καημένος; Κάπου εκεί στα χωριά του Μόρνου είχαν και οι δικοί του την καλύβα τους!

Ο ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΟΣ

Την Άνοιξη του 1950, πήγαν πάλι ο κόσμος στα χωριά τους έπειτα από δυο χρόνια προσφυγιάς. Τι να βρουν; Όπως λένε σε μια παροιμία, το χωριό ήταν: «έρημα μαντριά γεμάτα λύκους». Όλα τα υπάρχοντά τους σε κακό χάλι. Στα σπίτια, ήταν όρθια τα κουφάρια. Τα νερά από χιόνια και βροχές είχαν καταστρέψει τα πάντα. Μόνο δυο σπίτια στο χωριό μας είχαν καεί ολοκληρωτικά, του Ραφτοκόστα ή Σπύρου Βρέττα (του Πίπη) στη μέση στο χωριό και του Αλέξη Χαλκιά στην κορυφή του χωριού και κανείς δεν ξέρει γιατί και πως!

Στην επιστροφή πάλι η αδελφή μου η Βούλα έφερε από τα Μαλάματα στο χωριό στην πλάτη της το μικρό γουρουνάκι και το κουτσό μας γάτο. Έπρεπε, επίσης να πάει πολλά ταξίδια με το μουλάρι (Κερασιά- Μαλάματα) για να έλθουν όλα τα υπάρχοντά μας στο χωριό.

Οι χωριανοί άρχισαν να μαζεύουν τα πράγματά τους και να κάνουν επιδιορθώσεις όπου μπορούσαν και να αρχίζουν καλλιέργεια. Μετά τον ανταρτοπόλεμο ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών με το σχέδιο Marshall έστειλε πολύ βοήθεια στην Ελλάδα σε τρόφιμα, χρήματα, μηχανήματα και λοιπά. Πέρασε λοιπόν μια σχετική κρατική επιτροπή και, αφού έβλεπε τις ανάγκες σε κάθε σπίτι, έδινε βοήθεια σε ξυλεία ή ένα μικρό ποσόν χρημάτων. Στη δική μας οικογένεια έδωσαν ξυλεία, αλλά έπρεπε να πάμε με το μουλάρι πολλά ταξίδια στο Κροκύλειο (περισσότερο από τρεις ώρες με το μουλάρι) να τα μεταφέρουμε. Το αυτοκίνητο δεν ερχόταν πιο πάνω. Άλλη τυραννία ήταν κι' αυτή!

Με την ξυλεία αυτή που ήταν μακριά σανίδια, μάλλον εκ Σουηδίας, πήραμε μαραγκό, τον Γεώργιο Βάρσο, από το Κροκύλειο και μαζί φτιάξαμε τα πατώματα του σπιτιού μας. Αυτός δεν μπορούσε και πολύ, εγώ έκανα την πολύ δουλειά, αφού μου έλεγε τι να κάνω και πώς να το κάνω. Έφερα καινούργια πάτερα και αλλάξαμε εκείνα που ήταν σχεδόν σάπια. Βάλαμε και καινούργια πάτερα πλησίον στα άλλα που ήταν ακόμη γερά. Τα πατώματα έγιναν σταθερά και ακούνητα πλέον. Άρχισε μια ακατάσχετη δραστηριότητα στο χωριό. Άλλοι έψαχναν για εργάτες και όλοι εργαζόνταν σκληρά, ώστε κάπως να επανέλθουν τα πράγματα στη σωστή τους τροχιά.

Αφού τελείωσα το γυμνάσιο τον Ιούνιο 1950, έφυγα από τη Ναύπακτο για το χωριό και επιδόθηκα στην καλλιέργεια και σε επιδιορθώσεις του σπιτιού. Ήταν αδύνατο να προχωρήσω σε ανώτερες σπουδές. Δεν νομίζω ότι ήμουνα καταρτισμένος να δώσω εξετάσεις και να εισέλθω σε κάποια ανώτερη σχολή. Αλλά και τα έξοδα που απαιτούνταν! Που θα έμενα και πως θα ζούσα; Η παιδεία τότε δεν ήταν δωρεάν!

Ούτε τα απαιτούμενα βιβλία θα ήμουνα σε θέση να αγοράσω! Αποφάσισα λοιπόν να μείνω στο χωριό και να αφοσιωθώ στην καλυτέρευση του ό, τι είχαμε: σπίτι και περιουσία. Ο κύριος σκοπός μου ήταν αν μπορούσα να αρχίσω συστηματική Μελισσοκομία. Η ιδέα δεν είχε μεστώσει ακόμη. Τα κτήματά μας μπορούσαν να καλυτερεύσουν και άρχισα απ' αυτά.

ΤΟ ΚΤΗΜΑ ΜΩΡΑΪΤΗ

Στο Μωραϊτή μπορούσα να κάνω πολλά. Το κτήμα αυτό ήταν σε ηλιόλουστη τοποθεσία, ήταν ποτιστικό και

είχε και (της Αποστολάκαινας) το καλύβι μας, ένα ολόκληρο δώροφο σπίτι να χρησιμοποιηθεί για τα ζώα μας και τις τροφές τους. Το σπίτι αυτό είχε κτισθεί από το ίδιο τον προπάππο μου, Απόστολο Αντωνόπουλο-Γκάνο ο οποίος ήταν καλός κτίστης και από τον παππού μου, Κωνσταντίνο Αποστολόπουλο-Γκάνο. Τα ονόματά τους είναι σκαλισμένα σε ακρογωνιαίο λίθο στην Ανατολική γωνία του σπιτιού, 1890. Εκεί βάζαμε το μουλάρι μας, τα μαρτίνια μας και, ειδικά το καλοκαίρι, το γουρούνι μας για να μην μυρίζει το κατώγι μας. Στο απάνω πάτωμα βάζαμε τη σοδιά για το μουλάρι και τα μαρτίνια: τριφύλλια, καλαμποκιές, άχυρα κ.λ.π. Κέντρωσα όλων των ειδών οπωροφόρα δένδρα και πολύ νωρίς άρχισα να έχω μεγάλα κεράσια, μήλα, αχλάδια και άλλα εκλεκτά φρούτα.

Ερώτησα ένα Γεωπόνο που περιφερόταν εκείνο τον καιρό εκεί στα χωριά μας: «γιατί τα φρούτα μας σκουληκιάζουν επάνω στα δένδρα, τα κεράσια και ειδικά τα μήλα μας»; Η συμβουλή του ήταν να τα ραντίζουμε τα δένδρα μας με πολύ ελαφρότερη δόση Γαλαζόπετρας, από εκείνη που χρησιμοποιούσαμε στα κλήματα και κατά τον καιρό που πέφτουν τα άνθη. Ακολούθησα τη συμβουλή του αυτή τη χρονιά και τα μήλα μου ήταν πολλά και καλά, καθώς και τα κεράσια μας. Από τη μεγάλη μηλιά μας στο Μοραϊτή, άλλα πουλήσαμε και άλλα τα ανταλλάξαμε με διαφορετικά προϊόντα, όπως σιτάρι και καλαμπόκι. Τα πήγαινα σε άλλα χωριά με το μουλάρι για ανταλλαγή. Πολλά από αυτά τα κάναμε αρμάθες και τα κρεμάγαμε στο ταβάνι του σπιτιού και τρώγαμε μέχρι τα Χριστούγεννα.

Εκεί που έδωσα προσοχή, ήταν τα κλήματα. Άφηνα κληματόβεργες να μεγαλώνουν και το φθινόπωρο τις καταβόλιαζα σε βαθείς λάκκους και έτσι την επόμενη χρονιά είχα αυτόματη εσοδεία και επέκταση των

κληματαριών. Φύτευα παντού κλήματα και είχα όλων των ειδών τα σταφύλια. Τα μαυρούδια πού γίνονταν πολύ νωρίς, τα κοκκινέλια που ήταν γλυκά, τις ασπρούδες και τα συνηθισμένα κόκκινα που αντέχουν στον τόπο μας. Βάζαμε και δυο βαρέλια κρασί και είχαμε γνήσιο και ντόπιο κρασί όλο το χρόνο.

Πήγα παντού όπου υπήρχαν κέδρα και ειδικά στην τοποθεσία, Τραμπάλα, και έβγαλα (έκοψα) κέδρινα παλούκια για τους φράχτες στους κήπους και στο Μωραϊτή, και ακόμη φούρκες για τα κλήματα. Για τις τέμπλες είχαμε πρόβλημα από το Δασαρχείο Φωκίδος. Απαγορευόταν να κόψουμε μικρά έλατα (λατσούδια). Χρησιμοποίησα ένα κόλλο. Έκοβα τις τέμπλες μήνες πριν, τις λέρωνα με λάσπη και τις έκρυβα. Στο διάστημα αυτό φαίνονταν παλιές.

Η ΠΡΟΝΟΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η Πρόνοια Εργασία, ήταν ένα είδος κοινωνικών εργασιών, εκ μέρους του κράτους, με χαμηλούς μισθούς και έργα στην περιοχή μας, ειδικά αυτοκινητόδρομους. Εργαζόμασταν ορισμένες ώρες την ημέρα και παίρναμε και λίγα χρήματα. Οι προσπάθειες ήταν να έλθει αυτοκινητόδρομος στα χωριά μας. Άρχισε λοιπόν το έργο από το χωριό Κόκκινος. Το αρχικό έργο χρηματοδοτήθηκε μερικώς ή εξ ολοκλήρου από κάποιον πατριώτη αρκετά πλούσιο Αθηναίο, με καταγωγή από την Αρτοτίνα, και το όνομα Λαβίδας. Κλιμάκια από πολλά χωριά κατέβησαν εκεί για να κάνουν τις πρώτες διανοίξεις, ώστε η μπουλντόζα να μπορεί να στηριχθεί και να δουλέψει ειδικά στον μεγάλο βράχο, και στις απότομες στροφές του ανηφορικού δρόμου. Εγώ και ο αδελφός, Μάνθος, δουλέψαμε εκεί στο λεγόμενο «Βλισίδι» το καλοκαίρι (1951) για εβδομάδες με κασμά και με φτυάρι και μέναμε

εκεί στην ύπαιθρο τα βράδια. Υπήρχε Επιστάτης και Σημειωτής που κρατούσε Ωράριο. Αργότερα, που έφτασε το πρόγραμμα και στα δικά μας τα χωριά, ο δρόμος και η μπουλντόζα, διορίστηκα κι εγώ από το Νομάρχη Φωκίδος σημειωτής. Η εμπειρία μου ήταν θαυμάσια, για την οποία θα μιλήσουμε αργότερα.

Μετά την επιστροφή μας στο χωριό, μας δόθηκε ένα όμορφο κουταβάκι από την οικογένεια του θείου μου Ιωάννου Παρτίδα από το Ψηλό Χωριό, το οποίο μεγάλωσε και έγινε ο καλός μας σκύλος, ο Περδίκης, έτσι τον ονομάσαμε. Η μάνα του σκύλου αυτού θεωρείται ότι έμεινε στο χωριό δυο χρόνια πριν με την εκκένωση των χωριών. Ο Περδίκης μας, λοιπόν, είχε άγνωστο πατέρα και μάλλον κατά τα δεδομένα τσακάλι. Ήταν μικρόσωμος, παιχνιδιάρικος και πολύ πιστός σκύλος και ποτέ δεν είχε μπει μέσα στο σπίτι, ούτε το χειμώνα. Εκείνο που μας έκανε εντύπωση ήταν ότι γαύγιζε και επιτίθετο μόνο σε ανθρώπους που θεωρούντο εχθροί της οικογένειας. Πως το ήξερε;

ΤΑ Τ.Ε.Α. (Τάγματα Εθνοφυλακής Αμύνης)

Στη Βόρειο-Δυτική Ελλάδα ακόμη γινόντουσαν μάχες μεταξύ του στρατού και των ανταρτών. Αυτή η κατάσταση κράτησε μέχρι το τέλος του 1950, όπου κλείστηκαν τα σύνορα με τις Βόρειες χώρες και οι απομεινάντες αντάρτες κατέφυγαν προς τα εκεί. Σκέπτομαι ακόμη και σήμερα τα δεινά που υπέστη ο απλοϊκός Ελληνικός λαός όλα αυτά τα χρόνια της καταστροφής και του κακουργήματος του εμφυλίου πολέμου. Εμείς οι Έλληνες, πολλοί από μας, είμαστε καλοί πολεμιστές, αλλά εγωιστές και αντίδικοι. Θέλουμε να είμαστε οι μεγάλοι καπετάνιοι και τρωγόμαστε μεταξύ μας μέχρι να φέρουμε την καταστροφή στον τόπο μας.

Τελικά στα χωριά μας οργανώθηκαν τα λεγόμενα Τ.Ε.Α. (Τάγματα Εθνοφυλακής Αμύνης) και κάθε άνδρας αυτομάτως ήταν ένας εθνοφύλακας της κυβερνήσεως και κρατούσαμε όπλα. Εγώ είχα διορισθεί από τον Διοικητή της περιφέρειας, τον ανθυπολοχαγό κ. Χρήστο Χατζηιωαννίδη, Γραμματέας του λόχου που έδρευε στο χωριό μας, στο τριώροφο Παπαντωναίικο σπίτι. Ήμουν αβελανώδης και της εμπιστοσύνης του. Μου ανέθετε γραφική υπηρεσία και μου έδινε καταλόγους ανδρών των Τ.Ε.Α. να αντιγράψω τα κοινωνικά φρονήματα και τη νομιμοφροσύνη τους. Ποτέ όμως δεν μου ανέθεσε να κάνω εργασία που αφορούσε σε άνδρες του δικού μου χωριού. Αυτά μάλλον τα έπραττε μόνος του. Κάποτε, ενώ φύλαγα σκοπιά στο Παπαντωναίικο μπαλκόνι και αυτός κοιμόταν στον τρίτο όροφο, φαίνεται τον ξύπνησαν από τηλεφώνου κατά τις δύο η ώρα το πρωί και τον φόβισαν, ότι φάνηκαν αντάρτες στα Βαρδούσια. Με φώναξε λοιπόν και μου είπε τα νέα για να είμαι προσεκτικός. Ήταν αναληθής η είδηση και μάλλον του έκαναν πλάκα οι συνάδελφοί του από άλλα κέντρα της περιφέρειας. Του είπα λοιπόν, ότι «δεν πρέπει να ανησυχεί, ότι εγώ είμαι ο πιστός φρουρός».

Με τον κ. Χαντζηιωαννίδη, και άλλους χωριανούς, αλλά και άλλους άνδρες των ΤΕΑ από άλλα χωριά, ειδικά από το Κριάτσι, επήγαμε την 14^η Φεβρουαρίου 1952, στις ράχες κάτωθεν του Κριατσίου να αποτινουμε φόρο τιμής στους τάφους του λοχαγού Ιμπραήμ και τους συντρόφους του που έπεσαν θύματα των ανταρτών κατά τα προηγούμενα έτη. Ο κ. Χαντζηιωαννίδης μου ανέθεσε να εκφωνήσω λόγο και να καταθέσω στεφάνι στους τάφους των φονευθέντων χωροφυλάκων. Ακόμη το έχω το ποίημα που διάλεξα να υμνήσω τον ηρωισμό των: «Ας μην βρέξει ποτέ το σύννεφο τ' αγνό κι' ο άνεμος ας μην σκορπίσει το

λιγοστό το χρώμα που σας σκεπάζει...» (Του Κάλβου από μνήμης).

Μια μέρα, με έστειλε για κάποια υπηρεσία στην Βοϊτσά (Ελατόβρυση) περίπου δυόμιση ώρες με τα πόδια. Του είπα ότι θέλω παρέα τον φίλο μου Ευάγγελο Ευαγγελόπουλο και ξεκινήσαμε. Πήγαμε περίπου μια ώρα μακριά και εκεί κάτω στο Λόγγο αποφασίσαμε να κάνουμε σκοποβολή. Βάλαμε λοιπόν σημάδι ένα ρόζο σε ένα δένδρο (δρυά), αρκετά μακριά, αλλά δεν μπορέσαμε να ξεχωρίσουμε ποιος νίκησε. Ήμασταν και οι δυο καλοί σκοπευτές. Δεν υπήρχε πρόβλημα να βρούμε φυσίγγια, γιατί μετά τον ανταρτοπόλεμο ακόμη και στους δρόμους βρίσκαμε πολλά. Οι πυροβολισμοί όμως ακούστηκαν στο χωριό. Όταν γυρίσαμε το βράδυ μας επέπληξε ο ανθυπολοχαγός, αλλά είχα το θάρρος να του πω ότι χρειαζόμασταν εξάσκηση, ώστε σε περίπτωση ανάγκης να ανταποκριθούμε και να αμυνθούμε. Πέρασε κι' αυτό!

Έμαθα παρά πολλά από τον κ. Χαντζιωαννίδη. Ήταν έφεδρος αξιωματικός, καθηγητής Φιλολογίας απόφοιτος του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και πολύ πιστός Χριστιανός. Νομίζω ήταν της οργανώσεως ΖΩΗΣ. Ο αδελφός μου Μάνθος ενθυμείται τον κ. Χαντζιωαννίδη που έκανε Κατηχητικό Σχολείο στα παιδιά του χωριού κάτω από το μεγάλο πουρνάρι του Αϊ Γιώργη. Κήρυττε πολλές φορές στην Εκκλησία του χωριού μου και δεν άργησε να με βάζει και μένα να κηρύττω. Το πρώτο κήρυγμά μου ήταν μεγάλο περί του Ασώτου Υιού, και το είχα αποστηθίσει όλο. Ντρεπόμουνα αλλά τα κατάφερα. Το έχω ακόμη το χειρόγραφο! Κάναμε και ένα Κύκλο Ζωής, όπου διαβάζαμε το περιοδικό ΖΩΗ και προσπαθούσαμε να βγάλουμε διδάγματα απ' αυτά που διαβάζαμε και να βρούμε λύσεις στις θρησκευτικές μας

απορίες. Συμμετείχαμε κάπου δεκαπέντε άνδρες. Ήταν μια θαυμάσια εμπειρία!

Ο ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗΣ

Ο Ιερέας Αθανάσιος Ελευθερόπουλος που μόλις τελείωσε τη Ριζάριο Ιερατική Σχολή, χειροτονήθηκε και διορίστηκε στο χωριό μας. Εγκαταστάθηκε με την Πρεσβυτέρα του, Βασιλική στο σπίτι του αδελφού του, Χαράλαμπου, ήτοι το Μυλωναϊκό σπίτι στη μέση στο χωριό. Εκεί γεννήθηκε και ο υιός των, Γεώργιος. Είχα πολύ καλές σχέσεις μαζί των και άρχισα να μαθαίνω Βυζαντινή μουσική. Ήταν πολύ καλός Βυζαντινός μουσικός ο Παπαθανάσης (καίτοι η φωνή του δεν τον βοηθούσε) και σιγά -σιγά με έμαθε να παίρνω τους ήχους και να ψέλνω. Έγινα ο κατ' εξοχήν ψάλτης του χωριού. Κάναμε μαθήματα στο σπίτι του, αλλά και στο δικό μου και πολλές φορές δοκιμάζαμε και ποιος έχει το καλύτερο κρασί.

Με τον Παπαθανάση κάναμε πολλά σχέδια για πολλά πράγματα του χωριού και πάντοτε οι συζητήσεις μας ήταν ενδιαφέρουσες. Θα πρέπει, ο Παπαθανάσης μαζί με τον Χαντηωαννίδη να με ενέπνευσαν να δημιουργήσω τη Δανειστική Βιβλιοθήκη, τόσο απαραίτητη στο χωριό. Έγραψα λοιπόν, σε Κυρίες του χωριού εγκαταστημένες στην Αθήνα, τις οποίες γνώριζα, ή ήταν συγγενείς μου και τις ζητούσα βιβλία για τη Βιβλιοθήκη. Αυτές έκαναν έρανο μεταξύ των και αφού αγόρασαν τα βιβλία, μου τα έστειλαν, περίπου 100 βιβλία και βιβλιαράκια της Ζωής, της Αποστολικής Διακονίας και άλλων οργανισμών, όλα περίπου θρησκευτικού περιεχομένου, διηγήματα, όπως η Φαβιόλα, Ξαναζωντάνεμα και άλλα.

Αρχισα λοιπόν να κάνω την καταγραφή σε ειδικό τετράδιο και να δανείζω τα βιβλία στους χωριανούς με την παράκληση να τα φέρνουν πίσω καθαρά και σε ορισμένο χρονικό διάστημα, ώστε να τα διαβάσουν και άλλοι. Εγώ προσωπικά τα διάβασα όλα αυτά τα βιβλία από αρχή μέχρι τέλους. Το πρόγραμμα ήταν λίαν επιτυχές. Μερικά από τα βιβλία ποτέ δεν επεστράφησαν, αλλά κάποιοι τα διάβασαν και είμαι βέβαιος ότι ωφεληθήκαν. Έπειτα από 60 περίπου χρόνια σε μια ντουλάπα της Εκκλησίας του χωριού μου είδα μερικά, ελάχιστα βιβλία, υπόλειμμα της βιβλιοθήκης του παλιού καιρού. Αυτοί οι ίδιοι φαίνεται, ο Παπαθανάσης και ο Χατζηιωαννίδης με έβαλαν υπεύθυνο και μαζί με άλλους να επισκεπτόμαστε ασθενείς του χωριού και πολλές φορές βοηθούσαμε και οικονομικώς με έρανο οικογένειες που είχαν ανάγκη.

Η ΖΩΗ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΟ

Στο χωριό μας κατά καλή μας τύχη, δεν είχαμε εχθρότητες και θύματα του συμμοριτοπόλεμου και ήμασταν χαρούμενοι. Τα πανηγύρια μας ήταν θαυμάσια και συνέρρεε πολύς κόσμος, ειδικά στις 29 Αυγούστου, όπου εορτάζαμε την Αποκεφάλιση του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου. Έγιναν και επισκευές και σε πολλά εξωκκλήσια του χωριού και ο κόσμος διασκέδαζε.

Το χωριό βρήκε πάλι τον παλμό του. Οι λεγόμενες εορταστικές βίζιτες (επισκέψεις) ξανά βρήκαν την παράδοση. Δεν ήταν ανάγκη να είσαι συγγενής, για να επισκεφτείς τον εορτάζοντα. Όλοι, μετά τη Θεία Λειτουργία στην Εκκλησία, και πολλές φορές με τον ιερέα μπροστά, πηγαίναμε από σπίτι σε σπίτι να ευχηθούμε τους εορτάζοντα: Κωστήδες, Αντώνηδες, Βασίληδες, Γιώργηδες, Γιάννηδες, Δημήτρηδες και λοιπούς. Οι οικοκυρές έφευγαν αμέσως μετά τη Θεία Λειτουργία για να

μας περιμένουν. Μας περίμεναν οι εορτάζοντες και οι νοικοκυρές στόλιζαν το τραπέζι τους με όλου του κόσμου τα σπιτίσια γλυκά και μερικά σπίτια διέθεταν μεζεδάκια, όπως το νοστιμότατο λουκάνικο. Επίσης, κρασάκι ή τσίπουρο ήταν στη διάθεση του επισκέπτη. Το έθιμο της καλής συμπεριφοράς ήταν ότι ο κάθε επισκέπτης έπρεπε να πάρει και να φάει ένα μόνον γλυκό της αρεσκείας του από το τραπέζι, στο κάθε σπίτι που γιόρταζε.

Γινόντουσαν και γλέντια στα σπίτια και δεν ήταν ανάγκη να γιορτάζει κάποιος. Στο δικό μου το σπίτι γινόντουσαν και γλέντια χωρίς καμία προετοιμασία. Μαζευόντουσαν οι ξαδέλφες μου, όπως η Διονυσία Αθ. Ράπτη και άλλες και με την αδελφή μου Βούλα τραγουδούσαν και άναβε το γλέντι. Και καθώς ήταν γνωστό, είχα κληρονομήσει τα όργανα του πατέρα μου, λαούτο και βιολί και έπαιζα πρακτικά ορισμένα τραγούδια αρκετά καλά, ώστε πολλές φορές κατάφερνα να ξεσηκώσω και κάποιον να χορέψει. Μάλιστα με τον Κώστα Π. Καραδήμα, ο οποίος έπαιζε λίγο το κλαρίνο, κάναμε αρκετά καλή ορχήστρα της ανάγκης, ακόμη και για μικρούς γάμους. Κάναμε το γάμο του Γεωργίου Ιωαν. Καραδήμα με τη Γιαννούλα Υφαντή, κόρη του λεγόμενου Μαϊκαντή. Στο γάμο του Βασίλη Βρέττα με την Βασιλική Αλεξ. Καραδήμα έφερα το Δημητρέλλο από το Γρηγόρι με το κλαρίνο και εγώ έπαιζα το λαούτο με επιτυχία.

Μόλις έγινε ο δρόμος μέχρι την Πενταγιού, είχαμε συγκοινωνία με τις κωμοπόλεις: Λιδωρίκι, Ναύπακτο, κ.λ.π. Ερχόταν μέχρι την Πενταγιού η κλούβα του Σιώκου και εξυπηρετούμασταν. Ήταν χωματόδρομος με πολύ σκόνη το Καλοκαίρι και πολύ λάσπη το Χειμώνα. Πολλές φορές κόλλαγε το αυτοκίνητο στη λάσπη και έπρεπε να κατεβούν οι επιβάτες να ελαφρύνει το αυτοκίνητο και να

το σπρώξουμε, ώστε να ξεκολλήσει και να συνεχίσει το δρόμο του.

Αλήθεια, με όλες τις δυσκολίες της ορεινής ζωής και τις αντιξοότητες των περιστάσεων ήμασταν χαρούμενοι. Δεν είχαμε άλλες ψυχαγωγίες, όπως έχουν τώρα όλοι νέοι και γέροι: τηλεόραση, ραδιόφωνο, ηλεκτρονικούς εγκεφάλους, CDς, DVDς, κινητά τηλέφωνα, θέατρα, αυτοκίνητα, κ. λ. π., και ακούμασταν σε ότι ψυχαγωγία μπορούσαμε να δημιουργήσουμε μόνοι μας. Οι ντόπιοι νόμοι της ηθικής ήταν γραμμένοι στην καρδιά μας. Οι διασκεδάσεις μας ήταν κατ' αρχήν ηθικές, σεβόταν ο ένας τον άλλον, ήμασταν μονιασμένοι και αγαπημένοι συγγενείς και φίλοι και κυριολεκτικά χαρούμενοι.

Το αίσθημα και το έθιμο της φιλοξενίας ήτα αναπτυγμένο στο χωριό μας. Τους ανθρώπους που έρχονταν στο χωριό από άλλα χωριά, όπως υπηρεσιακοί υπάλληλοι, κλητήρες, κλπ, τους έπαιρναν στα σπίτια του οι χωριανοί για φαγητό και κατάλυμα. Δεδομένου, ότι δεν υπήρχαν ξενοδοχεία στο χωριό. Ενθυμούμαι τον πατέρα μου που έφερνε από καιρό σε καιρό τέτοιους ανθρώπους στο σπίτι. Και αυτό το έθιμο το συνέχισα κι' εγώ. Το παράδοξο ήταν, ότι καίτοι ήταν έκτακτες επισκέψεις η μητέρα μου δεν δυσανασχετούσε. Μοίραζε το φαγητό της αναλόγως.

Κάπου εδώ συνέβη και ένα δυσάρεστο στην οικογένεια. Άνοιξη 1951. Ο θάνατος του θείου μου Δημητρίου Λιάρου (Λιαρομήτρου). Πήγε τον γιό του Θανάση στους γιατρούς στην Πάτρα και επιστρέφοντας έμεινε το βράδυ στο σπίτι της ξαδέλφης του Πρεσβυτέρας, Πολυξένης Πιά στη Ναύπακτο. Τη νύκτα απεβίωσε στον ύπνο του εκ συγκοπής καρδιάς. Φαίνεται στενοχωρήθηκε

πολύ, γιατί οι γιατροί δεν του έδωσαν πολλές ελπίδες καλύτερευσεως του παιδιού του (Θανάση) που ήταν κάπως καθυστερημένο. Ο θείος Μήτρος, πρώτος ξάδελφος του πατέρα μου και της μητέρας μου και από τα δυο, το Γκαναίικο και το Λιαραίικο σόι, ήταν ο κύριος προστάτης μας μετά τον θάνατο του πατέρα μου. Και αυτά τα φέρνει έτσι ο Θεός να ανταποδίδονται. Πήγα στο Ευάλιο στην Εκκλησία που έγινε ή κηδεία του και στο σπίτι του αδελφού του Δήμου που έγινε η μακαριά. Μετά, κάναμε και κολιγιά με τα μουλάρια για να οργώσουμε και να σπείρουμε τα χωράφια και των δύο οικογενειών και εγώ πήγαινα κοντά στο αλέτρι.

Αυτό τον καιρό, αμέσως μετά τον Επαναπατρισμό, συνέβη κάτι πολύ ωραίο στο χωριό και ειδικά στις οικογένειες των Θεοχαραίων. Ο Γεώργιος Θεοχάρης από το Μιλγουόκη, Η.Π.Α. έφερε ολόκληρη την οικογένειά του για να ζήσει στο χωριό ένα χρόνο. Τα παιδιά του πήγαν στο σχολείο μας και θυμάμαι τον γιό του Νικόλαο που ντύθηκε Παλαιών Πατρών Γερμανός σε μία από τις Σχολικές παραστάσεις της 25^{ης} Μαρτίου, και η κόρη του Αρχοντούλα, Σουλιώτισσα. Ήθελε τα παιδιά του και η οικογένειά του ολόκληρη να πάρει μια γεύση της ζωής του χωριού. Ακόμη και η σύζυγός του έμαθε Ελληνικά και πήγε και αυτή στην Κόφτρα να πλύνει ρούχα με τον κόπανο, όπως οι άλλες χωριανές. Εύχομαι και άλλες οικογένειες του εξωτερικού να μπορούσαν να κάνουν το ίδιο!

Αυτό τον καιρό, επίσης κάναμε και τα χαρτιά του αδελφού μου Μάνθου να μεταναστεύσει στην Αμερική, σαν ανταρτόπληκτος, αφού τον είχε καλέσει ο θείος μας Γεώργιος Λιάρος αδελφός της μάνας μου από το Rantoul, Illinois, Η.Π.Α. Ο ξάδελφός μου Θεόδωρος Γκάνος, που ήταν τότε αστυφύλακας (της Ασφαλείας Αθηνών)

συνέδραμε, ώστε να ετοιμαστούν όλα τα χαρτιά του. Από το σπίτι του έφυγε ο Μάνθος (1^η Νοεμβρίου 1951) με το πλοίο Νέα Ελλάς.. Καλά και εμείς οι υπόλοιποι, αλλά αυτή η μάνα μας, η Γιαννιώ, πως το αντιμετώπισε; Η στενοχώρια της ήταν πολύ μεγάλη. Από την άλλη πλευρά όμως, άνοιγε μια νέα τύχη για το παιδί της που ίσως στο μέλλον θα μπορούσε να καλυτερεύσει τον εαυτό του και να βοηθήσει ολόκληρη την οικογένεια. Τότε οι αποστάσεις ήταν πολύ μακρινές, και ο χωρισμός ήταν αφόρητος. Τώρα οι αποστάσεις έχουν σχεδόν μηδενισθεί. Η μάνα μου ήταν πολύ θαρραλέα γυναίκα. Ενθυμούμαι τότε περίπου με τα Τ.Ε.Α. το εξής περιστατικό! Δύο αδελφές από το Κριάτσι πέρασαν από το χωριό μας φορτωμένες τον αδελφό τους πληγωμένο από οπλοπολυβόλο στον μηρό πηγαίνοντάς τον στην Πενταγιού στο γιατρό. Η μάνα μου βρέθηκε τη στιγμή εκείνη στον παλαιό Αϊ Γιώργη και βλέποντας τον μεταφερόμενο και πονεμένο τραυματία έσπευσε αμέσως να καθαρίσει και να δέσει την πληγή του. Η πράξης της αυτή έδειξε, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, την αγάπη και τη βοήθειά της σε κάθε συνάνθρωπό της. Το γεγονός αυτό μεγάλωσε την αγάπη μου και την υπερηφάνειά μου για τη μάνα μου.

Το 1951, ήταν καλή χρονιά. Οι γιορτές γινόντουσαν με αξιοπρέπεια. Πολλοί γάμοι έγιναν εκείνο τον καιρό: του Αντώνη Καραδήμα με τη Μαρία Β. Υφαντή, του Γεωργίου Καραμπάρμπα με την Άννα Χριστιά. Είχε επανέλθει μια ευφορία στους κατοίκους του χωριού. Ξαναβρήκαν τα ήθη και τα έθιμα του παλιού καιρού, τα γλέντια και τα πανηγύρια τους.

Περίπου εδώ, κατά το φθινόπωρο έγινε και η κλεψιά στο μαγαζάκι του Βασίλη Μυλωνά (Μανουσάκια) και ασφαλώς πιάστηκαν αμέσως από τη Χωροφυλακή οι κλέφτες. Ήταν μετρημένοι οι ύποπτοι στο χωριό. Ήταν

δυο νεαροί απ' το χωριό μας, οι οποίοι για την κάκιστη αυτή πράξη τους παρέμειναν αρκετά χρόνια στη φυλακή της Άμφισσας.

Το 1952, άρχισε αρκετά καλά. Κάναμε Αποκριές στου Παπαθανάση το σπίτι και το Πάσχα ήταν πολύ χαρούμενο. Κάναμε και ένα γλέντι στον Άγιο Νικόλαο τον Ψηλοχωρίτικο που ήταν τρικούβερτο με κλαριντζή τον Λάζο από το Ψηλό Χωριό.

ΑΠΟ ΤΑ ΦΑΙΔΡΑ ΚΑΙ ΤΑ ΒΑΡΒΑΡΑ

Η Πρεσβυτέρα, Βασιλική Ελευθεροπούλου παραπονιόταν, ότι έρχεται σκύλος και της τρώει τα αυγά. Παραμόνευσε λοιπόν μια μέρα και όταν ξαναήλθε ο σκύλος πρόλαβε και έκλεισε την πόρτα στο κατώγι με το σκύλο μέσα. Μας φώναξε, και μερικοί που ήμασταν κάτω στο μαγαζάκι του Β. Μυλωνά, τρέξαμε όπως, ο Μανταφάρας, εγώ και δεν θυμάμαι ποιοι άλλοι. Ανοίξαμε σιγά-σιγά την πόρτα και με μια πλατιά σανίδα πιάσαμε το κεφάλι του σκύλου στην γωνία στον τοίχο κάτω από το κοτέτσι και τον εξουδετερώσαμε.

Κάποιος έφερε την ιδέα να κρεμάσουμε τενεκέδια στου σκύλου την ουρά και να τον απολύσουμε. Εξομολογούμαι, δεν ήταν δική μου ιδέα! Δεν γνωρίζαμε και ποιανού ήταν ο σκύλος, καθότι στο χωριό έμοιαζαν πολλοί σκύλοι στο χρώμα. Όταν ανοίξαμε την πόρτα, ούτε καταλάβαμε πότε πήδησε ο σκύλος έξω μακριά στο δρόμο με τους τενεκέδες στην ουρά του. Έφθασε στον Κάτω Μαχαλά και απεγνωσμένα πήγαινε για το Γρηγόρι, όταν κόπηκε το σύρμα από την ουρά του και σταμάτησε να τρέχει ο καημένος.

Σας διαβεβαιώ, ότι του σκύλου αυτού δεν θα του ξαναήλθε η όρεξη για αυγά, τουλάχιστον αυτά της Πρεσβυτέρας Ελευθεροπούλου!

ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΗΝ
ΠΡΟΥΣΙΩΤΙΣΣΑ

Μια ομάδα χωριανών μας αποφασίσαμε να κάνουμε προσκύνημα στην Παναγία την Προυσιώτισσα. Ευρυτανίας. Ήμασταν έξη ή επτά άτομα και μερικές από τις κυρίες γνώριζαν το δρόμο γιατί είχαν ξαναπάει. Από εκείνους που ενθουμούμαι, ήταν ο Γεώργιος Αλ. Καραδήμας ο αργότερα ιερέας του χωριού μας και ο ξάδερφος μου Μήτσιος Γ. Γκάνος. Ήταν τρεις μέρες ταξίδι ποδαρόδρομος από μονοπάτια και βράχους και τα βράδια κοιμόμασταν στα βουνά στην ύπαιθρο. Επήγαμε στην Καλλονή (Τέρνοβα), ανεβήκαμε στο βουνό μεταξύ Οξυάς και της Παλιόσαρας και μετά ακολουθήσαμε την οροσειρά του Παναιτωλικού και τα μονοπάτια προς τον Μεγάλο Βράχο. Εδώ κάπου ανακάλυψα ότι τα παπούτσια μου είχαν τρυπήσει και το πέλμα των ποδιών μου πατούσε το έδαφος. Ήταν καινούργια, κάτι ελαφρά λαστιχένια «Έθελ», στα οποία έβαλα χαρτόνια μέσα από κάτω να με βγάλουν μέχρι το μοναστήρι κα από κει φόρεσα τα καλά μου που είχα στο σακούλι μου.

Έπρεπε να περάσουμε το μονοπάτι αυτό για να πάμε πιο γρήγορα στο μοναστήρι. Το μονοπάτι αυτό το είχαν κάνει οι κατσίκες, στενό και φοβερό και σε πολλά σημεία έπρεπε να βοηθεί ο ένας τον άλλον. Κοίταζες επάνω και δεν έβλεπες κορυφή. Κοίταζες κάτω κατακόρυφο βράχο μέχρι το ποτάμι. Εάν έπεφτε και καμία πέτρα άκουγες τον βρόντο της για πολύ ώρα. Έπειτα από πολλές ώρες τα καταφέραμε και περάσαμε σώοι και αβλαβείς, αντικρίζοντας συνεχώς την ωραιότητα του

τοπίου. Βλέπαμε το Μοναστήρι απέναντι από το ποτάμι του Αχελώου μέσα στο βράχο γεμάτο προσκυνητές (σαν μυρμήγκια) απ' όλα τα μέρη του κόσμου. Κατεβήκαμε και εμείς στο μοναστήρι, προσκυνήσαμε τη θαυματουργική εικόνα της Παναγίας και πολλών ιερών λειψάνων Αγίων, εξομολογηθήκαμε και λάβαμε Θεία Κοινωνία. Η εικόνα αυτή λέγεται ότι έφυγε μόνη της από τη Προύσα της Μικράς Ασίας κατά την Εικονομαχία του 8^{ου} αιώνας και κατάφυγε στον απρόσβατο αυτόν βράχο, απ' όπου και θαυματουργά αποκαλύφθηκε αφού πέρασε ο κίνδυνος της καταστροφής των εικόνων.

Στην επιστροφή ακολουθήσαμε τον πιο βατό δρόμο μέσω χωριών. Περάσαμε από το Μεγάλο Χωριό και βρήκαμε το σπίτι και το κτήμα της Πρεσβυτέρας Ελευθεροπούλου, όπου η μητέρα της μας καλοδέχτηκε και μας προμήθευσε με φρέσκο ψωμί και προσφάγι για το δρόμο. Ο Γεώργιος Καραδήμας και εγώ περάσαμε από την Ελατόβρυση (Βοιτσά), όπου ο θεός μου Παναγιώτης Μοσχανδρέου μας καλοδέχτηκε. Κατακουρασμένοι το βράδι κοιμηθήκαμε μέχρι τις μία η ώρα το μεσημέρι την άλλη μέρα και η θεία μου ήρθε στο δωμάτιό μας να δει αν είμαστε καλά. Το απόγευμα μας πήγε ο θεός μου οικογενειακώς στην πλατεία που γιόρταζε το χωριό και είχαν πανηγύρι. Εκεί φάγαμε ψητό και χορέψαμε. Το προσκύνημα αυτό διήρκησε περίπου μία εβδομάδα, αλλά άξιζε τον κόπο.

ΕΡΓΑ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ

Τρία σπουδαία πράγματα άλλαξαν τη ζωή των κατοίκων του χωριού αυτό τον καιρό: Το ΠΡΩΤΟ ήταν ο δρόμος που ερχόταν μέσα στο χωριό από την ένωση του δρόμου προς Αρτοτίνα. Ήταν ένα πρόγραμμα του κράτους μέσω των Νομαρχιών και ονομαζόταν «Πρόνοια Εργασία»,

όπως είπαμε. Στην αρχή χαράχτηκε ο δρόμος από τα Βαρκά (Λικομάτι), και μάλλον ποτέ δεν θα τελείωνε, λόγω των πολλών τεχνικών έργων (γεφύρια) με τα ρέματα που έπρεπε να περάσει.

Η δευτέρα χάραξη ήταν πιο λογική και εφαρμόσιμη. Θα γινόταν περίπου από την Ψηλοχωρίτικη ένωση, μέσου Πάδης. Λόγω όμως των αντιρρήσεων πολλών χωριανών, επειδή ο δρόμος έκοβε τα κτήματά τους, η χάραξη άλλαξε ξανά, ώστε να έρχεται ο δρόμος κατευθείαν από Ρεματάκια-Πάδη. Εδώ, έγινε και σύγκρουση μεταξύ πολιτικών και ιδιαίτερα Αθανασίου Ζούκου (Τσιμπούκα) και άλλων πολιτικών παραγόντων του χωριού, καθότι ο Τσιμπούκας μας έδινε τα κονδύλια για τα έργα μέσω του Υπουργείου Εσωτερικών. Κατ' αρχήν είχε διορισθεί Επιστάτης ο Βασίλειος Μυλωνάς, και Σημειωτής ο Ευάγγελος Ευαγγελόπουλος. Κατόπιν μέσω Τσιμπούκα και Νομαρχίας Φωκίδος διορίστηκε ο Νικόλαος Βασ. Γκάνος Επιστάτης και εγώ Σημειωτής.

Θαυμάσιες ημέρες και αποδοτικές. Άνοιξη και Καλοκαίρι 1952. Εκτός του ότι είχα επί τέλους υπεύθυνη θέση είχα και τη συναίσθηση ότι δημιουργώ, φτιάχναμε δρόμο στο χωριό μας! Κρατούσα σημειώσεις εργατών και ημερομισθίων για τους συγχωριανούς μου και ο κατάλογος ήταν μεγάλος. Φτάσαμε στους 102 εργάτες την ημέρα. Δουλεύαμε 6 ώρες την ημέρα, 8 με 2 το απόγευμα. Το ημερομίσθιο για τους άνδρες ήταν 14 δραχμές και για τις γυναίκες ήταν 11 δραχμές. Έμειναν αρκετές ώρες την ημέρα να κάνουν και τις δικές τους εργασίες οι χωριανοί. Έχω ακόμη το Τετράδιο (το βιβλίο) αυτό των εργαζομένων με ημερομηνίες και ώρες εργασίας. Ένα ανεκτίμητο κειμήλιο!

Μαζί με τους εργάτες είχαμε και την Μπουλντόζα, το ένα και μοναδικό μηχάνημα σ' ολόκληρη την περιφέρεια. Αν γινόταν κάποια βλάβη, ή έπρεπε να φέρουν ανταλλακτικά, σταματούσε κάπως το έργο. Οι εργάτες χάρασαν δρόμο με κασμά και φτυάρι για να στηριχθεί η Μπουλντόζα. Ήταν ένα θαύμα να βλέπει κανείς αυτό το μηχάνημα με τι δύναμη δούλευε, πως κυλούσε τις μεγάλες πέτρες (κοτρόνες) και πως ξερίζωνε τα έλατα. Όμως και ο οδηγός, ο Μπουλντοζέρης, θεωρείτο ήρωας για τη βαριά δουλειά και την επιδεξιότητά του.

Κατά το διάστημα που ήμουν Σημειωτής, ο Γεώργιος Αλ. Καραδήμας και εγώ φύγαμε νωρίτερα μια μέρα από την εργασία και πήγαμε στο Ξεροβούνι (όπως φαίνεται από την δική μας την πλευρά) να μαζέψουμε βουνίσιο τσάι. Βρήκαμε ωραίο και πολύ τσάι. Γεμίσαμε δύο σακούλια. Φτάσαμε στην κορυφή του βουνού και είδαμε τον φημισμένο Κάρκανο της Μαρίας Πενταγιώτισσας, όπως λέει το τραγούδι. Είναι ένας βαθύς και μεγάλος λάκκος (βάραθρο, περίπου εκατό μέτρα ακτίνας), τριγυρισμένος με έλατα και κέδρα. Επιστρέφοντας, κατεβήκαμε στην Καραμπαρμπαϊκή Στάνη (στη Κάτω Στήλια) ελπίζοντας να μας δώσουν κάτι να φάμε, αλλά δεν μας ρώτησαν και εμείς ντρεπόμασταν να πούμε ότι πεινάμε. Τραβήξαμε για τα Παλιοχώρια και μας φιλοξένησε η μάνα του Γιώργου στο καλύβι τους με γάλα, ψωμί, τυρί και κεράσια από την κερασιά τους που ήταν δίπλα. Το βράδυ γυρίσαμε στο χωριό. Το τσάι το κάναμε ματσάκια και το δώσαμε σε συγγενείς και φίλους.

Το ΔΕΥΤΕΡΟ σοβαρό έργο που σχεδιάστηκε ήταν η νέα μας Εκκλησία. Και είχαν προχωρήσει τα σχέδια μέσω του Συλλόγου Κερασιωτών Αθηνών που είχαν αναλάβει το έργο εξ ολοκλήρου, και ασφαλώς και του Ιερατικώς Προϊσταμένου του χωριού που ήταν ο

Παπαθανάσης. Αλλά και εγώ ήμουν στα μέσα και στα έξω λόγω του ότι ήμουν ο εθελοντής Γραμματέας της κοινότητας. Ο πρόεδρος της κοινότητας Κερασιάς, ήταν ο θείος μου Κωνσταντίνος Ράπτης (Ραφτοκόστας), αρκετά γέρος που δεν άκουγε και καλά, και από καιρό σε καιρό μου έλεγε: «ο Θεός και η καρδιά σου ξέρει τι κάνεις, εύχομαι να κάνεις καλά πράγματα για το χωριό», και υπέγραφε και σφράγιζε χαρτιά.

Το έργο για τη Νέα μας Εκκλησία (Άγιος Γεώργιος) άρχισε με πολύ ενθουσιασμό. Δεν μπορώ να ξεχάσω την εθελοντική εργασία που προσέφεραν οι χωριανοί! Τι ακραιφνής διάθεση ήταν αυτή! Τελείωναν τις δουλειές τους το απόγευμα και άφηναν και διαθέσιμη ώρα για να δουλέψουν για το νέο έργο. Όταν υπήρχε ανάγκη και χτυπούσε η καμπάνα του χωριού για βοήθεια, έτρεχαν όλοι, από το χωράφι κατευθείαν στην Εκκλησία. Να κουβαλήσουν πέτρα, κόκκινα αγκωνάρια, πάτερα, κεραμίδια, κούτσουρα για το καμίνι, (που το είχε αναλάβει ο Ραμαντάνης από το Κριάτσι πιο πέρα από τη Μπούκουρη), ασβέστη, άμμο και ό, τι άλλο. Ενθουμούμαι πως για τη μεταφορά της πέτρας, την οποία ανέλαβε να κόψει ο Ιωάννης Δημ. Γκάνος (ο Λαιϊόγιαννος) από τη περιφέρεια Ζουκαίικο Μύλο, βάζαμε καμιά δεκαριά μουλάρια να πηγαίνουν με έναν ή δύο οδηγούς πέρα και δώθε στο χωριό. Είχαμε στήσει ένα κλιμάκιο ανδρών να φορτώνουν την πέτρα από το νταμάρι κα άλλο κλιμάκιο να την ξεφορτώνει στην Εκκλησία. Έτσι εξυπηρετούσαν και οι οικογένειες που μπορούσαν να προσφέρουν βοήθεια μόνο με το ζώο τους.

Τι ωραίο πράγμα για τους χωριανούς όλους! Πήραν τη μεγάλη ευλογία να ονομάζονται «Κτήτορες», και να μνημονεύεται το όνομά τους, «υπέρ κτητόρων» σε κάθε Θεία Λειτουργία και ακολουθία της Εκκλησίας μας. Είναι

μεγάλο προτέρημα! Γιατί, ποιος ξέρει πόσοι αιώνες μπορεί να περάσουν για να κτίσει μια ενορία, ένα χωριό μια νέα Εκκλησία, Πολιούχο και Προστάτη και να λάβουν μέρος έτσι όλοι οι ενορίτες!

Σημειωτέον, ότι το οικόπεδο όπου κτίστηκε ο νέος Αϊ Γιώργης το αγόρασε ο Σύλλογος Κερασιωτών από τον Νικόλαο Αντ. Καραδήμα. Ήταν κήπος, προίκα της συζύγου του Βγενιάς. Το οικόπεδο που χρησιμοποιείται για πολλά χρόνια για πλατεία του χωριού ανήκε στον Γεώργιο Χαρονικολάου, το οποίο πουλήθηκε στο Σύλλογο Κερασιωτών μέσω του ιερέως Χαραλάμπου Λιάρου και του Γεωργίου Παπαντωνίου, το 1939. Το Δυτικό οικόπεδο δωρίστηκε στο Σύλλογο από το Βασίλειο Αντωνόπουλο.

Είχαμε και έχουμε την καλή τύχη στο χωριό, να υπάρχουν πάντοτε χωριανοί μας, που ενδιαφέρονται για το καλό του χωριού. Όταν πρωτοήλθα στην Αμερική, έλαβα γράμμα από τον Νικόλαο Αντ. Καραδήμα, ο οποίος ήταν τότε πρόεδρος του χωριού και μου ζήτησε να δωρίσουμε το αχυρωνοτόπι μπροστά στου Κρίκα το σπίτι. Το μισό ανήκε στον Αλ. Κρίκα και αφού δεν υπήρχε πρόβλημα από εμάς, του γράψαμε να σιγουρέψει το άλλο μισό από τον ιατρό Αλέξιο Κρίκα. Το περισσότερο απ' αυτό το έκοψε ο σημερινός δρόμος και το υπόλοιπο χρησιμοποιείται για στάθμευση αυτοκινήτων.

Εκεί, στα θεμέλια της Εκκλησίας ήρθα σε ρήξη με το μάστορα, τον δεύτερο κατά σειρά, γιατί ο αρχιμάστορας κρυβόταν από μένα. Είδα ότι έβαζαν χλωρές τέμπλες (κορμούς από έλατα) μέσα στα θεμέλια του κάτω μέρος της Εκκλησίας γιατί δεν εύρισκαν στερεό έδαφος. Η διαφωνία μου ήταν πολύ σοβαρή. Όχι, ότι ήμουν ειδικός επί του θέματος, αλλά με τη λογική ήμουν σωστός. Οι τέμπλες σε περίπου 10 χρόνια θα σάπιζαν και εκεί θα

πάθαινε καθίζηση το κτίριο, όπως και έγινε εν καιρώ. Δεν με άκουσαν, αλλά και οι δικοί μας υπεύθυνοι το άφησαν το θέμα να περάσει. Όταν τελείωσαν το κτίριο και έβαλαν τη σκεπή, τους πλήρωσε ο Παπαθανάσης και κατά λάθος τους έδωσε πολύ περισσότερα χρήματα από ό, τι έπρεπε. Αυτοί το ήξεραν, αλλά δεν είπαν τίποτε, και αυτό το γεγονός μου έδωσε και την επιπρόσθετη ιδέα ότι δεν ήταν και τόσο καλοί άνθρωποι. Έπειτα που το κατάλαβε ο καημένος ο Παπαθανάσης, με έστειλε επειγόντως κοντά τους στην Άνω Χώρα. τέσσερες ώρες με τα πόδια, και αφού τους βρήκα πήρα πίσω τα παραπάνω χρήματα.

Καμπαναριό δεν υπήρχε στον παλαιό Αϊ Γιώργη. Ένα μικρό καμπαανάκι ήταν κρεμασμένο στο πουρνάρι. Από πολλά χρόνια ήταν στο σχολείο το καμπαναριό. Κτίστηκε εκεί γιατί ήταν ευήκοος τοποθεσία για όλο σχεδόν το χωριό. Όταν όμως έγινε ο Καινούργιος Αϊ Γιώργης στην πλατεία του χωριού, μεταφέρθηκε και ξανά κτίστηκε το ίδιο καμπαναριό στην Νέα Εκκλησία. Βάλαμε τις καμπάνες, και ποτέ δεν θα ξεχάσω τον Χρήστο Γ. Χριστιά, ο οποίος ήταν πολύ χεροδύναμο παιδί και στην πραγματικότητα αυτός κουβάλησε με τα χέρια του τις καμπάνες απάνω σε μια βαριά ξύλινη σκάλα και εμείς βοηθήσαμε και τραβούσαμε τις καμπάνες με χονδρές τριχιές από κάτω.

Το ΤΡΙΤΟ έργο που γινόταν κατά το ίδιο καιρό, ήταν το υδραγωγείο του χωριού από την Μπούκουρη στην κόφτρα. Πολύ σημαντικό έργο για το χωριό, ώστε να διοχετευθεί νερό με κιούνια (πλατιές σωλήνες) στην Κόφτρα και από κει με σωληνώσεις σε όλες τις περιφέρειες του χωριού και τελικά σε όλα τα σπίτια. Με την εγκατάσταση ηλεκτρισμού στα σπίτια αργότερα, όλα τα σπίτια έγιναν απόλυτα, τέλεια, με νερό μέσα και ηλεκτρισμό.

Το 1952, ήταν χαρούμενη χρονιά. Έγινε ο γάμος του Χρήστου Ράμμου και επήγαμε στο Τρίστενο πολλοί συμπέθεροι, μεταξύ αυτών ο Θόδωρος Γκάνος και εγώ με τα μουλάρια στολισμένα. Ήταν μια ωραία εμπειρία. Επίσης έγινε και ο γάμος του Γεωργίου Κοντού, (η νύφη από Γρηγόρι), και του Κωνσταντίνου Κωνσταντόπουλου. Αυτό το καλοκαίρι έγιναν και οι αρραβώνες του Κωνσταντίνου Χάρη και της Λούλας Αλεξοπούλου. Αυτό θεωρήθηκε σπουδαίο γεγονός στο χωριό.

Αυτό το καλοκαίρι, παίξαμε και μερικά σκηνικά στο σχολείο, τα οποία οργάνωσε η Μαρία Π. Χάρη, όπου πρωταγωνιστήσαμε, η Δις Γεωργία Χειροπούλου και εγώ. Η Γεωργία ήταν κόρη ενός ξυλέμπορα και παραθέριζε στο χωριό μας, όταν ο πατέρας της μετέφερε ξυλεία (τρομπουκία) με τα μουλάρια από το δάσος Βοϊτσάς στην ένωση Κερασιάς. Το Φθινόπωρο γνωριστήκαμε και με το νέο διδάσκαλο του χωριού μας, τον κ. Δ. Δασκαλόπουλο, μάλλον από την Ερατεινή. Τον κ. Δασκαλόπουλο (δάσκαλο της αδελφής μου Νίτσας) τον καλούσα πολλές φορές στο σπίτι για φαγητό και με καλούσε κι' αυτός. Το καλύτερο φαγητό που κάναμε μαζί ήταν κοτόπουλο με σούπα αυγολέμονο. Μάθαμε την τέχνη να ρίχνουμε τον καυτό ζωμό λίγο-λίγο όταν χτυπούσαμε τα αυγά για να μην μας κόψει η σούπα. Ήταν πραγματικά θαυμάσια. Μου φαίνεται να γλύψω τα δάχτυλα μου! Γνωριστήκαμε επίσης και με την αδελφή του, Χριστίνα.

Αυτόν τον καιρό, πήγα με το μουλάρι κάτω στο Κερασόρεμα, στην ποταμιά, εκεί κάπου είχε χτίσει ο Παπαχαράλαμπος Λιάρος πριν από πολλά χρόνια ένα μύλο. Εκεί λοιπόν βρήκα ένα αρκετά μεγάλο πουρνάρι με ίσιο κορμό και καθαρό από ρόζους. Το έκοψα με το τσεκούρι, το έσκισα και έβγαλα αρκετά στειλιάρια για τα γεωργικά

μας εργαλεία. Το πουρνάρι είναι γερό ξύλο και δεν σαπίζει εύκολα. Η εργασία μου δεν τελείωσε εδώ. Έπρεπε να τα πλανίσω και να τα τοποθετήσω στα τσαπιά μας και για μένα ήταν αρκετά μεγάλο επίτευγμα.

Ο τόπος του χωριού είχε συνδεθεί με τη ζωή μας και αγαπήσαμε όλα όσα ανήκουν στο χωριό μας. Αγνάντευα μια μέρα, από το Νότιο μπαλκόνι του σπιτιού μου, τα βουνά και τα ρέματα όσα φαίνονταν και όσα ήταν πίσω από τις ράχες και δεν μπορούσα να πιστέψω, ότι δεν υπήρχε τοποθεσία που να μην την έχω πατήσει ή περπατήσει παντού όσο έβλεπα γύρω μου. Πολλά από αυτά τα περασμένα τα διηγούμαι στα παιδιά μου και σε άλλους φίλους και τα θεωρούν φτιαχτές ιστορίες και μύθους.

ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Εμείς οι παλαιότεροι πρέπει να ενθυμούμαστε τον Παλαιό Αϊ Γιώργη, τον Πολιούχο και Προστάτη του Χωριού μας με όλη τη μεγαλοπρέπειά του. Ήταν μεγάλος Ναός, ρυθμού Βασιλικής. Είχε ωραίο σκαλιστό ξύλινο Εικονοστάσιο, Αρχιερατικό Θρόνο και δύο Ψαλτήρια με δυο σειρές στασίδια εκατέρωθεν για τους γέροντες. Οι γυναίκες τότε στέκονταν όρθιες στο πίσω μέρος του ναού και στο Γυναικωνίτη, απ' όπου κατέβαιναν τα κουφέτα στους νεόνυμφους κατά το «Ησαΐα χόρευε...». Η επάνω σειρά των φορητών εικόνων, στο Ιερό, έχει αγιογραφηθεί από τον Ζαχαρία Ζαχαρόπουλο. Έβγαιναν αυτές οι εικόνες κατά τις εορτές για περιφορά και προσκύνηση από τους πιστούς. Εκείνο που μου έκανε μεγάλη εντύπωση ήταν η μεγάλη πέτρα της Αγίας Τραπέζης, ατόφια, ένας βράχος ολόκληρος!

Ενθυμούμαι τα Ψυχασάββατα, όπου τα πιατάκια με τα κόλλυβα, όμορφα στολισμένα, δεν χωρούσαν όλα στο στενό πεζουλάκι έξω από το Ιερό και έβραζαν πιατάκια και στο δάπεδο στρωμένο με μεγάλες πέτρινες πλάκες. Τα κόλλυβα τα μοίραζαν άνδρες, επίτροποι, με ένα πιατάκι του κεφέ από τον δίσκο πάνω στην παλάμη του χεριού μας. Από την παλάμη μας τα τρώγαμε. Αρχίζε πρώτα η διανομή από την πόρτα των ανδρών πλησίον στο μεγάλο πουρνάρι και μετά πήγαιναν στις γυναίκες. Εμείς τα παιδιά, μας γινόταν μεράκι να μας έπεφτε κανένα κουφέτο! Εκεί μπροστά σ' αυτή την πόρτα, μια φορά, έγινε παράκληση για βροχή, που είχε πολύ καιρό να βρέξει. Λίγη ώρα μετά την παράκληση άρχισε να βρέχει. Πότε μαζευτήκαν σύννεφα και ήρθε η βροχή; Το ενθυμούμαι σαν σήμερα!

Εκεί απ' έξω είχε απομείνει ένα μεγάλο πουρνάρι, και γύρω στον κορμό του είχε κτιστεί μάνδρα (πεζουλάκι). (Το πουρνάρι αυτό δεν υπάρχει πλέον). Εκεί περιμέναμε αμέσως μετά τη Θεία Λειτουργία να έλθει ο ταχυδρόμος από την Πενταγιού, ο Σπύρος Πενταγιώτης, να μας φέρει γράμματα και εφημερίδες. Την παρουσία του τη διαλαλούσε με την τρομπέτα του μόλις έφτανε απέναντι στο εικόνισμα της Αγίας Κυριακής.

Πολλά ήταν τα τάματα των τσοπάνηδων ιδιαίτερα ανήμερα στη χάρη του Αγίου, και πάντοτε μετά το Πάσχα, όπου το «Χριστός Ανέστη» ήταν ακόμη πανηγυρικό. Τα τάματα ήταν αρνάκια και κατσικάκια που έβγαιναν στη λοταρία εκεί έξω από την Εκκλησία, και οι χωριανοί το θεωρούσαν μεγάλη ευλογία να μπορούσαν να αγοράσουν ένα απ' αυτά για μανάρι. Γινόταν και χορός αρχικά στο προαύλιο της Εκκλησίας και τελευταίως στην πλατεία του χωριού.

Η Εκκλησία, ένεκα των πολλών καθιζήσεων του εδάφους, πάθαινε συχνές ρωγμές, και εν καιρώ αντικαταστάθηκε με τον Νέο Αϊ Γιώργη ο οποίος έχει ήδη αναφερθεί. Πολλά από τα ωραία έπιπλα, όπως το εικονοστάσι, ο αρχιερατικός Θρόνος, τα ιερά σκεύη, κ.λ.π., μεταφέρθηκαν στο Νέο Αϊ Γιώργη και άλλα στον Αϊ Γιάννη. Ο Παλαιός Αϊ Γιώργης θεωρείται μια από τις πιο παλαιές Εκκλησίες της περιφέρειας, μάλλον 16^{ου} αιώνας, και οπωσδήποτε θα πρέπει να έχει σχέση με τον Άγιο Γεώργιο στα Γιούρτια Κερασιάς. Είναι αδύνατο να βρούμε, πια Εκκλησία από τις δυο είναι η παλαιότερη!

Βόρεια και Ανατολικά της Εκκλησίας του Αϊ Γιώργη υπήρχε μικρό νεκροταφείο στο οποίο ενταφιάζονταν οι νεκροί του χωριού. Επειδή όμως ο χώρος αυτός ήταν πολύ μικρός, το 1916 κατασκευάστηκε νέο και ευρύχωρο νεκροταφείο στο Εκκλησάκι του Αγίου Αθανασίου κοντά στην περιοχή της Πάδης, στο οποίο μεταφέρθηκαν τα οστά των νεκρών που βρίσκονταν στον περίγυρο του Αϊ Γιώργη. Επίσης από την εποχή αυτή και μετά όλοι οι νεκροί ενταφιάζονταν πλέον στο καινούργιο νεκροταφείο. Εδώ πρέπει να σημειώσω ότι όταν κτίστηκε στην πλατεία του χωριού η νέα Εκκλησία του Αϊ Γιώργη, η παλαιά κατεδαφίστηκε και στη θέση της ακριβώς χτίστηκε ένα πολύ μικρό και περιποιημένο Εκκλησάκι από την οικογένεια Παπαντωνίου. Εγώ είμαι πολύ ικανοποιημένος για το έργο αυτό και χάρηκα ιδιαίτερα για τη διάσωση της μεγάλης πλάκας της Αγίας Τραπέζης του Παλαιού Αϊ Γιώργη.

ΤΑ ΕΞΩΚΚΛΗΣΙΑ

1. Ο Άγιος Αθανάσιος Πάδης (18^η Ιανουαρίου)

Τα χιλιόχρονα έλατα γύρω του μαρτυρούν ότι είναι παλαιός ο ναός, αλλά ξαναχτίστηκε και επιδιορθώθηκε πολλές φορές. Εκεί είναι και το νεκροταφείο μας. Πολλές κηδείες έχουν γίνει στο εκκλησάκι αυτό, όπου μεταφέρονταν συγγενείς (νεκροί) από Αθήνα και άλλες ίσως πόλεις με χιόνια και με κρύα, και μάλιστα τότε που δεν υπήρχε καλός δρόμος μέσα στο χωριό. Στον Αϊ Θανάση έγινε και η κηδεία της μάνας μου. Ο τόπος αυτός, όταν ερχόμαστε ή φεύγουμε από το χωριό αναταράσσει τη μνήμη μας καθότι, σχεδόν όλοι μας, θα έχουμε κάποιον να κοιμάται εκεί στο νεκροταφείο και να περιμένει να του ανάψουμε κερί ή να του ψάλλουμε τρισάγιο.

Δίπλα στο Νεκροταφείο είναι η όμορφη λάκα της Πάδης, (ίσωμα) τριγυρισμένη με μεγάλα έλατα, που το λέγαμε Χοροστάσι του Χωριού. Έτσι φαίνεται ότι χρησιμοποιείταν τον παλιό καιρό. Στις δικές μου μέρες, είχαν κάνει τα μεγάλα παιδιά ένα σκάμμα για να γυμναζόμαστε στο πήδημα. Η Πάδη ήταν μια προεξέχουσα τοποθεσία ρεμβασμού. Είναι μια φυσική, επίπεδη και μεγάλη επιφάνεια, ζηλευτή από όλα τα χωριά της ορεινής Δωρίδας. Μια βόλτα στην Πάδη σου έδινε χαρά και ικανοποίηση! Εκεί ήταν και ο τόπος συναντήσεως, ειδικά για παιδιά που έπαιζαν μπάλα, αλλά και για μεγάλους που χαίρονταν την ομορφιά και το κάλλος της.

Τη γοητεία, τη σαγήνη και τα θέλγητρα του τοπίου αυτού και τα όσα εκεί ελάμβαναν χώρα από μικρούς και μεγάλους (χορούς, παιγνίδια, συζητήσεις, κ.λ.π.) τα περιγράφει επιτυχέστατα ο εκπαιδευτικός Βασίλειος Αλεξόπουλος στο δημοσιευμένο ποίημά του με τίτλο: «Αφιέρωμα στην Πάδη», στην εφημερίδα «Κερασιά».. Νομίζω ότι αξίζει να παραθέσω τέσσερα τετράστιχα!

1. Πάδη μου με τα κάλλη σου και πολυπαινεμένη, για σένα η αγάπη μου παντοτινή θα μένει.	2. Εκεί μεσ' την ισιάδα σου στα πλάτη και στα μήκη με τρελλαμάρα παίζαμε γουρούνα και τσιλίκι.
3. Εκεί τρελλά το παίζαμε χωρίς καμιά φοβέρα και συνεχίζαμε ξανά κάθε γιορτή και μέρα.	4. Κι' αν κάποτε μαλώναμε μεσ' την τρελλή πιλάλα μεσ' το λεπτό φιλιώναμε κι' ήμασταν «μέλι-γάλα».

2. Η Παναγία της Πάδης (15^η Αυγούστου)

Η Νέα όμορφη Εκκλησία της Παναγίας! Αφιερωτής και κτήτορας ο Ιερέας Χαράλαμπος Λιάρος. Είναι επίσης θαυμάσια η επιλογή τοποθεσίας, και ευκολότερα να εορτασθεί η χάρη Της, πριν επιστρέψουν οι χωριανοί στις εργασίες τους και τα παιδιά στα σχολεία τους. Στο Πανηγύρι Της έχει πολύ κόσμο, και τελευταία μάλιστα έχει εγκαινιασθεί (με Άγια Λείψανα μαρτύρων) από τον Μητροπολίτη Φωκίδος, κ. Αθηναγόρα.

3. Ο Αϊ Γιάννης στην Ψηλή Ράχη (29^η Αυγούστου)

Στο Εκκλησιάκι αυτό του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου εορταζόταν για πολλά χρόνια με αυστηρότατη νηστεία, αλλά με χορούς και τραγούδια το πανηγύρι του χωριού. Προσκυνητές και πανηγυριστές συνέρρεαν απ' όλα τα γύρω χωριά: Κριάτσι, Γρηγόρι, Ψηλό Χωριό, Τρίστενο, Πενταγιού, Βοϊτσά, ακόμη και από Κροκύλειο. Ενθυμούμαι τους Γρηγορίτες, πώς ανέβαιναν στο χωριό για το πανηγύρι, άλλοι περπατώντας και άλλοι με τα στολισμένα μουλάρια. Πολλές γυναίκες πήγαιναν πολύ πρωί για να εκπληρώσουν το τάμα τους. Να ζώσουν την Εκκλησία με κέρινο νήμα και μετά αφού το μαζέψουν, να

το στρίψουν, να το κάνουν λαμπάδα και να την κάψουν στη Θεία Λειτουργία.

Μόλις τελείωνε η Θεία Λειτουργία τα βιολιά και τα κλαρίνα ήταν έτοιμα και άρχιζε ο χορός εκεί στη ράχη, στο προαύλιο της Εκκλησίας. Μετά, έστρωναν τα τραπεζομάντηλα κάτω από τα δέντρα και τα έλατα στον παχύ τον ίσκιο και άρχιζε το φαγοπότι. Τα φαγητά ήταν νηστίσιμα και δεν μπορώ να ξεχάσω την κολοκυθόπιτα, όπως την έκανε η μάνα μου χωρίς αυγά και τυρί, αλλά με ζάχαρη που ήταν ένα πραγματικό γλύκισμα. Κανένας δεν έφευγε νηστικός. Όλους τους ξένους τους κρατούσαν οι γνωστοί Κερασιώτες να φάνε και να πιούνε. Η φιλοξενία των Κερασιωτών ήταν πασίγνωστη. Εμείς τα παιδιά τρέχαμε κάτω στην κρύα βρύση, στην Καρύτσα να γεμίσουμε τα παγούρια με κρουσταλλένιο νερό. Το απόγευμα γινόταν ο μεγάλος χορός, παλαιά στα αλώνια του χωριού αργότερα στην πλατεία. Όταν το χωριό απέκτησε πλατεία, εκεί τα όργανα έπαιζαν στην μέση και γύρω χόρευαν δέκα και δώδεκα σειρές χορευτών.

Η ιστορία του Αϊ Γιάννη είναι ενδιαφέρουσα και πολύ παλαιά. Εις το πίσω μέρος του σημερινού Αϊ Γιάννη και στο βάθος της Ψηλής Ράχης προς τα Κριατσιώτικα, υπάρχουν ερείπια του παλαιού Αϊ Γιάννη, τα οποία, κατ' ομολογία του αειμνήστου Αθανασίου Ράπτη, ήταν μοναστήρι και διετελέσε ως Κρυφό Σχολείο της περιοχής κατά την Τουρκοκρατία. Από εδώ πρέπει να βγήκαν οι ένθερμοι οπλαρχηγοί και πολεμιστές του χωριού μας και της περιφέρειάς στον αγώνα του 1821! Τα ιστορικά λένε ότι κατά δεκάδες πήγαιναν οι Σουρουσιώτες να λάβουν μέρος στις μάχες κατά των Τούρκων. Η κ. Μαρία Λουκοπούλου- Παττίχη στο βιβλίο της «Βαρδούσια» αναφέρει τους πιο τολμηρούς: Τριαντάφυλλος Χάρος, Γιάννος, Αντώνης Λιάρος, Γιάννης Σουρουσιώτης,

Μήτρος Χαρόπουλος, Ιωάννης Σπαθής, Αντώνης Γκάνος, Παναγιώτης Χαρόπουλος, Γιωργάκης Γκανόπουλος και Ιωάννης Καλόγερος. Ήταν πολλές οι μάχες και σε κάθε μάχη θα είχαμε και νέα ονόματα που δεν γράφτηκαν πουθενά. Όμως και οι οπλαρχηγοί του αγώνα της περιφέρειάς μας ήταν αρκετοί, όπως ο Γιάννης Φαρμάκης, ο Στρατηγός Γιάννης Μακρυγιάννης, ο Ανδρίτσος Σαφάκας, ο Αθανάσιος Διάκος, ο Δήμος Σκαλτσάς ο απροσκύνητος, Γιάννης Ρούκης και άλλοι. Σύμφωνα με ομολογίες γερόντων το εκκλησιάκι στον τόπο που βρίσκεται σήμερα το έκτισε κάποιος Σουρουσιώτης βοσκός, το όνομα Χάρος παρακινούμενος από θαυμαστό όνειρο που είδε εκεί, όπου κοιμόταν.

4. Η Αγία Κυριακή (7η Ιουλίου)

Η Εκκλησία είναι τριγυρισμένη από χλιοχρονίτικα πουρνάρια και λεύκες τα οποία μαρτυρούν την παλαιότητά της. Πρέπει να είναι μία από τις παλαιότερες Εκκλησίες του χωριού. Είναι πλησίον στο χωριό. Χρησιμοποιήθηκε και αντικατέστησε τον Αϊ Γιώργη παρά πολλές φορές σε καιρούς επισκευών του.

Το Εκκλησιάκι αυτό τα τελευταία χρόνια είχε υποστεί μεγάλες φθορές με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατόν να λειτουργηθεί. Ευτυχώς όμως που βρέθηκαν και στην περίπτωση αυτή κάποιοι σωσίες, οι οποίοι ανασκεύασαν με πληρότητα τον μικρό αυτόν ναΐσκο, ώστε να είναι δυνατόν να τελείται και σ' αυτόν Θεία Λειτουργία.

5. Η Αγία Παρασκευή (26^η Ιουλίου)

Η Εκκλησία έχει κτιστεί στη Ράχη στο Διάσελο. Κάποτε στη χάρη της γινόταν μεγάλο πανηγύρι εκεί. Ενθυμούμαι τους χωριανούς που πήγαιναν με τα μουλάρια

στολισμένα και κάθονταν και έτρωγαν κάτω από τα μεγάλα έλατα μετά τη Θεία Λειτουργία. Μετά τον επαναπατρισμό το εκκλησάκι είχε σχεδόν ερημωθεί και ξαναχτίστηκε εξ ολοκλήρου από ευεργέτη του χωριού.

6. Του Σωτήρος Χριστού (6^η Αυγούστου)

Είναι χτισμένη στην άκρη του Καταφυδιού, πάνω από το βράχο (στο τσουγκρί), ορατή από παντού. Ο πολύς αέρας σήκωνε τις πλάκες της σκεπής και αποφασίστηκε να σκεπαστεί με τσίγκο. Εγώ επιστάτησα την επισκευή με τσίγκο (1952-53), δωρεά της Σωτηρίας Δ. Παπαντωνίου.

7. Η Παναγία – Τα Εννιάμερα στο Βλαχοβούνι (23^η Αυγούστου)

Ο Γιαννής Αντωνόπουλος επισκευάζε τον ναό αυτόν και τον περιποιείτο. Πίσω από την Εκκλησία βλέπαμε και πλάκες από τάφους. Μετά τη Θεία Λειτουργία γινόταν μεγάλο πανηγύρι με φαγητό και βιολιά κάτω από τα έλατα. Ενθυμούμαι μια χρονιά, όπου το γλέντι έγινε κάτω από τον ίσκιο των καρυδιών των Σκουραίων. Ήταν πλησίον και η κρύα πηγή. Δεν χορταίναμε να ψήνουμε και να τρώμε καλαμπόκια αυτή την εποχή.

8. Ο Αϊ Γιώργης στα Γιούρτια Κερασιάς.

Θυμάμαι τα ερείπια από το 1939. Είχε και νεκροταφείο και σε πολλά μνήματα έκαιγε κερί. Φαίνεται ότι συγγενείς από τους αυτόχθονες ζούσαν ακόμη, όπως οι Αδρασκελαίοι και οι Καραδημαίοι. Πρέπει να ήταν η πιο παλαιά Εκκλησία της περιφέρειας (περί το 1600 μ.Χ.).

9. Η Αγία Παρασκευή Κερασιάς.

Ακριβώς απέναντι από τον Αϊ Γιώργη στα Γιούρτια Κερασιάς, σε λόφο βλέπαμε τα ερείπια. Φαίνονταν μερικοί τοίχοι γύρω-γύρω και στη μέση ένα βάθος, όλα καλυμμένα από λατσούδια, κέδρα, φτέρες και χορτάρια. Πρέπει να είχε ερημωθεί πριν από το 1915.

10. Λέγουν ότι στα Παλιοχώρια, πάνω από τα καλλιεργήσιμα κτήματα, υπήρχαν ερείπια Εκκλησίας και τάφοι. Κάποτε που σκαρίσαμε τις γίδες εκεί, ψάξαμε αλλά δεν βρήκαμε τίποτα. Ίσως δεν ξέραμε που να ψάξουμε!

ΣΥΜΕΙΩΤΕΟΝ, ότι σε πολλά από αυτά τα Εξωκκλήσια υπήρχαν οικισμοί, αν όχι πιο μπροστά, τουλάχιστον επί Τουρκοκρατίας και σιγά-σιγά μετά την απελευθέρωση του 1821, οι εκεί κάτοικοι μετοίκησαν στο χωριό Σουρούστι

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Η αρχαιότερη σωζομένη Εκκλησία της περιφέρειας σε ρυθμό Βασιλικής είναι η Παναγία του Κριατσίου με επιγραφή σε ακρογωνιαίο λίθο, 1747.

ΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Πολλοί είναι εκείνοι που μπορούμε να τους θεωρήσουμε Ευεργέτες του χωριού από τα παλαιά τα χρόνια μέχρι σήμερα και στο μέλλον: Άλλοι έδωσαν χρήματα, άλλοι δώρισαν σπίτια που έγιναν ξενώνες και γραφεία, άλλοι δώρισαν οικόπεδα, άλλοι δώρισαν Ηρώα, άλλοι έχτισαν ή επιδιόρθωσαν Εκκλησίες και κτίρια, άλλοι, από περίοπτες κυβερνητικές θέσεις, προσέφεραν πολύτιμες υπηρεσίες στο χωριό και στο Σύλλογο, άλλοι δούλεψαν σκληρά χειρονακτικά ή πνευματικά για τις Εκκλησίες και το καλό του Χωριού. Είναι αδύνατον να ονομάσουμε μεμονωμένα πρόσωπα και οικογένειες χωρίς να αδικήσουμε κάποιους. Άλλωστε, ο Άγιος Θεός γνωρίζει τα

πρόσωπα και τις οικογένειες αυτές και οι ευλογίες Του θα έλθουν επ' αυτούς αργά ή γρήγορα. Όσοι έχουν αποδημήσει, «αιωνία τους η μνήμη»!

ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟ

Αρχές του 1953, ήρθαν και οι ειδοποιήσεις για να παρουσιαστώ για στρατιώτης στο Κέντρο Καλαμάτας. Φύγαμε από το χωριό μαζί με τον Βασίλη Ι. Καραδήμα που ήμασταν της ίδιας κληρώσεως. Ενθυμούμαι που περάσαμε από την Άνω Στήλια και ήταν ο τόπος γεμάτος λουλούδια, ίτσια και μάγια. Έφθασα στην Καλαμάτα 15^η Απριλίου 1953. Στην Καλαμάτα με περίμενε μια σκληρή εκπαίδευση και τα λεγόμενα καψόνια. Φορτωμένος τον γυλιό (μεγάλο στρατιωτικό σακίδιο) με όλα τα υπάρχοντά μου και το όπλο από πάνω και να τραγουδάω στον ανήφορο.

Μέσα σε ολόκληρο το λόχο ήταν μόνο δύο που θεωρούνταν εγγράμματοι: ο δάσκαλος Παπαζήσης και εγώ που είχα τελειώσει γυμνάσιο. Δεδομένου, ότι οι περισσότεροι νεοσύλλεκτοι ήταν από τα χωριά, γύρω στα όρη Τσουμέρκα και ολωσδιόλου αγράμματοι. Λοιπόν ο δάσκαλος και εγώ ήμασταν περιζήτητοι να διαβάζουμε και να απαντούμε στα γράμματά τους. Το θέμα ήταν ότι πολλοί απ' αυτούς ήταν και νεοπαντρεμένοι και τώρα τι να γράφουμε και πώς να εκφράσουμε τα ιδιαίτερα αισθήματά τους. Και οι γυναίκες τους, μάλλον θα έπρεπε να πάνε σε άλλους να τους τα διαβάσουν αυτά που λάβαιναν και να γράψουν πάλι. Τρομερό πράγμα η αγραμματοσύνη, ακόμη και εκείνον τον καιρό! Για μένα και το δάσκαλο ήταν κάπως ελαφρυντικό, γιατί, μεταξύ της αλληλογραφίας και της υπηρεσίας στο Γραφείο του Λόχου, απαλασσόμασταν από τη σκοπιά, τα καζάνια και το θηρίο.

Όταν ήμουν στη Καλαμάτα έλαβα γράμμα από το θείο μου Μάνθο (Paul Mathews) από την Αμερική (Middletown, Ohio) και μαζί 15 δολάρια. Σπουδαίο πράγμα για ένα φτωχό στρατιώτη και αρκετά χρήματα εκείνο τον καιρό. Με πήρε ο Λοχίας και πήγαμε στην τράπεζα να τα εξαργυρώσουμε και ασφαλώς πήγαμε και στο Ζαχαροπλαστείο να τον κεράσω. Το πράγμα μαθεύτηκε πολύ νωρίς και δεν άργησε ο μάγειρας του λόχου να μου ζητήσει δανεικά. Του έδωσα 20 δραχμές (πολλά χρήματα). Ήξερα ότι δεν θα τα λάβω πίσω, αλλά κάθε φορά που πήγαινα με την караβάνα μου για φαγητό, η καλύτερη μερίδα έπεφτε στο δικό μου το πιάτο.

Μετά τη βασική εκπαίδευση στην Καλαμάτα, αποσπάστηκα στο ΚΕΣΑ (Κέντρο Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας) στη Γλυφάδα Αθηνών, 10^η Ιουλίου 1953. Αυτό ήταν το τρομερό το ΚΕΣΑ! Τα πράγματα εδώ άλλαξαν. Η σκληρότερη εκπαίδευση στον κόσμο ήταν αυτή, του ΚΕΣΑ. Τότε επιτρέπονταν και τα λεγόμενα καψόνια. Μπορούσε οποιοσδήποτε υπαξιωματικός να μας ξυπνήσει τα μεσάνυκτα και συνήθως 2 την πρωινή ώρα ντυμένοι με πανοπλία και γυλιό να κάνουμε ασκήσεις ακριβείας, ίσως και για περισσότερο από μια ώρα, μάλιστα με ανυπόφορη ζέστη, τον μήνα Αύγουστο. Το πράγμα ήταν ότι πρωί-πρωί υπήρχε άλλο πρόγραμμα με μαθήματα, μοτοσικλέτες, πορείες, πυγμαχία και Ιαπωνική πάλη. Έπρεπε να κατεβείς κάτω από τα σχοινιά ματωμένος, αλλιώς η εκπαίδευση δεν ήταν πετυχημένη. Αυτό που συνηθιζόταν να λέγεται ήταν: «έδωσα και εγώ (ξύλο), αλλά έφαγα και εγώ!». Εδώ έμαθα πολλά πράγματα: οδήγηση, νομοθεσία, τροχαία, μοτοσικλέτα, χειρισμό κακοποιών, πυγμαχία, πάλη και γενικά πειθαρχία.

Τέλος, πήρα προαγωγή από το ΚΕΣΑ με πολύ καλή σειρά και, με νέα απόσπαση, πήγα στο Ρουφ Αθηνών στη

σχολή Σιτιστών (20^η Αυγούστου 1953). Εδώ τα πέρασα πολύ καλά, παρ' όλα τα πολύωρα μαθήματα και την πολύ τρομερή ζέστη μέσα σε κάτι λυωμένες παράγκες, όπου η ζέστη πολλαπλασιαζόταν. Ενθυμούμαι κάποιον ταξίαρχο που μας έκανε μάθημα και για να μας κρατήσει ζύπνιους, μας έλεγε αστεία. Και εδώ είχα καλή σειρά και γι' αυτό φαίνεται με κράτησαν στην Αθήνα. Τελειώνοντας κατέλαβα με προαγωγή και το βαθμό του Δεκανέα. Με απολυτήριο γυμνασίου οι περισσότεροι νεοσύλλεκτοι γινόντουσαν Ανθυπολοχαγοί, αλλά ο νόμος ήταν καθαρός και δεν ίσχυε για Προστάτες Οικογένειας, όπως ήμουν εγώ, γιατί υπηρετούσαν ολιγότερους μήνες.

Το Φθινόπωρο (3^η Οκτωβρίου 1953), αποσπάστηκα ως διαχειριστής στον 956 Λόχο της ΕΣΑ στην Κηφισιά. Από εδώ αρχίζει η καλή ζωή. Σχεδόν κάθε μέρα ήμουν έξω. Μπορούσα να πάω όπου ήθελα στην Αθήνα χωρίς να πληρώνω εισιτήρια στα λεωφορεία, τραίνα και λοιπά. Ακόμη και στον κινηματογράφο και στα θέατρα η είσοδος ήταν ελεύθερη εκείνο τον καιρό για μας τους στρατιωτικούς αστυνομικούς. Είχα την καλύτερη μοτοσικλέτα, τα καλύτερα ρούχα, παπούτσια, το καλύτερο και το πιο καινούργιο πιστόλι. Παρέλαβα τη διαχείριση του λόχου με τα πάντα: μοτοσικλέτες, αυτοκίνητα, ρουχισμό, όπλα και άλλα ειδικά εργαλεία και σύνεργα εκστρατείας, κ.λ.π. Σε μια γωνία της αποθήκης έβαλα και το ράντζο μου και έτσι είχα ιδιαιτερότητα. Είχα αρκετή απασχόληση και γραφική εργασία και έτσι είχα ήδη απαλλαγεί της σκοπιάς και της εξωτερικής υπηρεσίας με τη μοτοσικλέτα. Επισκεπτόμουνα συγγενείς και πολλοί θα με είχαν ήδη βαρεθεί. Ενθυμούμαι όταν πήγαινα στην αειμνηστη, θεία Πρεσβυτέρα Αγγελική Παπαντωνίου, πάντοτε φεύγοντας εύρισκα και κάτι χαρτζιλίκι στις τσέπες μου. Πως το ήξερε ότι το είχα ανάγκη; Τόσο καλή θεία!

Είχα ένα θαυμάσιο λοχαγό, τον κ. Σταύρο Φραγκάκο, που μ' αγαπούσε πολύ. Από καιρό σε καιρό μου έλεγε: «δεν θέλω να ξέρω τι κάνεις, μόνο φυλακή να μη με βάλεις». Και πραγματικά κράτησα τα πράγματα πολύ καθαρά και τίμια. Με έβαζε από καιρό σε καιρό να μένω το βράδυ μέσα στο λόχο σαν αξιωματικός υπηρεσίας και έπρεπε, με κλιμάκιο επί του τζίπ να επισκεφθούμε κέντρα να βρούμε κακονύχτηδες φαντάρους. Ποτέ δεν έκλεισα κανένα φυλακή. Αν είχαν παραβιάσει το στρατιωτικό τους ωράριο τους έστελνα στα σπίτια που θα έμειναν. Αν πήγαιναν στη μονάδα τους τέτοια ώρα αργά θα έτρωγαν φυλακή.

Ο λοχαγός μου έδωσε άδεια να πάω στο χωριό τα Χριστούγεννα και αυτό ήταν θαυμάσια εξυπηρέτηση για μένα. Πήγα στο χωριό και είχα τις πιο χαρούμενες εντυπώσεις από την οικογένειά μου, τους συγγενείς και φίλους. Φορούσα τη στολή του Εσαντζή με πηλήκιο και πιστόλι. Ενθυμούμαι ότι ήμουν καλεσμένος στο σπίτι του Σπύρου Υφαντή και εκεί επάνω στο γλέντι βγήκα στο μπαλκόνι και πυροβόλησα τρεις φορές. Και είναι σωστό, ότι όταν φορείς πιστόλι και είσαι και επάνω σε μοτοσικλέτα ο κόσμος είναι όλος δικός σου. Δεν φοβάσαι τίποτα. Εσύ είσαι επάνω από τη γη. Γι' αυτό τις περισσότερες φορές και άνδρες των καθηκόντων κυριεύονται από εγωισμό και κάνουν παράτροπα.

Πρωτοχρονιά του 1954, έκανα στην Αθήνα. Πρέπει να ήταν σε συγγενικό σπίτι. Αλλά όταν γύρισα από την άδειά μου, βρήκα το λοχαγό μου πολύ στενοχωρημένο και πολύ θυμωμένο με τους αξιωματικούς του Γ-4, του εφοδιασμού του Συντάγματος, γιατί αρνήθηκαν να του αλλάξουν ένα Αμερικάνικο χιτώνιο και να του δώσουν ένα Αγγλικό. Οι Αγγλικές στολές ήταν πιο φινετσάτες. Του είπα λοιπόν ότι έπρεπε να περιμένει μέχρι να γυρίσω και

εγώ και θα το κανόνιζα το θέμα. Τότε θύμωσε περισσότερο και μου είπε να βγάλω φυλάκια έξω από το Γ-4 και να τους φέρουμε όλους μέσα. Του είπα λοιπόν ότι αυτά είναι μικρά πράγματα και τα κανονίζουν μικρότεροι άνδρες. Πήρα το χιτώνιο πήγα στους φίλους μου με τους οποίους συνδιαλεγόμουν σχεδόν κάθε μέρα και το άλλαξα αμέσως. Ήταν ένα καλό μάθημα και για το λοχαγό μου! Πάλι μου έδωσε άδεια το Πάσχα και χάρηκα πολύ. Όμως δεν πέρασε πολύς καιρός που από 18 μήνες που έπρεπε να υπηρετήσω, ως Προστάτης Οικογένειας, το υπουργείο το κατέβασε στους 15 μήνες. Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα μετά για τους Προστάτες το κατέβασε στους 12, αλλά εγώ είχα ήδη υπηρετήσει σχεδόν 14 μήνες. Ήταν αρκετά έκτατο το άγγελμα στα νέα και στις εφημερίδες. Την άλλη μέρα απολυόμουν και έπρεπε αυτομάτως να παραδώσω τη διαχείριση. Απολύονταν εκτάκτως και άλλες ηλικίες και, καθώς έγραφαν οι εφημερίδες, ήταν για να γλυτώσει χρήματα το κράτος, μια και δεν ήταν καιρός πολέμου. Απολύθηκα στις 19 Ιουνίου 1954.

Η ΕΠΙΣΡΤΟΦΗ ΜΟΥ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ

Γύρισα στο χωριό, και στα ίδια. Όμως, ο θεός μου Μάνθος από την Αμερική, μου έγραψε ότι μια και ο άλλος θεός σας πήρε τον αδελφό σου Μάνθο στην Αμερική, εγώ θέλω να πάρω εσένα. Είχα ήδη ξεσηκωθεί και άρχισα να ετοιμάζω τα χαρτιά μεταναστεύσεως. Οι μήνες πέρασαν τόσο γρήγορα! Ενθυμούμαι που ο Σπύρος Υφαντής με φώναζε να βγάλουμε σανίδια μαζί και δουλέψαμε αρκετές μέρες στον Κόρτο και ψηλά στο Διασελόρεμα, που πάει ο δρόμος από τα Λειβάδια για την Αγγουρτσόραχη.

Την περίοδο αυτή είχαμε βάλει την αδελφή μου τη Νίτσα στην Οικοκυρική Σχολή στη Πανταγιού. Και

ασφαλώς έμαθε και ορισμένα καλά πράγματα, ειδικά σε κοινωνικό πλαίσιο. Είμαστε υπερήφανοι γι' αυτό.

Ο Δημήτριος Β. Μακρής και εγώ αποφασίσαμε να πάμε στα Λουμποτιανίτικα να βγάλουμε μικρές καστανιές από το λόγγο εκεί για να τις φυτέψουμε στα χωράφια μας. Δεν ήταν μόνον ότι ήταν περίπου τέσσερες ώρες δρόμος, αλλά δεν βρήκαμε μικρά δενδρίλλια και εκείνα που βρήκαμε δεν ήταν με καλές ρίζες. Τέλος πάντων φορτωθήκαμε από δυο-τρεις ρίζες ο καθένας μας και γυρίσαμε. Εγώ τις δικές μου τις φύτεψα στην Πάδη, σε ένα άνυδρο μικρό χωράφι, εκεί δίπλα από το γήπεδο που παίζαμε μπάλα. Αλλά καθώς θα έπρεπε να γνωρίζω, ήθελαν συχνό πότισμα (να κουβαλούμε νερό από μακριά), ειδικά το Καλοκαίρι και εγώ σε λίγο έφυγα, οπότε τζάμπα όλος ο κόπος και έμεινε μόνον η καλή προσπάθεια. Κρίμα που δεν έφαγα κάστανα! Το Μακρή, ξέχασα να τον ρωτήσω αν έφαγε αυτός.

Αυτό τον καιρό, ήμασταν τρεις-τέσσερις νέοι οι οποίοι παίζαμε σαν αρχάριοι πρέφα στα δυο μαγαζάκια του χωριού: ο Κων. Γ. Χάρος (Μανταφάρας), ο Γεώργιος Αλεξ. Καραδήμας, ο Φώτης Καραδήμας κι εγώ. Ήταν πολύ ανταγωνιστικό παιγνίδι για μας, καίτοι το παιγνίδι παιζόταν μόνον με τρεις παίχτες. Μάλλον εμείς το κάναμε σπουδαίο, και παίζαμε τουλάχιστο μια φορά την εβδομάδα, τα Σαββατοκύριακα.. Για τίμημα αρχίζαμε με το να παραγγείλουμε ουζολούκουμο για τον καθένα μας και όποιος έχανε πλήρωνε για όλα και τα τρία κεράσματα. Διασκεδάσαμε, αλλά είχαμε και ικανοποίηση με το να κερδίσουμε. Πριν φύγω για την Αμερική τους κέρδισα και το θυμόντουσαν για πολλά χρόνια αργότερα.

Δάσκαλος του χωριού διορίστηκε ο Τριαντάφυλλος Αλεξόπουλος, με τον οποίον είχα πολύ καλές σχέσεις και

συνεργασία στα κοινοτικά και προσωπικά θέματα. Με ενθάρρυνε για το μεγάλο βήμα που έμελλε να κάνω. Κατά την αποχώρησή μου, μου έδωσε δώρο 100 δραχμές και όταν έφυγα από την Αθήνα αγόρασα ένα ορθογραφικό λεξικό το οποίο μεταχειρίζομαι συχνά.

Ήταν πολλοί χωριανοί μας διδάσκαλοι που υπηρέτησαν το σχολείο μας: Ο ιερέας Γεώργιος Αλεξόπουλος, ο Δημήτριος Α. Παπαντωνίου και αργότερα ιερέας Αμερικής, ο Κωνσταντίνος Π. Χάρης, ο Τριαντάφυλλος Γ. Αλεξόπουλος, ο Αντώνιος Β. Ζούκος, ο Βασίλειος Θ. Ζούκος, ο Σπύρος Β. Ευαγγελόπουλος, (αν τους ενθυμούμαι όλους) και είναι μεγάλες οι προσφορές των στο σχολείο και στο χωριό. Όπως δασκάλους το μικρό χωριό μας έβγαλε και πολλούς καλούς κληρικούς, αλλά και διακεκριμένους επιστήμονες και δικαιολογημένα το χωριό μας έλαβε το όνομα: «χωριό των μορφωμένων!»

ΤΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΗΤΑΝ ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΕΙΧΑΜΕ ΕΜΕΙΣ;

Ήταν, απλούστατα, δάσκαλοι αρετής! Έλειωναν σαν το κερι για να δώσουν τον εσωτερικό τους κόσμο σαν φλόγα στους μαθητές των. Ενθυμούμαι τον καθηγητή, αείμνηστο Αθανάσιο Πλάκα στο Γυμνάσιο Ναυπάκτου, όπου μια μέρα, χωρίς να είναι στο πρόγραμμα, αλλά αυθόρμητα μας έκανε μια διάλεξη στην τάξη για τη μάνα. Δεν κουνιόταν φύλλο στην τάξη και τα μάτια μας και τα αυτιά μας ήταν γαντζωμένα στα χείλη του. Τι ήταν αυτό! Ένα συναίσθημα αγάπης σεβασμού και πόνου πλημμύρισε την καρδιά μας που ξεπερνά τα γήινα και φτάνει στα θεϊκά. Στο τέλος δεν ήταν μάτι στην τάξη που να μην είχε δακρύσει. Εγώ ειδικά δεν σκεπτόμουνα μόνο τη δική μου μάνα, αλλά γνώριζα και τη δική του μάνα και έκλαιγα από δέος και ευγνωμοσύνη για τη μάνα.

Από τέτοιους δασκάλους πήραμε αξίες, σεβασμό, απλότητα, υπακοή, αγάπη και ανθρωπιά που δεν φεύγουν από την καρδιά μας, όπου κι' αν βρεθούμε κι' όσο πλούσια κι' αν ζήσουμε. Ναι! Οι δάσκαλοι αυτοί μας ενέπνευσαν με βιώματα και αξίες που και σήμερα μας συγκινούν ιδιαίτερα. Μεγαλώναμε μέσα σε δυστυχία, μέσα σε πείνα, σε ανεπιθύμητες μέρες, χρόνια φτώχιας και κατατρεγμού, αλλά ζούσαμε με ιδανικά και αγαθά αισθήματα. Αυτοί οι δάσκαλοι, λοιπόν, της αρετής και της ανθρωπιάς μας δίδαξαν να γίνουμε χρήσιμοι άνθρωποι στον κόσμο και να προσφέρουμε και εμείς ό,τι καλό είχαμε στην καρδιά μας. Δοξάζω το Θεό που έζησα όλα εκείνα τα δύσκολα χρόνια, αλλά και με τις αξέχαστες πλευρές και χαρές των ημερών εκείνων. Ένα καθαρό γέλιο χωρίς υποκρισία. Που το βρίσκαμε; Στην καρδιά μας, απλούστατα, κυριαρχούσε γνήσια αγάπη, χαρά και ανθρωπιά.

Η ΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΞΕΝΙΤΙΑΣ

Πριν καλά-καλά το καταλάβω ήρθε Άνοιξη 1955. Ένα θαυμάσιο Πάσχα, αλλά κάπως μελαγχολικό. Που θα άφηνα την γενέτειρά μου που τόσα είχα υποφέρει σ' αυτή; Αλλά δεν έβλεπα και καλύτερο μέλλον στο χωριό. Όλοι οι νέοι έφευγαν. Εγώ τι θα έκανα; Πώς θα βοηθούσα τις αδελφές μου να παντρευτούν;

Σκληρή η σκέψη της ξενιτιάς, αλλά το έβλεπα και πολύ χειρότερο να μην πάρω την απόφαση να ξενιτευτώ! Και η μητέρα μου; Πικρό ποτήρι έπρεπε να πει! Πώς να το καταπιεί αυτό; Πριν από πέντε περίπου χρόνια της είχε φύγει και το άλλο της παιδί. Τώρα με ποιόν θα έμενε; Με δύο κορίτσια το ένα της παντρειάς! Πότε θα μπορούσε και αυτή να χαρεί του καρπούς των κόπων της; Το τι πέρασε αυτή η γυναίκα είναι άνευ προηγουμένου! Σκέψου για ένα λεπτό! Είχε λεβέντη άνδρα που αγαπούσε και τέσσερα

χαριτωμένα παιδιά. Η ζωή της ήταν ελπιδοφόρα και χαρούμενη. Δεν της έλειπε τίποτα, ωσότου πέθανε ο άνδρας της. Η αγάπη της ζωής της φεύγει απότομα. Η ζωή της γυρίζει άνω-κάτω. Έμεινε χήρα στα σαράντα της χρόνια. Εν τούτοις, άντεξε το θάνατο του άνδρα της και υπέφερε την πείρα του χαμού του. Το καλούσαν και οι αναθεματισμένες περιστάσεις: πόλεμος, κατοχή Ιταλών και Γερμανών, χηρεία (ορφάνια), μικρά παιδιά, πείνα-ανέχεια, φιλάσθενη με την καρδιά της, Πρώτο αντάρτικο, Δεύτερο αντάρτικο, αγγαρείες, φόβος από παντού, εκπατρισμός-ξερίζωμα-προσφυγιά, ζωή σε ψάθινες καλύβες, επαναπατρισμός, ερημιιά, καινούργια ζωή, ξενιτιά των παιδιών της! Και τι δεν πέρασε αυτή η γυναίκα! Ήταν πολύ θαρραλέα και πιστή γυναίκα. Ο Καλός Θεός ας την αναπαύει, «εν σκηναίς δικαίων» και «εν χώρα ζώντων»!

ΟΡΙΣΤΙΚΟ ΞΕΡΙΖΩΜΑ

Το Ξερίζωμα για μένα είχε αρχίσει από πολύ νωρίτερα. Τα έβλεπα όλα. Έπρεπε να φύγω, και μου δόθηκε η ευκαιρία με το θείο Μάνθο. Μέχρι το Πάσχα είχαν τελειώσει όλα τα χαρτιά μεταναστεύσεως και ήμουν έτοιμος. Για τα χαρτιά και τη διαμονή μας στην Αθήνα συνέδραμε και πάλι ο ξάδερφός μου Θεόδωρος Β. Γκάνος, όπως και όταν έφυγε ο αδελφός μου Μάνθος. Από τον ξάδερφο μου Θεόδωρο Γκάνο έχω ευεργετηθεί πολύ, και όχι μόνον εγώ αλλά πολλοί συγγενείς και φίλοι. Ο καλός Θεός να τον αναπαύει! Οι συγγενείς μου και η οικογένεια μου έκαναν και πάρτι πριν φύγω. Ήλθαν και συγγενείς από τα γύρω χωριά να με αποχαιρετίσουν.

Ήλθε καιρός να φύγω. Αποχαιρέτησα την μικρή μου αδελφή, Νίτσα, που ήταν και η χαϊδεμένη μας. Δύσκολο πράγμα ο χωρισμός. Φύγαμε μέσω Στήλιας, η μάνα μου και η αδελφή μου Βούλα. Η Βούλα μας έβγαλε

μέχρι τα Ζωριανίτικα Αμπέλια και κει αποχαιρετιστήκαμε. Με τη μάνα μου περάσαμε από Μανάγουλη, από Ναύπακτο, Αίγιο και είδαμε πολλούς συγγενείς που είχαμε χρόνια να τους δούμε. Από το Αίγιο πήραμε το τραίνο για την Αθήνα. Ούτε εγώ ούτε η μάνα μου είχαμε ταξιδέψει με τραίνο ποτέ. Ήταν αρκετά καλό το ταξίδι μας. Στην Αθήνα πήγαμε ξανά στο σπίτι του ξαδέλφου μου Θόδωρου Γκάνου και ήμασταν εκεί για Πρωτομαγιά. Πήγαμε λοιπόν και εκδρομή κάπου εκεί στον Υμηττό με τα ξαδέλφια μου και περάσαμε θαυμάσια. Μάλιστα έχω και φωτογραφία που είχα ανεβεί σε ένα μικρό πεύκο σε αυτή την εκδρομή.

Ο καιρός περνούσε τόσο γρήγορα και ήλθε ο καιρός της αναχωρήσεως με το μεγάλο πλοίο, το υπερωκεάνιο, OLYMPIA, την 5ην Μαΐου 1955. Ο αποχαιρετισμός της Μάνας δεν ήταν καθόλου εύκολος. Εμένα μου είχε περισσότερη αδυναμία. Μαζί υποφέραμε τις δύσκολες στιγμές. Εγώ ήμουν ο προστάτης και το αφεντικό. Ό, τι χρηματάκια είχαμε, αν είχαμε και κάτι, εγώ και αυτή τα ξέραμε. Εμείς τα διαχειριζόμασταν. Έμαθα έπειτα από πολύ καιρό ότι λιποθύμησε, όταν έφυγε το καράβι.

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ

Ήταν ένα θαυμάσιο ταξίδι. Περάσαμε από τη Μάλτα, από τη Νεάπολη, τη Λισσαβόνα και από παντού παίρναμε ταξιδιώτες για Καναδά και Αμερική. Μεταξύ αυτών ήταν και πολλές οικογένειες και πολλοί νεόνυμφοι, και κάθε μέρα γινόταν χορός και γλέντια, με καινούργια μουσικά όργανα και φιγούρες χορού στο κατάστρωμα. Το φαγητό ήταν αρκετά καλό και πολύ. Στη μέση του ωκεανού κουνούσε αρκετά και μόνο μια φορά δεν ανέβηκα από την καμπίνα μου για φαγητό. Γνώρισα πολλούς και έκανα και φίλους. Φθάσαμε στο Χαλιφάξ του Καναδά και

από εκεί στη Νέα Υόρκη. Φθάσαμε στο Λιμάνι της Νέας Υόρκης στις 18 Μαΐου. Ατενίζοντας το άγαλμα της Ελευθερίας έξω από τη Νέα Υόρκη, αισθάνθηκα μια ανακούφιση και μια ελπίδα μιας νέας ζωής χωρίς πολέμους, αντάρτικα και σκοτωμούς, χωρίς αδικίες, ταλαιπωρίες, μικροπρέπειες και εχθρότητες.

Όταν βγήκα από το πλοίο, μας έδωσαν μια καρτούλα και αυτή έπρεπε να τη δείχνουμε στους οδηγούς που μας έπαιρναν στα τραίνα. Κανείς δεν με περίμενε εμένα. Υποτίθεται ότι ήμουν άξιος να βρω το δρόμο μου. Εγώ έπρεπε να μπω στο τραίνο για το Ohio, και εκεί με έβαλαν. Πριν μπούμε στο τραίνο και εκεί που περιμέναμε, ήρθε κάποιος με ένα καροτσάκι (μπορεί να ήταν και Έλληνας) και πουλούσε sandwiches (κρέατα και τυρί μέσα σε δυο φέτες ψωμί). Από μια Μέθοδο που μου είχε στείλει ο αδελφός μου Μάνθος, ήξερα περίπου σαράντα λέξεις στα Αγγλικά και μπόρεσα να συνεννοηθώ και να παραγγείλω φαγητό και βοήθησα και έναν ακόμη να αγοράσει το δικό του.

Το ταξίδι με το σιδηρόδρομο ήταν πολύ μακρύ, 15-16 ώρες. Κοιμήθηκα αρκετά τη νύκτα, αλλά ανησυχούσα μήπως περάσω τον προορισμό μου, γιατί δεν μου είπε κανείς πόσες ώρες θα είναι. Τα μεσάνυκτα πέρασε λοιπόν ένας ελεγκτής και έλαβα το θάρρος να τον ρωτήσω: "Middletown, Ohio"; Εκεί ήταν ο προορισμός μου. Και αφού μου ήταν δύσκολο να τον καταλάβω, έβγαλε από την τσέπη του το ρολόι του, μου έδειξε την ώρα και τότε γύρισε μπροστά μου τους λεπτοδείκτες και μου έδειξε 8 και 45. Σκέφτηκα, τι καλός άνθρωπος ήταν αυτός! Ησύχασα και πήγα για ύπνο. Ξύπνησα το πρωί και περίμενα να μου πουν που θα βγω. Φτάσαμε στο σταθμό του Μιντελτάουν και βλέπω τον αδελφό μου, και τον ξάδελφό μου Γιώργο Τσίφα από τη Βοϊτά (που είχε πάει

μήνες πριν από μένα—τον είχε καλέσει ο θείος Παναγιώτης Αθ. Λιάρος) και το θείο μου Μάνθο που περίμεναν. Φιλιά, γνωριμίες, χαρές και λοιπά.. Υπάρχει και μια φωτογραφία που ο Τσίφας πήρε στον ώμο του τη βαλίτσα μου για να τη βάλει στο αυτοκίνητο του θείου μου. Ένα καινούργιο μεγάλο Chrysler Imperial που μόλις το είχε αγοράσει.

Πήγαμε στο διαμέρισμά του θείου μου και από εκεί με πήγε στο Cornerman's Shop και μου αγόρασε καινούργιο κοστούμι, καινούργιο πουκάμισο και γραβάτα, κάλτσες, παπούτσια ακόμη και εσώρουχα (πήρα και στο χέρι πράγματα) και βγήκα από εκεί σωστό βαπτιστηκούδι. Να λέμε και την αλήθεια. Τα ρούχα που φορούσα δεν ήταν και τόσο άσχημα! Ήταν από εκείνα που μου έστειλε ο θείος Γιώργος από την Αμερική, τα οποία μου διόρθωσε ο πολύ καλός ράπτης, θείος Βασίλης Φ. Βρέττας. Το απόγευμα πήγαμε στο μαγαζί, Head to Toe Service, (Καθαριστήριο, Τσαγκάρικο, και λοιπά) και ήταν δυο-τρεις εργατρίες που τελείωναν για την ημέρα και μου είπε ο θείος μου να τους πω καληνύχτα στα Αγγλικά. Και εγώ αυθόρμητα τους είπα: «Women, good night!» Λίγο αυστηρά, αλλά το νόημα βγήκε: «Γυναίκες, καληνύχτα.», και όλοι γέλασαν. Από δω και πέρα αρχίζει ένα άλλο μεγάλο κεφάλαιο στο βιβλίο της ζωής μου!!!

ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ ΤΗΣ ΑΘΩΟΤΗΤΑΣ

«Νοστάλησα τα παιδικά μου χρόνια! Θέλω πάλι να δω καθαρό ουρανό, να αναπνεύσω καθαρό αέρα, να φάω νόστιμο ψωμί, να πιω γνήσιο κρασί. Όλα τα νοστάλησα. Νοστάλησα το χωριό μου! Εδώ τα μολύναμε όλα: Πίνουμε εμφιαλωμένο νερό, τρώμε ραντισμένα με χημικά λαχανικά και όσπρια, ακόμη τρώμε και κρέας από, ίσως τρελές αγελάδες. Όλα σάπισαν.

Σάπισε και η ψυχή μας. Λυπήσου μας, Κύριε, καταστρέψαμε τη δημιουργία Σου...

Θέλω να φύγω από τον σάπιο τούτο κόσμο, να γυρίσω στο χωριό μου, να βρω τα παιδικά μου χρόνια, όσο σκληρά και αν ήταν. Να βρω τους παιδικούς μου φίλους, να ξεκουραστώ στην αγκαλιά της αμόλυντης φύσης, να κοιτάζω τον γαλανό ουρανό, απ' όπου ερχόταν τότε η βοήθεια του Θεού. Θέλω να ακούσω τη φλογέρα του τσοπάνου, να ακούσω τα κουδούνια στην Αγία Κυριακή και στο Διάσελο, να ακούσω τα νερά από το Κοκκαλιόρεμα και το Διασελόρεμα να γαργαρίζουν τα βράδια και τη νύχτα.

Αναζητώ σαν τον νοσταλγό Οδυσσέα της Ιθάκης να δω έστω και τον καπνό να βγαίνει από τους καπνοδόχους του χωριού μου. Θέλω να επιστρέψω στον Παράδεισο που άφησα τότε. Όμως δε βρίσκω το δρόμο. Ο δρόμος έκλεισε. Υποπτεύομαι κάτι χειρότερο. Μήπως δεν υπάρχει καθόλου ο Παράδεισος που άφησα κάποτε; Ευτυχώς ονειρεύομαι ακόμα!... Το όνειρο με πηγαίνει. Μέσα στο όνειρο όλα ζωντανεύουν.

Μάνα, άναψε άλλη μια φορά το τζάκι. Βάλε προσάναμμα ελατόσκουπες και γρίζια, εκεί στα μεγάλα κούτσουρα. Βάλε να καεί η μεγάλη σιδερένια γάστρα. Ψήσε γλυκό ψωμί-μπομπότα. Βγάλε γλίνα από τον τενεκέ. Τηγάνισε τσιγαρίθρες, φτιάξε και τη νόστιμη τραχανόπιττα. Βάλε μας να φέρουμε γλυκό κρασί απ' το κατώγι. Άναψε και τα δυο λυχνάρια του πετρελαίου και κρέμασέ τα μέσα από το τζάκι. Στρώσε το σοφρά, εκεί στη γωνιά στο τζάκι. Βάλε και τα σκαμνιά να καθίσουμε γύρω όλοι. Βάλε μας να κάνουμε σταυρό και πες άλλη μια φορά: «Δόξα Σοι ο Θεός». Βγάλε και ένα πιάτο για το περαστικό. Δεν τον ξεχνούσες ποτέ, έλεγες ότι τον είχε

στείλει ο Θεός. Μάνα, που τα έμαθες τούτα τα θεϊκά; Εμείς δεν σου μοιάζουμε. Στα πλούσια σπίτια μας δεν κάνει σταυρό ξένος. Πολλές φορές ούτε ο αδελφός μας. Φοβόμαστε να ανοιξουμε το σπίτι μας. Το σπίτι μας είναι πάντα κλειδωμένο. Είμαστε φυλακισμένοι και φτωχοί μέσα στα αρχοντικά μας. Ζηλεύω το αρχοντικό σου, Μάνα!...

Στη φύση βλέπω όλο τον κόσμο κάτω από το βλέμμα του Θεού. Η φύση είναι όλη δική μου. Είναι η Μάνα μου και εγώ το παιδί της. Το βράδυ η γλυκόλαλη καμπάνα του χωριού, μου θυμίζει ότι πρέπει να λέω ευχαριστώ για τα τόσα αγαθά, που μας χάρισε ο Δημιουργός. Όμως το όνειρο κρατάει για λίγο. Η πραγματικότητα είναι άλλη. Η Μάνα μου, χρόνια πολλά τώρα, αναπαύεται στο κοιμητήριο του Αγίου Αθανασίου. Το τζάκι πλέον δεν καίει. Είναι ολοκάθαρο, ούτε χόβολη, ούτε στάχτες έχει. Στο κατώγι δεν υπάρχουν τα βαρέλια με το γνήσιο κρασί, ούτε τα κασόνια με καλαμπόκι, σιτάρι και πατάτες. Ούτε οι κότες κακαρίζουν στην αυλή. Οι περισσότεροι φίλοι μου έχουν ταξιδέψει για πάντα.... Όλα άλλαξαν. Ο τόπος του ονείρου δεν υπάρχει πια. Ζει μόνο στην ψυχή. Εκεί καταφεύγουμε, όταν όλα γίνονται ανυπόφορα. Τυχεροί όσοι έχουν την ψυχή και μπορούν να ταξιδεύουν εκεί. Τα παιδιά μας που γεννήθηκαν και έζησαν μέσα στην μολυσμένη καλοπέραση, που θα καταφύγουν;

Είμαστε όλοι μητροκτόνοι...Σκοτώνουμε τη Μάνα μας τη φύση. Οι Ερινύες άρχισαν να μας κυνηγούν. Αυτές μας έβαλαν να πίνουμε αίμα, σαν τους βρικόλακες.

Αυτό πάθαμε! Ψάχνουμε σήμερα να βρούμε το απόλυτο στα υλικά αγαθά και χάσαμε την αναζήτηση του πνευματικού και ηθικού απολύτου. Τι θα ακολουθήσει

μόνο ο Θεός το γνωρίζει...» (του Φώτη Κόντογλου-Περ.
«Λύχνος Βίου», τομ. 3^{ος} [2002] σελ. 67-68).*

* Το τελευταίο τούτο κεφάλαιο, «Νοσταλγία της
Αθωότητας» είναι διασκευασμένο, από τον γράψαντα,
Ιερέα Κωνσταντίνο Μάθιους- Αποστολόπουλο.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Αθήνα 11/ 7 / 2012

Αγαπητέ και αξέχαστε φίλε μου π. Κώστα!

Πρώτα απ' όλα σε συγχαίρω για το εγχείρημά σου. Τα όσα κανείς έζησε στον τόπο του και ιδιαίτερα στη νέα του ηλικία, καλά ή άσχημα, φωτεινά ή σκοτεινά, χαρούμενα ή λυπηρά, επαναφέρονται στη μνήμη του και πολλές φορές τα ενθυμήματα αυτά αναλύονται σε πόνους και δάκρυα. Αλλά τα δάκρυα αυτά σε τέτοιες ώρες και στιγμές ισορροπούν την ταραγμένη ψυχική μας κατάσταση και μετατρέπονται σε μαργαριτάρια. Σε τελευταία ανάλυση το κλάμα και τα δάκρυα σ' αυτές τις περιπτώσεις είναι το ισχυρό φάρμακο το οποίο μας έχει χαρίσει ο Μεγάλος Ιατρός και Παντοδύναμος Δημιουργός μας

Και τώρα έρχομαι στο πόνημά σου το «Ξερίζωμα». Το κείμενο είναι απλό και παρουσιάζει μεστότητα και ολοκληρωμένη διήγηση για τα όσα αναφέρονται κυρίως κατά την περίοδο της ζωής σου στην Κερασιά, αλλά και όσα συνέβησαν εκτός της Κερασιάς, κυρίως στον τόπο του ξενιτεμού σου...

Με αυτά τα λίγα, αλλά ζεστά και εγκάρδια λόγια, σε χαιρετώ και εύχομαι υγεία και χαρά σε όλους σας, στη σύζυγο και τα παιδιά σου.

Πιστεύοντας ότι θα συναντηθούμε και πάλι πριν κλείσουμε τα μάτια. μας. Σας περιμένω στην Κερασιά.

Με όλη μου την αγάπη

Ο φίλος σου

Βασίλειος Αλεξόπουλος

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- * «Η ΚΕΡΑΣΙΑ- Τρίμηνη ενημερωτική εφημερίδα του Συλλόγου Κερασιωτών Δωρίδας», Σειρά τευχών.
- * Ζώγου, Κώστα Ι. «ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΟΥ- (ΚΟΥΠΑΚΙΟΝ – ΔΩΡΙΔΟΣ)». Πάτρα: 1989.
- * Λουκοπούλου-Παττίχη, Μαρίας. «ΒΑΡΔΟΥΣΙΑ - Στα Χωριά της Ορεινής Δωρίδας». Αθήνα: 1996.
- * Ηλιοπούλου, Γιάννη. «Λαογραφικά Δωρίδας». Αθήνα: 1987.
- * Ασημακοπούλου, Κώστα Γ. «Το Παλιοξάρι και οι Ρίζες του». Αθήνα: 1995.
- * Μπρούμα, Κωνσταντίνου Γ. «Η Ιστορία του Απάνω και Κάτω Παλιοξαρίου». Αθήνα: 1989.
- * Καψάλη, Γεωργίου Ε. «Στη Φωκίδα του 1851». Αθήνα: 1974.
- * «Παλιοξαρίτικα Χρονικά», (Εφημερίδα Παλιοξαρίου), Σειρά τευχών.

